

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне
періодичне видання

Виходить шість разів на рік

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Засновник:
Конституційний Суд України

Адреса: 01033, м. Київ – 33
вул. Жилянська, 14

Видавець:
Юридична інформаційна
компанія – “Юрінком Інтер”
Шеф-редактор **В. Ковальський**

Адреса: 04209, м. Київ – 209
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Редакційна рада:

В. Німченко – голова
М. Козюбра
М. Костицький
П. Мартиненко
О. Мироненко
В. Тихий
Л. Чубар
В. Шаповал
С. Яценко

Відповідальний секретар –
Г. Сурначова

Тел. 238-11-54
238-11-55

1'2002

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України

про припинення повноважень судді Конституційного Суду
України Яценка С.С.4

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України
щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5
Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні
суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням
майна та коштів вітчизняного походження” та частини першої
статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність”
(справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями)5

Ухвала Конституційного Суду України

про редакційне уточнення тексту Рішення Конституційного Суду
України від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002 у справі за
конституційним поданням Кабінету Міністрів України щодо
офіційного тлумачення положень частини першої статті 5 Закону
України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів
підприємницької діяльності, створених з використанням майна
та коштів вітчизняного походження” та частини першої статті 19
Закону України “Про інвестиційну діяльність” (справа
про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями).....12

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів
України щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень статті 43 Закону України “Про вибори народних
депутатів України” (справа про виборчу заставу)14

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів
України щодо відповідності Конституції України (конституційності)
Закону України “Про внесення змін до Закону України
“Про електроенергетику” (справа про електроенергетику)19

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ26

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ47

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ:
СУЧАСНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Л.Кучма. Не людина для держави, а держава для людини — нова формула суспільних відносин (Вітальне слово).....	45
В.Скомороха. Конституційна юрисдикція в Україні: становлення і перспективи розвитку	50
Л.Вільдхабер. Місце Європейського Суду з прав людини у європейському конституційному контексті	56
Г.Василевич. Актуальні проблеми діяльності Конституційного Суду Республіки Білорусь на сучасному етапі	60
Б.Єшонов. Конституційний Суд Республіки Узбекистан: становлення і розвиток	69
Н.Беронов. Відносини між судами	74
Р.Акситіс. Основні риси конституційної юрисдикції в Латвії.....	76
Г.Воробей. Чи надала Конституція Республіки Білорусь громадянину право звертатися до Конституційного Суду за захистом порушених своїх прав і свобод?	80
А.Гюлумян. Проблеми розвитку конституційного правосуддя у перехідний період	83

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

О.Мироненко. Від “праведного автономізму” до виникнення ідеї конституційного суду (межа ХІХ—ХХ століть).....	86
---	----

РЕЦЕНЗІЇ

М.Панов, О.Петришин, В.Колісник. Неупереджений аналіз сучасного етапу українського державотворення	97
---	----

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ	100
--	-----

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**Про припинення повноважень судді
Конституційного Суду України Яценка С.С.**

м. К и ї в
15 січня 2002 року
№ 1-р/2002

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Скоморохи Віктора Єгоровича — головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянувши на засіданні подання Голови Конституційного Суду України В.Є.Скоморохи про припинення Яценком Станіславом Сергійовичем повноважень судді Конституційного Суду України у зв'язку з досягненням ним шістдесяти п'яти років та заяву судді Яценка С.С., керуючись статтею 23 Закону України "Про Конституційний Суд України" і § 60 Регламенту Конституційного Суду України,

в и р і ш и в:

Припинити повноваження судді Конституційного Суду України ЯЦЕНКА Станіслава Сергійовича у зв'язку з досягненням ним шістдесяти п'яти років з 16 січня 2002 року.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням
Кабінету Міністрів України
щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5
Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні
суб’єктів підприємницької діяльності,
створених з використанням майна та коштів
вітчизняного походження”
та частини першої статті 19 Закону України
“Про інвестиційну діяльність”
(справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями)**

м. Київ
29 січня 2002 року
№ 1-рп/2002

Справа № 1-17/2002

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

**Скоморохи Віктора Єгоровича — головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича — суддя-доповідач,
Козюбри Миколи Івановича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,**

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Кабінету Міністрів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” від 17 лютого 2000 року №1457-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 12, ст. 97) та частини першої статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність” від 18 вересня 1991 року № 1560-XII (Відомості Верховної Ради України, 1991 р., № 47, ст. 646).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 38, 41 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне подання Кабінету Міністрів України щодо офіційного тлумачення положень зазначених норм законів України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" є практична необхідність у з'ясуванні та роз'ясненні положень частини першої статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження", частини першої статті 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність".

Заслухавши суддю-доповідача Іващенко В.І. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Кабінет Міністрів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини першої статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" та частини першої статті 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність", роз'яснивши при цьому:

1) чи є частина перша статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" підставою для відмови у наданні пільг підприємствам з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій та їх реєстрації, в тому числі при вирішенні спорів у судах;

2) чи є частина перша статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" підставою для припинення пільг, раніше наданих підприємствам з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій та їх реєстрації, згідно із законами, що втратили чинність;

3) як узгоджуються між собою норми зазначених законів, а саме: частина перша статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження", та частина перша статті 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність", тобто чи передбачає застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій, встановлених законами України, які діяли на момент реєстрації іноземних інвестицій, надання підприємствам з іноземними інвестиціями податкових та інших пільг, що були передбачені раніше спеціальним законодавством.

На думку суб'єкта права на конституційне подання, практична необхідність в офіційному тлумаченні положень зазначених Законів України зумовлена таким.

Закон України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження", встановив, що на території України до підприємств з іноземними інвестиціями застосовується національний режим валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів), визначений законами України для підприємств, створених без участі іноземних інвестицій, скасувавши при цьому дію положень таких нормативно-правових актів:

— Закону України "Про іноземні інвестиції" від 13 березня 1992 року № 2198-XII (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 26, ст. 357);

— Декрету Кабінету Міністрів України "Про режим іноземного інвестування" від 20 травня 1993 року № 55-93 (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 28, ст. 302);

— Постанови Верховної Ради України "Про порядок введення в дію Закону України "Про іноземні інвестиції" від 13 березня 1992 року № 2198а-XII (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 26, ст. 358);

— пункту 5 Постанови Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону України “Про режим іноземного інвестування” від 19 березня 1996 року № 94/96-ВР (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 19, ст. 81).

Відповідно до положень частини першої статті 5 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” дія цього Закону поширюється на підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій, їх реєстрації, у тому числі до введення в дію та протягом дії Закону України “Про іноземні інвестиції”, Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” та Закону України “Про режим іноземного інвестування” від 19 березня 1996 року № 93/96 (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 19, ст. 80).

Однак, як наголошується у конституційному поданні, складність розуміння та застосування окремих положень Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” призводить до різних підходів у вирішенні питань про надання пільг з оподаткування підприємствам, створеним за участю іноземних інвестицій, під час розгляду справ судами загальної юрисдикції.

Результати аналізу судових рішень, які надано Конституційному Суду України, засвідчують, що й після набуття чинності Законом України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” окремі суди приймали рішення про підтвердження пільг, які було надано на підставі скасованих цим Законом нормативно-правових актів. Обґрунтовуючи такі рішення, суди посилались на положення статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність”, інших законів, а також міжнародних договорів України з питань захисту інвестицій.

Рішення з аналогічних питань інших судів ґрунтувались на протилежному підході — у їх основу покладено положення Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження”, які встановлюють національний режим валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов’язкових платежів) для підприємств з іноземними інвестиціями.

Як впливає з відповідей на запит Конституційного Суду України, Президент України та Перший заступник Голови Верховної Ради України вважають, що положення Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” є підставою для припинення пільгового режиму оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями.

Згідно з поясненнями Першого заступника Голови Верховної Ради України, викладеними у листі до Конституційного Суду України від 3 грудня 2001 року № 5842, статтею 4 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” було “скасовано, тобто припинено вразі” дію Закону України “Про іноземні інвестиції” та Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” у зв’язку з необхідністю усунення можливості ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів). При цьому в листі наголошується, що скасування дії законів України було застосовано Верховною Радою України з метою унеможливлення поширення на підприємства з іноземними інвестиціями “дії положень законодавчих актів, що втратили чинність на підставі Закону України “Про режим іноземного інвестування”.

2. Під час розгляду цієї справи Конституційним Судом України Верховна Рада України прийняла Закон України "Про внесення змін до деяких законів України з метою усунення випадків ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)" від 20 грудня 2001 року № 2899-III, який набрав чинності 9 січня 2002 року і яким, зокрема:

— частину першу статті 7 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" викладено в такій редакції:

"Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування, крім статей 1—4 та абзацу першого статті 5, які набирають чинності з дня введення в дію Закону України "Про режим іноземного інвестування";

— внесено зміни до абзацу четвертого частини першої статті 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність", згідно з якими державні гарантії захисту інвестицій визначено як систему правових норм, "які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів)".

Оскільки ці зміни мають значення для прийняття рішення, Конституційний Суд України дійшов висновку, що тлумачення відповідних положень Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" та Закону України "Про інвестиційну діяльність" повинно проводитись з урахуванням цих змін, які були внесені з метою усунення випадків ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

3. Конституційний Суд України, вирішуючи питання, порушені у конституційному поданні, виходить з такого.

Аналіз змісту Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" свідчить про те, що положення цього Закону, у тому числі й ті, що підлягають тлумаченню, перебувають у системному зв'язку між собою.

У зв'язку з цим тлумачення положень статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" повинно проводитись з урахуванням інших взаємопов'язаних з ними положень цього Закону.

Маючи на меті захист конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності, Закон України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" встановлює, що до всіх підприємств, створених за участю інвестицій, у тому числі іноземних, застосовується єдиний національний режим валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів), встановлений законами України для підприємств, створених без участі іноземних інвестицій (стаття 1). Положення частини першої статті 5 цього Закону поширюють дію такого режиму на підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій, їх реєстрації, у тому числі до введення в дію та протягом дії Закону України "Про іноземні інвестиції", Декрету Кабінету Міністрів України "Про режим іноземного інвестування" та Закону України "Про режим іноземного інвестування". Тобто для всіх підприємств, створених за участю інвестицій, як вітчизняних, так і іноземних, створюються рівні умови щодо питань валютного і митного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів).

Регулювання інвестиційної діяльності здійснюється не лише актами законодавства України, а й міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України. Ці договори згідно з частиною першою статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Як засвідчує системний аналіз положень міжнародних договорів про взаємний захист інвестицій, укладених Україною впродовж 1994—2001 років, вони не передбачають створення для іноземних інвесторів пільгового режиму інвестиційної діяльності. У відповідних статтях таких договорів, як правило, наголошується, що приймаючою стороною для іноземних інвесторів має бути створений режим, не менш сприятливий, ніж стосовно власних громадян або підприємств чи громадян або підприємств третіх країн. Конституційний Суд України вважає, що в цьому разі поняття “національний режим” і “режим, не менш сприятливий, ніж стосовно власних громадян і підприємств” за суттю є тотожними. Тобто застосування до підприємств з іноземними інвестиціями національного режиму валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідає взятим Україною за зазначеними договорами міжнародним зобов'язанням.

4. Аналіз законів України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 року № 959-XII, “Про захист іноземних інвестицій на Україні” від 10 вересня 1991 року № 1540а-XII та “Про інвестиційну діяльність”, якими регулювалась інвестиційна діяльність до прийняття Закону України “Про іноземні інвестиції”, свідчить, що їх норми закріплювали принцип рівності всіх підприємств, створених за участю інвестицій, як іноземних, так і вітчизняних, щодо питань справляння податків, зборів (обов'язкових платежів). До того ж у частині першій статті 8 Закону України “Про іноземні інвестиції” також наголошувалось, що на території України стосовно іноземних інвестицій та форм їх здійснення встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності за винятками, передбаченими цим Законом та чинними міжнародними договорами України.

Водночас відповідно до статті 32 цього Закону підприємствам з іноземними інвестиціями було надано низку податкових пільг, яких не мали підприємства з вітчизняними інвестиціями. Крім цього, згідно з положеннями статті 9 Закону України “Про іноземні інвестиції”, статті 8 Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” у разі зміни законодавства на вимогу іноземного інвестора впродовж 10 років повинно було застосовуватися спеціальне законодавство, що діяло на момент реєстрації інвестицій.

Пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності для підприємств з іноземними інвестиціями з деякими змінами, внесеними Декретом Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування”, проіснував до 1996 року і був скасований Законом України “Про режим іноземного інвестування”. Однак у подальшому, з прийняттям Верховною Радою України Постанови “Про внесення зміни до Постанови Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону України “Про режим іноземного інвестування” від 6 липня 1999 року № 823-XIV, окремі положення зазначеного пільгового режиму були поновлені.

З прийняттям Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” було встановлено, що спеціальне законодавство про іноземні інвестиції та державні гарантії захисту інвестицій “не регулюють питання валютного, митного та податкового законодавства, чинного на території України, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України” (стаття 3).

Аналогічне правило було встановлено й абзацом четвертим частини першої статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність”, згідно з яким державні гарантії захисту інвестицій визначено як систему правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів).

Таким чином, положення статті 9 Закону України “Про іноземні інвестиції”, статті 8 Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” та пункту 5 Постанови Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону України “Про режим іноземного інвестування”, згідно з якими на вимогу іноземного інвестора застосовується спеціальне законодавство, що діяло на момент реєстрації інвестицій, та які скасовані Законом України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження”, можуть застосовуватися лише у межах, передбачених статтею 3 цього Закону та статтею 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність”. Тобто спеціальне законодавство України про іноземні інвестиції, а також державні гарантії захисту іноземних інвестицій, визначені законодавством України, не регулюють питання валютного, митного та податкового законодавства, чинного на території України, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Як випливає з матеріалів справи, на момент скасування Законом України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” Закону України “Про іноземні інвестиції” та Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” ці нормативно-правові акти вже втратили чинність відповідно до положень статті 27 Закону України “Про режим іноземного інвестування”.

На підставі викладеного Конституційний Суд України визначає, що положення частини першої статті 5 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження”, згідно з якими дія цього Закону поширюється на підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій, їх реєстрації, у тому числі до введення в дію та протягом дії Закону України “Про іноземні інвестиції”, Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування” та Закону України “Про режим іноземного інвестування”, є підставою для відмови як у наданні, так і в припиненні раніше наданих підприємствам з іноземними інвестиціями пільг, на які вони мали право відповідно до положень скасованих Законом України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” нормативно-правових актів.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63, 95 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. В аспекті порушених у конституційному поданні питань положення частини першої статті 5 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” та частини першої статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність” треба розуміти таким чином.

1.1. З дня набуття чинності частиною першою статті 5 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” спеціальне законодавство та державні гарантії захисту іноземних інвестицій, які діяли на момент реєстрації інвестицій і підлягали застосуванню на вимогу іноземного інвестора на підставі гарантій від

зміни законодавства, застосовуються у межах, передбачених статтею 3 цього Закону та статтею 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність".

1.2. Положення частини першої статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" у взаємозв'язку з іншими положеннями цього Закону є підставою для відмови як у наданні, так і в припиненні раніше наданих пільг у сфері валютного і митного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) підприємствам з іноземними інвестиціями, їх дочірнім підприємствам, а також філіям, відділенням, іншим відокремленим підрозділам, включаючи постійні представництва нерезидентів, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій та їх реєстрації.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

УХВАЛА

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ

про редакційне уточнення тексту Рішення Конституційного Суду України
від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002
у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України
щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5
Закону України “Про усунення дискримінації
в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності,
створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження”
та частини першої статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність”
(справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями)

м. К и ї в
14 березня 2002 року
№ 3-уп/2002

Справа № 1-17/2002

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

Скоморохи Віктора Єгоровича — головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича — суддя-доповідач,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тихого Володимира Павловича,
Шаповала Володимира Миколайовича,

розглянув на пленарному засіданні питання про редакційне уточнення тексту Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002 у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5 Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” та частини першої статті 19 Закону України “Про інвестиційну діяльність” (справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями).

Заслухавши суддю-доповідача Іващенко В.І. та дослідивши надані матеріали, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

Конституційний Суд України 29 січня 2002 року прийняв Рішення № 1-рп/2002 у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" та частини першої статті 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність" (справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями), яке оприлюднено на пленарному засіданні Конституційного Суду України 5 лютого 2002 року.

В абзаці восьмому пункту 4 мотивувальної частини та підпункті 1.2 пункту 1 резолютивної частини цього Рішення під час остаточного редагування допущено неточність, а саме: в словосполученні "є підставою для відмови як у наданні, так і в припиненні" парний сполучник "як ... так" вжито зі словами "у наданні" та "в припиненні", а не зі словами "для відмови" та "для припинення", що може спричинити різночитання текстів зазначеного абзацу та підпункту.

Таким чином, положення абзацу восьмого пункту 4 мотивувальної частини та підпункту 1.2 пункту 1 резолютивної частини Рішення внаслідок цієї неточності можуть бути витлумачені у супереч правовій позиції Конституційного Суду України з питання, що розглядалось. Суть цієї позиції зводиться до того, що положення частини першої статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" є підставою не лише для відмови у наданні, а й для припинення раніше наданих пільг підприємствам з іноземними інвестиціями.

Виходячи з викладеного, керуючись частиною другою § 57 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. В абзаці восьмому пункту 4 мотивувальної частини та в підпункті 1.2 пункту 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002 у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 5 Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" та частини першої статті 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність" (справа про оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями) слова "є підставою для відмови як у наданні, так і в припиненні" замінити словами "є підставою як для відмови у наданні, так і для припинення".

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною і не може бути оскарженою.

Ухвала Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень статті 43 Закону України
“Про вибори народних депутатів України”
(справа про виборчу заставу)**

м. Київ
30 січня 2002 року
№ 2-рп/2002

Справа № 1-18/2002

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

**Скоморохи Віктора Єгоровича — головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Іващенко Володимира Івановича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича — суддя-доповідач,
Костицького Михайла Васильовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,**

за участю: представників суб'єкта права на конституційне подання Сіренка Василя Федоровича та Пономаренка Георгія Григоровича — народних депутатів України; Селіванова Анатолія Олександровича — Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України; Зайця Анатолія Павловича — першого заступника Державного секретаря Міністерства юстиції України, представника Президента України;

розглянув на пленарному засіданні справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 18 жовтня 2001 року № 2766-III (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 51—52, ст. 265).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 40 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне подання 63 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 71 Закону України “Про Конституційний Суд України” є наявність спору щодо конституційності положень статті 43 Закону України “Про вибори народних депутатів України”.

Заслухавши суддю-доповідача Корнієнка М.І., пояснення Сіренка В.Ф., Пономаренка Г.Г., Селіванова А.О., Зайця А.П. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 63 народних депутати України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України, положення статті 43 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 18 жовтня 2001 року (далі — Закон).

Відповідно до положень статті 43 Закону кандидат у народні депутати України (далі — кандидат у депутати), якого висунуто в одномандатному окрузі, до подання документів окружній виборчій комісії для реєстрації вносить на рахунок окружної виборчої комісії грошову заставу в розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а партія (блок) до подання документів Центральної виборчій комісії для реєстрації кандидатів у депутати, включених до виборчого списку в багатомандатному виборчому окрузі, вносить у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії грошову заставу в розмірі п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Народні депутати України вважають, що передбачена статтею 43 Закону вимога щодо внесення грошової застави є встановленням майнового цензу для громадян України, що суперечить положенням статей 5, 24 Конституції України.

На думку авторів конституційного подання, майновий ценз призведе до підміни механізму здійснення народовладдя абсолютизацією фінансових можливостей партій та їх спонсорів, оскільки значна кількість громадян України перебуває за межею бідності і не зможе внести заставу, а отже — реалізувати своє право бути обраним. Як зазначається у конституційному поданні, на цей факт звертав увагу і Президент України, повертаючи Закон для повторного розгляду Верховною Радою України.

2. До справи долучено листи Голови Верховної Ради України та Президента України.

Голова Верховної Ради України вважає, що заставу не можна розцінювати як майновий ценз, оскільки на відміну від застави як способу забезпечення зобов'язань вона має іншу правову природу. За Законом заставу виконує функцію не платіжного засобу, а коштів, внесення яких стимулює до зваженого прийняття рішення щодо використання пасивного виборчого права, а також упереджує невиправдані витрати з державних фондів, які формуються значною мірою за рахунок платників податків.

Водночас Голова Верховної Ради України зазначає, що не можна залишити поза увагою і обгрунтоване занепокоєння з боку суб'єкта права на конституційне подання щодо виникнення ситуації, за якою не забезпечені матеріально кандидати у народні депутати України можуть опинитися у нерівному становищі щодо можливості реалізувати свої виборчі права з іншими кандидатами.

На думку Президента України, запровадження грошової застави як умови реєстрації кандидатів у народні депутати України Конституцією України не заперечується. Тому порушене в конституційному поданні питання має розглядатися як таке, що належить до сфери законодавчого регулювання, а не на предмет конституційності.

Повертаючи Закон для повторного розгляду Верховною Радою України, Президент України свою позицію щодо неконституційності запровадження грошової застави базував не стільки на факті запровадження грошової застави, скільки на її розмірі. Після суттєвого зменшення розмірів грошової застави вона, на думку Президента України, не може розглядатися як така, що порушує права і свободи людини і громадянина.

3. У процесі розгляду справи на відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду України Сіренко В.Ф. зазначив, що будь-які додаткові умови для реалізації пасивного виборчого права мають розглядатися як виборчий ценз. Тому грошова застава, як і будь-яка інша встановлена законом додаткова умова реалізації громадянами України їх пасивного виборчого права, є виборчим цензом. Оскільки між грошовою заставою та майновим станом громадян України завжди є органічний зв'язок, то положення статті 43 Закону суперечать передусім положенням статті 24 Конституції України, відповідно до яких не може бути привілеїв і обмежень за такою ознакою, як майновий стан.

Встановлений статтею 43 Закону розмір грошової застави для кандидата у депутата 1020 гривень, партії (блоку) — 255000 гривень, на думку Сіренка В.Ф., є дискримінаційним, оскільки подолати цей майновий ценз може тільки людина матеріально забезпечена, а партія (блок) — лише за наявності суттєвої фінансової підтримки. Тому положення цієї статті суперечать також статтям 5, 21, 36, 38, 69 Конституції України.

Цю ж позицію підтримав і Пономаренко Г.Г.

Протилежну точку зору щодо відповідності Конституції України положень статті 43 Закону висловили Селіванов А.О. і Заєць А.П.

Селіванов А.О. вважає, що не можна ототожнювати грошову заставу з виборчими цензами, оскільки це різні за своєю правовою природою інститути виборчого права. Відповідність громадянина встановленим виборчим цензам є однією з умов його правоздатності щодо участі у виборах, а майнова застава — одним із способів забезпечити більш відповідальне ставлення громадянина до його наміру балотуватися кандидатом у депутати. Що ж до встановленого Законом розміру грошової застави, то це питання політичної доцільності.

Подібну позицію висловив і Заєць А.П. Якщо майновий ценз, на його думку, це характеристика кількості майна, яке належить особі, то грошова застава не пов'язана з володінням коштами, які є її об'єктом. Сенс виборчої застави полягає певною мірою у "стримуванні" тих громадян, які мають мало шансів бути обраними. Грошова застава може стати фактором запобігання появі у виборчому процесі дрібних та незрілих у політичному плані сил, а отже, засобом, який сприятиме політичному структуруванню парламенту.

4. Вирішуючи спір щодо конституційності положень статті 43 Закону, Конституційний Суд України виходить з такого.

4.1. Організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України (пункт 20 частини першої статті 92 Конституції України). Відповідно до чинного Закону забороняються будь-які прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частина четверта статті 2 Закону). Це положення Закону узгоджується з положеннями Конституції України, відповідно до яких не може бути привілеїв чи обмежень за названими вище ознаками, зокрема майновим станом (частина друга статті 22, частини перша, друга статті 24).

Водночас Конституція України встановлює ряд вимог обмежувального характеру щодо права бути обраним народним депутатом України: мати громадянство України; досягти на день виборів двадцяти одного року; проживати в Україні протягом останніх п'яти років; не мати судимості за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (частини друга, третя статті 76).

Ці вимоги в науці та практиці виборчого права мають назву виборчих цензів (кваліфікацій), під якими розуміють визначені конституцією або законом умови для набуття або здійснення активного і пасивного виборчого права.

Інших вимог обмежувального характеру стосовно реалізації громадянами України їх пасивного виборчого права, зокрема майнового цензу, залежно від якого це право надається лише тим громадянам, які мають власність певної вартості або сплачують податки не нижче встановленої суми, Конституція України не містить.

4.2. За Законом кандидат у депутати, партія (блок) до подання документів для реєстрації кандидатом у депутати, кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії (блоку), вносять грошові застави відповідно на рахунок окружної виборчої комісії в розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та в безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії в розмірі п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частини перша, друга статті 43 Закону).

Вимога щодо грошової застави стосується всіх кандидатів у депутати, партій (блоків) і є однаковою для всіх, її розмір не залежить від розміру доходів кандидата у депутати та фінансового стану партії (блоку).

Виборчий ценз і грошова (виборча) застава мають різну правову природу. Грошова застава використовується у світовій практиці не як майновий ценз, а як одна з умов реєстрації кандидатів для участі у виборах. Виборчий ценз є кваліфікаційною умовою щодо наявності виборчого права, а виборча застава — лише умовою реєстрації кандидата у депутати. Майновий виборчий ценз безпосередньо пов'язаний із майновим станом особи, тобто характеризується сукупністю рухомого та нерухомого майна, певним рівнем річного доходу громадянина, які визначають його як власника. Метою грошової (виборчої) застави є обмеження чи усунення зловживання громадянином виборчим правом, передусім за рахунок платників податків.

Із системного тлумачення положень Закону випливає, що грошова застава застосовується з метою забезпечення відповідального ставлення громадян як ймовірних кандидатів у депутати до їх участі у виборах, сприяє прийняттю виважених рішень кандидатом у депутати, якого висунуто в одномандатному окрузі, та кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків у багатомандатних округах, щодо реалізації їх пасивного виборчого права, а також упереджує можливі невиправдані витрати з державних фондів. До того ж відповідно до частини п'ятої статті 43 Закону грошова застава повертається партіям (блокам), які взяли участь у розподілі депутатських мандатів, та депутатам, обраним в одномандатних округах.

З огляду на це грошову (виборчу) заставу не можна розглядати як обмеження пасивного виборчого права громадян за ознакою майнового стану. Водночас встановлення грошової (виборчої) застави не порушує конституційного принципу рівності громадян перед законом та рівності їх конституційних прав і свобод, а також принципу рівності політичних партій перед законом.

Таким чином, передбачена положеннями статті 43 Закону грошова застава за своєю правовою природою не є майновим цензом, а вказана норма не суперечить положенням статей 21, 24 Конституції України, за якими всі люди є вільні і рівні у своїй гідності і конституційних правах і свободах.

5. Конституційний Суд України вважає за необхідне зазначити, що, як показує світовий досвід, розмір грошової застави встановлюється залежно від майнової спроможності переважної більшості населення країни. Порушення цієї вимоги може суттєво обмежити кількість претендентів на місця в парламенті, особливо від фінансово малозабезпечених партій (блоків) та кандидатів у депутати. Проте визначення соціально орієнтованого розміру грошової застави є питанням політичної доцільності і не належить до компетенції Конституційного Суду України.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 70 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

в и р і ш и в :

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення статті 43 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 18 жовтня 2001 року № 2766-III.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України
“Про внесення змін до Закону України “Про електроенергетику”
(справа про електроенергетику)**

м. Київ
12 лютого 2002 року
№ 3-рп/2002

Справа № 1-7/2002

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

**Скоморохи Віктора Єгоровича — головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Розенка Віталія Івановича — суддя-доповідач,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,**

за участю Лавриновича Олександра Володимировича — представника суб'єкта права на конституційне подання, народного депутата України; Селіванова Анатолія Олександровича — Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України; Носова Владислава Васильовича — Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України; залучених до участі у розгляді справи: представника Президента України Котка Василя Григоровича — члена Національної комісії регулювання електроенергетики України; представників Кабінету Міністрів України Сакви Юрія Вікторовича — заступника Міністра палива та енергетики України, Гончарової Любові Григорівни — члена Національної комісії регулювання електроенергетики України,

розглянув на пленарному засіданні справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про електроенергетику” від 22 червня 2000 року № 1821-III (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 38, ст. 321).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 40 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне подання 45 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 71, 82 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність спірних питань щодо конституційності Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику".

Заслухавши суддю-доповідача Розенка В.І., пояснення Лавриновича О.В., Селіванова А.О., Носова В.В., Котка В.Г., Сакви Ю.В., Гончарової Л.Г. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Верховна Рада України 22 червня 2000 року прийняла Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику" № 1821-III (далі — Закон), яким, зокрема, доповнено Закон України "Про електроенергетику" від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР статтею 15¹ щодо порядку розрахунків на оптовому ринку електричної енергії, а також покладено на Рахункову палату контроль за проведенням таких розрахунків.

Народні депутати України звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням визнати зазначений Закон неконституційним, оскільки вважають, що деякі його положення і процедура ухвалення суперечать Конституції України. На обґрунтування своєї позиції вони наводять такі докази.

Статтею 15¹ Закону України "Про електроенергетику" визначено порядок внесення грошових коштів за спожиту електричну енергію виключно на відкриті в установах уповноваженого банку розподільчі рахунки енергопостачальників — "Обленерго". Після цього обслуговуючі банки спрямовують накопичені кошти учасникам оптового ринку електроенергії без участі "Обленерго", позбавляючи таким чином їх як суб'єктів підприємницької діяльності "права розпоряджатися своєю власністю, що суперечить частині першій статті 41 та частині четвертій статті 13 Конституції України".

У конституційному поданні далі зазначається:

— не відповідає частині шостій статті 41 Конституції України встановлений частиною другою статті 15¹ Закону України "Про електроенергетику" "позасудовий порядок конфіскації коштів постачальників електроенергії" шляхом вилучення їх до Державного бюджету України як санкція за порушення порядку розрахунків за електроенергію;

— Закон, поклавши на Рахункову палату контроль за розрахунками на енергоринку, надав їй не передбачені Конституцією України повноваження;

— Верховна Рада України всупереч встановленій їй Регламентом процедури ухвалила Закон впродовж одного пленарного засідання як у першому читанні, так і в цілому, що мало наслідком порушення частини першої статті 93 Конституції України.

2. Позиція авторів конституційного подання заперечується у письмовому поясненні Голови Верховної Ради України. В ньому зазначається, що оскільки електроенергія є специфічним товаром, який виробляється і споживається одночасно, її слід розглядати як спільну власність усіх учасників енергоринку. Кожний з них має право лише на частину прибутку від своєї діяльності з виробництва, розподілу або постачання електроенергії. Тобто акумульовані на розподільчих рахунках кошти не є власністю будь-якого окремого суб'єкта відносин. Правомочність щодо розпорядження певною часткою грошей настає лише після перерахування їх з розподільчого на відповідний поточний рахунок, у тому числі і на рахунок "Обленерго".

Голова Верховної Ради України не вважає позасудовою конфіскацією майна передбачену Законом можливість вилучення до Державного бюджету України коштів у разі перерахування їх споживачами електроенергії на інші, не розподільчі рахунки, оскільки у статті 15¹ Закону України "Про електроенергетику" визначено лише вид санкції, а не спосіб її застосування.

У поясненні стверджується, що Рахункова палата правомочна контролювати розрахунки за електроенергію, тому що при цьому використовується певна частина коштів Державного бюджету України.

Щодо процедури прийняття парламентом Закону зазначено, що вона проходила відповідно до Регламенту Верховної Ради України, який передбачає можливість розгляду і ухвалення законів упродовж одного пленарного засідання.

Аналогічну з позицією Голови Верховної Ради України точку зору стосовно права власності суб'єктів енергоринку висловили Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство палива та енергетики України, Державний комітет України з енергозбереження, Національна комісія регулювання електроенергетики України (НКРЕ), Державне підприємство "Енергоринок" (ДПЕ), Національний банк України. У своїх інформаціях вони навели відповідні аргументи.

По-перше, стаття 13 Конституції України зобов'язує державу забезпечувати соціальну спрямованість економіки в інтересах як людини, так і суспільства, що має особливе значення для електроенергетичної галузі, оскільки електрична енергія споживається в усіх сферах економіки та населенням. Зміни до Закону України "Про електроенергетику" мають саме таке соціальне спрямування і тому не суперечать конституційним вимогам.

По-друге, в частині першій статті 41 Конституції України сформульовано загальні правомочності власника щодо належного йому майна. Правовий же режим власності відповідно до пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України визначає Закон України "Про власність" та інші законодавчі акти, одним з яких є оспорюваний Закон. Встановлений ним порядок проходження коштів через розподільчі рахунки в установах уповноваженого банку є обов'язковою умовою договору між суб'єктами правовідносин і підставою купівлі-продажу та постачання енергії. Отже, йдеться про законодавче врегулювання договірних відносин, яке створює рівні умови господарювання для всіх учасників енергоринку.

У своїх виступах Селіванов А.О., Носов В.В., Котко В.Г., Саква Ю.В., Гончарова Л.Г. наголошували, що електроенергія — це надзвичайно важливий товар, який має велику суспільну та соціальну значимість. Однак в останні роки електроенергетична галузь економіки охоплена глибокою платіжною кризою, потерпає від гострої нестачі обігових коштів, незадовільного технічного стану основних виробничих потужностей. Ці небезпечні явища спричинили серйозні перебої в електропостачанні сфери промисловості, медичних, дитячих установ, населення, загрожували розвалом єдиної енергосистеми України. Саме з метою збереження енергетичного потенціалу країни у Законі було закріплено механізми збирання, своєчасного та адресного перерахування платежів, запроваджено відповідальність суб'єктів енергоринку за невиконання договірних зобов'язань. В результаті енергопостачальні компанії значно поліпшили збут електроенергії, що дало змогу збільшити грошові надходження на розподільчі рахунки і зменшити заборгованість із заробітної плати колективам енергогенеруючих підприємств та шахтарям.

3. Проведений Конституційним Судом України порівняльно-правовий аналіз відповідних норм Конституції України, положень Закону та інших нормативно-правових актів стосовно ініційованих у конституційному поданні питань дає підстави зробити такі висновки.

3.1. Щодо твердження суб'єкта конституційного подання про порушення статтею 15¹ Закону України "Про електроенергетику" передбаченого частиною четвертою статті 13 та частиною першою статті 41 Конституції України права суб'єктів підприємницької діяльності розпоряджатися своєю власністю Конституційний Суд України зазна-

чає, що Конституція України як головне джерело національної правової системи є такою базою поточного законодавства. Вона надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі положення.

За Конституцією України держава визначає та рівним чином захищає усі форми власності. Кожна з них може мати свої особливості, пов'язані із законодавчо визначеними умовами та підставами виникнення або припинення права власності.

Так, у статті 41 Конституції України, на яку посилаються автори конституційного подання, не лише проголошено право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а й зазначено, що воно набувається у встановленому законом порядку. Тобто право власності виникає лише за наявності певних юридичних фактів та за умови формування правового статусу конкретного власника, надання йому юридично забезпеченої можливості діяти у передбачених законом межах.

Разом з тим власність гарантує не лише права власників, а й зобов'язує, покладає на них певні обов'язки. Саме про це йдеться у статтях 13 і 41 Конституції України, відповідно до яких використання власності не може завдавати шкоди людині, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства. Отже, для реалізації закріпленого в Конституції України права власності потрібні галузеві закони, які встановлюють конкретні норми використання власником належного йому майна з урахуванням інтересів усіх суб'єктів правовідносин.

Викладена позиція кореспондується з ратифікованою Україною у 1997 році Конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року, якою державам-учасникам дозволено за допомогою національного закону використовувати певні регулюючі механізми користування об'єктами права власності відповідно до суспільних потреб, внутрішньої соціальної та економічної політики. У статті 1 Першого протоколу до Конвенції йдеться про те, що "ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів".

Оскільки електроенергетика має стратегічне значення для стабільного функціонування економіки держави, засади організації та експлуатації енергосистем відповідно до пункту 5 частини першої статті 92 Конституції України визначаються виключно законом, яким сьогодні є Закон України "Про електроенергетику". Він окреслює правові, економічні та організаційні основи функціонування комплексу підприємств, що мають статус юридичних осіб та здійснюють виробничу, розподільчу, іншу діяльність з метою отримання прибутку на енергоринку. Тому юридична природа прав суб'єктів господарювання у цій сфері базується на загальній концепції договірних засад, закладеній у цивільному законодавстві.

Основні питання спільного користування електроенергією на підставах, умовах та в межах, визначених Законом України "Про електроенергетику", врегульовують, зокрема, Договір між членами оптового ринку електроенергії від 15 листопада 1996 року, який не має зафіксованого строку дії, Правила енергоринку та ряд інших додатків до Договору, що є невід'ємною його частиною.

Особливістю функціонування об'єднаної енергетичної системи є безперервність процесу виробництва, накопичення, розподілу і споживання електричної енергії, що вимагає збалансованих, синхронних дій, централізованого диспетчерського управління та єдиного системного обліку електроенергії на всіх стадіях виробничого процесу. З огляду на це Національна комісія регулювання електроенергетики України встановлює

алгоритм, тобто порядок розподілу уповноваженим банком коштів, отриманих за електричну енергію, а Державне підприємство “Енергоринок” готує щодобові звіти про фінансові розрахунки для усіх членів оптового ринку. У разі виникнення стосовно платежів спірних питань їх можуть вирішувати такі внутрішні, функціонально адаптовані до специфіки енергетичної галузі структури, як постійно діюча відомча Арбітражна комісія, Рада оптового ринку, загальні щорічні або позачергові збори суб’єктів Договору, НКРЕ, що мають повноваження і юридичні ресурси. В разі необхідності будь-який суб’єкт таких відносин може захистити свої інтереси також у судовому порядку. Ці майнові відносини є, по суті, складовою частиною особливих виробничих відносин.

Для вирішення проблеми розподілу ресурсів енергоринку Законом створено тимчасовий механізм. В його основі — уповноважений банк та розподільчі рахунки, які відкривають в установах уповноваженого банку як регіональний (“Обленерго”), так і оптовий (ДПЕ) постачальники електроенергії. Такі рахунки призначені виключно для акумулювання коштів, отриманих за електроенергію, та подальшого розподілу їх між учасниками оптового ринку. Згідно із встановленим Законом порядком “Обленерго” перераховує ці кошти, окрім належної їм частки, тільки на розподільчий рахунок ДПЕ, після чого вони спрямовуються на поточні рахунки енергогенеруючих компаній та інших суб’єктів підприємницької діяльності.

Законом визначено також правовий статус уповноваженого банку, яким Кабінет Міністрів України визначив Промінвестбанк. Виходячи з аналізу функцій уповноваженого банку, є підстави стверджувати, що він неправомочний на власний розсуд користуватися та розпоряджатися майном учасників Договору і не стає суб’єктом права власності, здійснюючи операції з їхніми коштами. Ці правомочності залишаються за юридичними особами, які діють на енергоринку, оскільки кошти надалі перебувають в їхньому володінні і вони не втрачають можливості визначати юридичну і фактичну долю належної їм частки.

Уповноважений банк лише зобов’язаний у встановлений термін — двічі на добу, згідно з алгоритмом НКРЕ, передавати на поточні рахунки суб’єктів енергоринку гроші у пропорціях відповідно до обсягів фактично виробленої, переданої та спожитої електроенергії.

Аналогічної позиції щодо правової природи відносин, які виникають у цій сфері економіки, дотримується і Вищий господарський суд України. З метою однакового і правильного вирішення спорів він звертає увагу господарських судів на те, що споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником. Будь-яке правопорушення в цій галузі тягне за собою встановлену законодавством відповідальність, зокрема цивільну. Той чи інший суб’єкт має право звернутися з вимогою про повнення порушених прав на загальних підставах, визначених главою 40 Цивільного кодексу Української РСР, статтею 27 Закону України “Про підприємства в Україні” та іншими законодавчими актами. Наголошується також, що розподільчі рахунки мають особливий, цільовий статус. На них не може звертатися стягнення за зобов’язаннями учасників оптового ринку електроенергії, а операції на цих рахунках не підлягають зупиненню.

Конституційний Суд України зазначає, що правова сутність статей 13 і 41 Конституції України полягає у проголошенні рівних можливостей володіння, користування і розпорядження власністю та гарантіях держави щодо забезпечення захисту цих прав.

У Законі ж ідеться про конкретних суб’єктів підприємництва та їхні договірні відносини, які регулюються нормами зобов’язального права. Запроваджений порядок грошових взаєморозрахунків на енергоринку з використанням розподільчих рахунків в установах уповноваженого банку не порушив механізмів функціонування електроенергетики та правову модель господарських відносин. Здійснення банківських операцій у такий

спосіб скеровує фінансову схему та правила розрахунків за електроенергію на адресне призначення коштів. При цьому об'єктивно визначені та взаємопогоджені частки доходу кожного суб'єкта відносин не змінюються і не вибувають із володіння власника. Тому Конституційний Суд України вважає, що припис статті 15¹ Закону України "Про електроенергетику" щодо внесення споживачами плати за продану їм електроенергію виключно на розподільчий рахунок постачальника в уповноваженому банку не суперечить частині четвертій статті 13 та частині першій статті 41 Конституції України.

3.2. Конституційний Суд України проаналізував підстави ототожнення авторами подання санкції за порушення правил розрахунків на енергоринку з позасудовою конфіскацією майна (частина друга статті 15¹ Закону).

Питання конституційного змісту інституту конфіскації вже було предметом розгляду Конституційним Судом України. В Ухвалі № 10-у/99 від 20 квітня 1999 року констатовано, що частиною шостою статті 41 Конституції України встановлено імператив, за яким конфіскація може бути здійснена виключно за рішенням суду.

Відповідно до Закону України "Про електроенергетику" політика держави у цій галузі економіки базується на принципі державного регулювання, зокрема, шляхом формування тарифів, здійснення контролю за діяльністю та встановлення відповідальності суб'єктів відносин за порушення правил оптового ринку електроенергії. Проявом регулюючої ролі держави і є передбачена частиною другою статті 15¹ Закону санкція за несвоєчасне повернення коштів споживачів електроенергії, перерахованих споживачами не на розподільчі рахунки.

Однак процедура реалізації цієї санкції в оспорюваному Законі не визначена. За відомленням державних органів виконавчої влади, які діють у галузі електроенергетики, відсутня і правозастосовна практика.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку про відсутність у Законі відповідного процесуального врегулювання нововведеного порядку розрахунків на енергоринку.

3.3. Проблема дотримання парламентських процедур та наслідків їх порушення, про що йдеться в конституційному поданні, неодноразово досліджувалася Конституційним Судом України (Рішення від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98 у справі про утворення фракцій у Верховній Раді України; Ухвала від 27 червня 2000 року № 2-уп/2000 у справі щодо "визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні "Українського дому" 21 січня та 1 лютого 2000 року).

Стосовно цього питання Конституційний Суд України констатував, що згідно зі статтею 152 Конституції України закони та інші правові акти визнаються неконституційними, якщо було порушено встановлену Конституцією України процедуру їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. Ця умова стосується і парламенту, порядок роботи якого визначається законом про регламент Верховної Ради України (стаття 82 Конституції України). Суб'єкт права на конституційне подання не навів правового обґрунтування щодо порушення конституційної процедури розгляду, ухвалення Закону та набрання ним чинності. Твердження авторів конституційного подання про те, що недотримання Верховною Радою України Регламенту при прийнятті Закону призвело до порушення частини першої статті 93 Конституції України, є безпідставним, оскільки ця норма визначає коло суб'єктів законодавчої ініціативи і не стосується проблеми передбачених Конституцією України парламентських процедур.

3.4. У Рішенні від 23 грудня 1997 року № 7-зп (справа про Рахункову палату) Конституційний Суд України визначився стосовно питання повноважень Рахункової палати, про що йдеться у конституційному поданні. Ці повноваження обмежені лише тією стороною діяльності будь-яких суб'єктів підприємництва та господарювання, яка пов'язана з використанням коштів Державного бюджету. Серед споживачів — платни-

ків за електроенергію більшість становлять юридичні особи та організації, які вносять плату тільки за рахунок доходів, одержаних від господарської та підприємницької діяльності.

Отже, надання Рахунковій палаті права контролю за використанням коштів енергоринку, які перебувають поза межами Державного бюджету України, змінює конституційно встановлене призначення цього органу спеціальної компетенції і тому не відповідає визначеній статтею 98 Конституції України сфері застосування її повноважень.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150, 152, 153 Конституції України, статтями 45, 51, 61, 63 Закону України "Про Конституційний Суд України" та § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним) положення статті 15¹ Закону України "Про електроенергетику" (в редакції Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику" від 22 червня 2000 року № 1821-III) в частині встановленого порядку розрахунків на оптовому ринку електроенергії через розподільчі рахунки в уповноваженому банку.

2. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику", яким Рахункова палата уповноважена здійснювати контроль розрахунків за електричну енергію, у частині коштів, які не є складовою Державного бюджету України.

3. Припинити конституційне провадження у справі щодо відповідності Конституції України положень частини другої статті 15¹ Закону України "Про електроенергетику" (в редакції Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику"), за яким у разі перерахування споживачами коштів за електричну енергію не на розподільчі рахунки отримувачі повинні повернути їх у триденний термін, а при неповерненні ці кошти підлягають вилученню до Державного бюджету України як санкція за вчинене правопорушення.

4. Положення пункту 4 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику", яке визнано неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

12 липня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Печенькова В.І. щодо офіційного тлумачення положень статей 3, 8, 22, 41, 64, пункту 1 Перехідних положень Конституції України, пункту 6 статті 4 Закону України "Про власність" від 7 лютого 1991 року № 697-XII (суддя-доповідач Тихий В.П.).

Суб'єкт права на конституційне звернення — громадянин Печеньков В.І. — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статей 3, 8, 22, 41, 64, пункту 1 Перехідних положень Конституції України, пункту 6 статті 4 Закону України "Про власність". Своє звернення громадянин Печеньков В.І. обґрунтовує тим, що застосування положень зазначених статей Кіровоградською митницею, Ленінським районним судом м. Кіровограда та Кіровоградським обласним судом призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень своєю Ухвалою від 1 червня 2001 року відмовила у відкритті конституційного провадження у цій справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

Матеріали конституційного звернення засвідчують, що громадянин України Печеньков В.І. до 25 серпня 1998 року проживав за межами України і при в'їзді на територію України на постійне місце проживання ввіз автомобіль "Опель-Кадет" 1986 року випуску, який належав йому на праві приватної власності.

17 вересня 1998 року при митному оформленні Кіровоградською митницею зазначеного автомобіля Печенькову В.І. було видано митне посвідчення на реєстрацію цього транспортного засобу в органах ДАІ МВС України з вказівкою, що для продажу, дарування, здавання в оренду, передачі в користування іншим особам, крім батьків одного з подружжя, дітей, рідних братів і сестер, протягом двох років з дня видачі посвідчення необхідний дозвіл митниці.

Ленінський районний суд м. Кіровограда своїм рішенням від 2 березня 1999 року відмовив у задоволенні скарги Печенькова В.І. на дії Кіровоградської митниці щодо накладання заборони на відчуження протягом двох років ввезеного Печеньковим В.І. на територію України автомобіля.

8 квітня 1999 року судова колегія у цивільних справах Кіровоградського обласного суду зазначене рішення залишила без змін.

За протестом заступника Голови Верховного Суду України рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда і ухвала судової колегії в цивільних справах Кіровоградського обласного суду за позовом Печенькова В.І. до Кіровоградської митниці скасовані, справа направлена на новий розгляд до того самого суду і до цього часу остаточно не вирішена.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" у конституційному зверненні має бути обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України.

Згідно зі статтею 94 Закону підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні немає правового обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень статей 3, 8, 22, 41, 64, пункту 1 Перехідних положень Конституції України, пункту 6 статті 4 Закону України “Про власність”, тому підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Печенькова В.І. на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”.

12 липня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням спільного українсько-венесуельського підприємства “Фокус” щодо офіційного тлумачення положень статті 58, пункту 22 статті 92 Конституції України, статей 2, 38, 303 Кодексу України про адміністративні правопорушення, статті 155⁷ Кримінального кодексу України, статей 11, 348 Цивільного процесуального кодексу України, статей 5, 19, 22 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” від 18 лютого 1992 року № 2132-ХІІ з наступними змінами (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Спільне українсько-венесуельське підприємство “Фокус” звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 58, пункту 22 статті 92 Конституції України, статей 2, 38, 303 Кодексу України про адміністративні правопорушення, статті 155⁷ Кримінального кодексу України, статей 11, 348 Цивільного процесуального кодексу України, статей 5, 19, 22 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”. Необхідність в офіційній інтерпретації суб’єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що, на його думку, мають місце факти неоднозначного застосування Вищим арбітражним судом України* положень пункту 22 статті 92 Конституції України, статей 2, 38, 303 Кодексу України про адміністративні правопорушення під час розгляду справ про притягнення його до відповідальності за правопорушення у сфері антимонопольного законодавства.

Із матеріалів справи вбачається, що постановою Антимонопольного комітету України від 20 листопада 1998 року “Про припинення порушення антимонопольного законодавства та накладення штрафу” дії спільного українсько-венесуельського підприємства “Фокус” (далі — СП “Фокус”) та інших суб’єктів господарювання щодо підвищення та встановлення єдиних цін на послуги з проявлення кольорової фотоплівки та фотодрук визнані такими, що порушують вимоги антимонопольного законодавства, передбачені абзацами першим, другим, четвертим статті 5 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, і на СП “Фокус” накладено штраф. Не погодившись з таким рішенням Антимонопольного комітету України, СП “Фокус” звернулося до Вищого арбітражного суду України з позовною заявою про визнання його постанови недійсною. Рішенням Вищого арбітражного суду України від 6 травня 1999 року позивачеві було відмовлено в задоволенні позову. Судова колегія по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду Укра-

* Нині — Вищий господарський суд України.

їни рішенням від 6 серпня 1999 року та судова колегія по розгляду спорів Вищого арбітражного суду України ухвалою від 19 квітня 2000 року рішення Вищого арбітражного суду України від 6 травня 1999 року залишили без змін. З матеріалів справи також випливає, що Антимонопольний комітет України звернувся до Вищого арбітражного суду України з позовом про стягнення з СП “Фокус” штрафу та пені. Рішенням Вищого арбітражного суду України від 25 квітня 2000 року Антимонопольному комітету України у задоволенні позову було відмовлено. Судова колегія по перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України постановою від 1 вересня 2000 року скасувала рішення Вищого арбітражного суду України та передала справу на новий розгляд.

Згідно зі статтею 42 Закону України “Про Конституційний Суд України” однією з вимог щодо змісту конституційного звернення є наявність обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України. Відповідно до статті 94 цього ж Закону підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб’єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Цих вимог у конституційному зверненні не дотримано. Не аргументовано також твердження, що застосування положень статті 58 Конституції України, статті 155⁷ Кримінального кодексу України, статей 11, 348 Цивільного процесуального кодексу України, статей 5, 19, 22 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, статті 303 Кодексу України про адміністративні правопорушення може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод суб’єкта права на конституційне звернення. Фактично автор звернення оспорує законність рішення Вищого арбітражного суду України. Перевірка правильності застосування судами норм закону є компетенцією судів загальної юрисдикції і відповідно до статті 14 Закону України “Про Конституційний Суд України” не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Таким чином, конституційне звернення не відповідає вимогам, встановленим Законом України “Про Конституційний Суд України”.

Стосовно клопотання щодо офіційного тлумачення положень статті 58, пункту 22 статті 92 Конституції України та статей 2, 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення, то в аспекті конституційного звернення спільного українсько-венесуельського підприємства “Фокус” Конституційний Суд України у рішеннях від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000, від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 вже дав офіційне тлумачення положень цих статей.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням спільного українсько-венесуельського підприємства “Фокус” щодо офіційного тлумачення положень статті 58, пункту 22 статті 92 Конституції України, статей 2, 38, 303 Кодексу України про адміністративні правопорушення, статті 155⁷ Кримінального кодексу України, статей 11, 348 Цивільного процесуального кодексу України, статей 5, 19, 22 Закону України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”, та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

14 липня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 20 Закону України “Про державну службу” (суддя-доповідач Німченко В.І.).

У конституційному поданні народні депутати України порушують питання про невідповідність Конституції України (неконституційність) положень частини третьої статті 20 Закону України “Про державну службу”.

Згідно з вимогами пункту 5 частини другої, частини третьої статті 39 Закону України “Про Конституційний Суд України” конституційне подання повинне містити дані щодо документів і матеріалів, на які посилаються народні депутати України, з обов’язковим доданням копій. Документи та інші матеріали до нього додаються у трьох примірниках.

У ході попереднього вивчення справи передбачених цією статтею правових підстав для порушення питання про відкриття конституційного провадження не встановлено.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань Ухвалою від 13 липня 2001 року відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Законом України “Про Конституційний Суд України”.

Оскільки подані до Конституційного Суду України примірники конституційного подання не ідентичні, мають різну кількість підписів народних депутатів України (в одному примірнику — 51, у двох інших — по 47) і конституційне подання не відповідає вимогам пункту 5 частини другої, частини третьої статті 39 Закону України “Про Конституційний Суд України”, підстав для відкриття конституційного провадження немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 39, 45, 50 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 20 Закону України “Про державну службу” на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Законом України “Про Конституційний Суд України”.

16 жовтня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Агафонов Г.І. щодо офіційного тлумачення положень статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” в редакції від 26 листопада 1993 року (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Громадянин Агафонов Г.І. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” в редакції від 26 листопада 1993 року, а саме, “чи передбачає вона здійснення перерахунку пенсії у зв’язку зі змінами в оплаті праці щодо всіх пенсіонерів або лише тих з них, які вийшли на пенсію до 1 січня 1994 року”. Необхідність в офіційному тлумаченні суб’єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що, на його думку, має місце неоднозначне застосування зазначеної норми судами загальної юрисдикції України в частині перерахунку пенсій колишнім працівникам органів прокуратури, які вийшли на пенсію після 1 січня 1994 року.

Як вбачається з матеріалів справи, Агафонов Г.І. у січні 1999 року вийшов на пенсію з посади старшого прокурора відділу Генеральної прокуратури України і йому була

призначена пенсія відповідно до статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру”. У зв’язку з підвищенням розмірів посадових окладів працівникам органів прокуратури Агафонов Г.І. звернувся із заявою про перерахунок призначеної йому пенсії до Управління праці та соціального захисту населення Дарницької районної державної адміністрації м. Києва (далі — Управління соцзахисту). Проте вимогу заявника щодо перерахунку пенсії було залишено без задоволення. Не погодившись із цим рішенням, Агафонов Г.І. звернувся до Старокиївського районного суду м. Києва з позовом до Міністерства праці та соціальної політики України і до Управління соцзахисту про визнання його права на обчислення пенсії з урахуванням нового розміру заробітної плати та на перерахунок пенсії. Рішенням Старокиївського районного суду м. Києва від 3 лютого 2000 року позов було задоволено частково. За касаційною скаргою Управління соцзахисту судова колегія в цивільних справах Київського міського суду скасувала рішення Старокиївського районного суду, а справу направила на новий розгляд. Громадянин Агафонов Г.І. повторно звернувся з позовом до Старокиївського районного суду м. Києва, який рішенням від 28 серпня 2000 року відмовив позивачеві у задоволенні позову. За касаційною скаргою Агафонов Г.І. судова колегія в цивільних справах Київського міського суду винесла ухвалу, якою скасувала рішення від 28 серпня 2000 року, а справу направила на новий розгляд. Рішенням Київського міського суду в першій інстанції Агафонову Г.І. було відмовлено у задоволенні його позовних вимог. Судова колегія в цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу заявника залишила без задоволення, а рішення Київського міського суду — без змін.

З матеріалів справи також випливає, що положення щодо обчислення пенсії містяться в абзаці другому пункту 2 Постанови Верховної Ради України “Про введення в дію Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про прокуратуру” від 26 листопада 1993 року (далі — Постанова), а не у статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру”. Відповідно до абзацу першого пункту 2 Постанови положення статті 50¹ зазначеного Закону поширюються на пенсіонерів з числа працівників прокуратури, які до 1 січня 1994 року вийшли на пенсію за віком або по інвалідності безпосередньо з прокурорсько-слідчих посад, за умови наявності у них вислуги років. Положення ж статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” містять пункти, в яких перелічуються окремі категорії працівників органів прокуратури та встановлюється порядок призначення їм пенсії.

12 липня 2001 року Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про прокуратуру”, в якому статтю 50¹ викладено в новій редакції. Зокрема, частини дванадцята та сімнадцята цієї статті закріпили положення щодо перерахунку пенсій та порядку його проведення для пенсіонерів органів прокуратури. Таким чином, питання щодо перерахунку призначеної працівникам прокуратури пенсії у зв’язку з підвищенням заробітної плати відповідних категорій прокурорсько-слідчих працівників вирішено у законодавчому порядку. Тому підстав для офіційного тлумачення положень статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” немає.

Отже, конституційне провадження у цій справі не може бути відкрито за непідвідомчістю Конституційному Суду України питання, порушеного у конституційному зверненні.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України і статтями 45, 50, 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Агафонов Г.І. щодо офіційного тлумачення положень статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” на підставі пункту 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

16 жовтня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Волинського акціонерного товариства закритого типу “Укрґосптовари” щодо офіційного тлумачення положень статті 114 Цивільного кодексу Української РСР (суддя-доповідач Шаповал В.М.).

Суб’єкт права на конституційне звернення обґрунтовує своє клопотання тим, що Луцький міський суд і арбітражний* суд Волинської області при розгляді справ, однією із сторін у яких було Волинське акціонерне товариство закритого типу (АТЗТ) “Укрґосптовари”, неоднозначно застосовують положення статті 114 Цивільного кодексу Української РСР.

Луцький міський суд рішенням від 16 травня 2000 року визнав, що договір купівлі-продажу частини акцій Волинського АТЗТ “Укрґосптовари” між фізичною особою — одним із засновників зазначеного закритого акціонерного товариства — та відкритим акціонерним товариством Інвестиційна компанія “Атланта” укладений з порушенням вимог статті 114 Цивільного кодексу Української РСР та статті 25 Закону України “Про господарчі товариства”, оскільки продавець не повідомив товариство та його акціонерів про наступний продаж своїх акцій.

Водночас арбітражний суд Волинської області рішенням від 15 серпня 2000 року визнав недійсними частини другу і четверту пункту 6.2 Статуту АТЗТ “Укрґосптовари”, згідно з якими продаж акціонером належних йому акцій здійснюється з дотриманням правил статті 114 Цивільного кодексу Української РСР і встановлюється обов’язок акціонерів “зареєструвати договори про відчуження в реєстратора протягом 10-ти днів”. Суд дійшов висновку, що такі положення обмежують права акціонера на ринку цінних паперів.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що підстав для відкриття конституційного провадження за зверненням Волинського АТЗТ “Укрґосптовари” немає. Згідно зі статтею 94 Закону України “Про Конституційний Суд України” підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб’єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У конституційному зверненні необхідність офіційного тлумачення обґрунтовується тим, що неоднозначне застосування судами статті 114 Цивільного кодексу Української РСР “призвело до порушення конституційного права власності як акціонерів, так і самого товариства, оскільки Інвестиційна компанія “Атланта” скупила частину акцій товариства у той час, як акції могли бути викуплені акціонерами або товариством”.

Але матеріалами справи це твердження про порушення конституційного права власності юридичної особи — Волинського АТЗТ “Укрґосптовари” — не доведено. У справі, яку розглядав арбітражний суд Волинської області, йшлося про відповідність закону певного положення статуту товариства — питання саме власності Волинського АТЗТ “Укрґосптовари” при цьому не порушувалися.

Отже, Луцький міський суд і арбітражний суд Волинської області розглядали справи щодо різних предметів спору, і прийняті ними рішення не призвели до порушення саме конституційних прав і свобод суб’єкта права на конституційне звернення, оскільки ні статутний фонд товариства, ні фактична майнова маса, що належить товариству на праві власності, внаслідок купівлі-продажу акцій не зменшуються.

У конституційному зверненні АТЗТ “Укрґосптовари” фактично йдеться про надання консультації щодо застосування певної норми права (статті 114 Цивільного кодексу Української РСР) для вирішення конкретної судової справи.

* Нині — господарський суд.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, пунктом 2 статті 45, статтями 50, 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Волинського акціонерного товариства закритого типу “Укргосптовари” щодо офіційного тлумачення положень статті 114 Цивільного кодексу Української РСР на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”.

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Алізаренко Н.І. щодо офіційного тлумачення Указу Президента України “Про статус ветеранів військової служби, гарантії їх соціального захисту” та щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 62 Закону України “Про Державний бюджет України на 2000 рік” (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Громадянка Алізаренко Н.І. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення Указу Президента України “Про статус ветеранів військової служби, гарантії їх соціального захисту” від 4 липня 1994 року № 355/94 (далі — Указ), зокрема в частині надання пільг на оплату комунальних послуг членам сімей ветеранів військової служби, та визнати неконституційними положення статті 62 Закону України “Про Державний бюджет України на 2000 рік” у частині зупинення дії Закону України “Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист” від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР (з наступними змінами) щодо вказаних пільг.

Своє звернення Алізаренко Н.І. обґрунтувала тим, що положення зазначених актів про позбавлення пільг членів сімей ветеранів військової служби на оплату житла і комунальних послуг не відповідають Конституції України і порушують її конституційні права.

Дослідження матеріалів свідчить, що автор звернення як дружина військовослужбовця, а потому — ветерана військової служби користувалася пільгами на оплату житла та комунальних послуг, вносячи плату в розмірі 50 відсотків їх вартості, на підставі законодавства колишнього СРСР. Указом члени сімей ветеранів військової служби цієї пільги були позбавлені. Проте Алізаренко Н.І. продовжувала сплачувати за житло і комунальні послуги 50 відсотків їх вартості.

Верховна Рада України 24 березня 1998 року прийняла Закон України “Про статус ветеранів військової служби і ветеранів органів внутрішніх справ та їх соціальний захист” № 203/98-ВР (з наступними змінами). Згідно з цим Законом ветерани військової служби, а також члени їх сімей, які проживають разом з ними, користуються п’ятдесятивідсотковою знижкою в оплаті за житло і комунальні послуги.

Заборгованість, що накопичилась у період дії Указу, Алізаренко Н.І. відмовилася погасити. У вересні 1999 року вона звернулася до Хмельницького міського суду з позовом до ЖЕКу № 6, підприємства “Хмельницьктеплокомуненерго”, підприємства “Хмельницькводоканал”, торгового Дому “Газ України” щодо списання цієї заборгованості. Другого грудня 1999 року суд відмовив у задоволенні позову, посилаючись на те, що в період утворення заборгованості Алізаренко Н.І. не мала пільг на оплату житла та комунальних послуг.

Судова колегія в цивільних справах Хмельницького обласного суду, заступник Голови Верховного Суду України, розглядаючи скарги громадянки Алізаренко Н.І. в ка-

саційному порядку та в порядку судового нагляду, не знайшли підстав для їх задоволення.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (статті 147, 150 Конституції України, стаття 13 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Порушене автором звернення питання щодо офіційного тлумачення Указу Президента України не належить до компетенції Конституційного Суду України.

Питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів розглядається Конституційним Судом України за поданнями: Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим (стаття 150 Конституції України, стаття 40 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Алізаренко Н.І. не є суб'єктом права на конституційне подання з питань відповідності законів та інших правових актів Конституції України.

Автор звернення фактично висуває клопотання про надання консультації щодо застосування норм права з метою вирішення конкретної судової справи, що також не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Крім того, згідно з Переліком актів Президента України з питань діяльності Національної гвардії України, затвердженим Указом Президента України "Про зміни та визнання такими, що втратили чинність, актів Президента України з питань діяльності Національної гвардії України" від 11 лютого 2000 року Указ Президента України, про який йдеться у зверненні, визнано таким, що втратив чинність, тобто він вичерпав свою дію.

Закон України "Про Державний бюджет України на 2000 рік" має строковий характер. Як випливає з назви та тексту Закону, його норми, зокрема стаття 62, діяли до закінчення 2000 року. Таким чином, положення статті 62 Закону України "Про Державний бюджет України на 2000 рік", щодо неконституційності якого йдеться у зверненні, втратило чинність, закінчивши свою дію в часі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянки Алізаренко Н.І. на підставі пунктів 1, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — відсутність встановленого Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України" права на конституційне звернення та невідомість Конституційному Суду України питання, порушеного у конституційному зверненні.

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Крюкова Л.П. щодо офіційного тлумачення положень статті 124 Конституції України, статей 113, 115, 119, 227 Цивільного кодексу Української РСР, статті 152 Житлового кодексу Української РСР, статті 45 Закону України "Про нотаріат", пунктів 13, 57, 58, 59, 60 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Громадянин Крюков Л.П. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 124 Конституції України, статей 113, 115, 119, 227 Цивільного кодексу Української РСР, статті 152 Житлового кодексу Української

РСР, статті 45 Закону України "Про нотаріат" (у конституційному зверненні помилково зазначена стаття 20), пунктів 13, 57, 58, 59, 60 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР.

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що суди загальної юрисдикції неоднозначно застосовують зазначені положення Конституції України, законів України та Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР, у зв'язку з чим приймають, на його погляд, незаконні рішення, порушують його конституційне право на судовий захист.

З матеріалів конституційного звернення вбачається, що у квітні 1994 року Крюков Л.П. звернувся до суду з позовом до Крюкова О.П., Олейникової Л.О. та виконкому Слов'янської міської ради Донецької області про визнання договорів дарування частини домоволодіння недійсними та визнання рішення міськвиконкому про надання дозволу на переобладнання частини будинку і прибудову до нього незаконним. Пізніше позов було доповнено вимогами про поділ домоволодіння в натурі і про відшкодування матеріальної шкоди.

Ухвалою Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 28 серпня 1998 року заявлені Крюковим Л.П. позови роз'єднано, в самостійне провадження виділено позов про поділ домоволодіння і відшкодування шкоди.

Цей же суд своїм рішенням від 28 серпня 1998 року відмовив Крюкову Л.П. у позові про визнання недійсними договорів дарування частини домоволодіння і незаконним рішення виконкому Слов'янської міської ради Донецької області про надання дозволу на переобладнання частини будинку і прибудову до нього, а рішенням від 30 жовтня 2001 року відмовив Крюкову Л.П. у позові про поділ домоволодіння і відшкодування матеріальних збитків. Ці два рішення з різних предметів спору набрали законної сили.

Підставою для відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Відповідно до пунктів 4, 5 частини другої статті 42 зазначеного Закону у конституційному зверненні мають бути наведені обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України та дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються). Конституційне звернення Крюкова Л.П. не відповідає цим вимогам, оскільки в ньому такі дані відсутні, а також до матеріалів звернення не долучені відповідні докази.

Як вже зазначалося, за позовами Крюкова Л.П. існують рішення судів загальної юрисдикції з різних предметів спору, які набрали законної сили. Скасовані ж судами вищої інстанції рішення не можуть враховуватися при вирішенні питання про неоднозначність застосування судами норм законодавства, зазначених у конституційному зверненні.

З матеріалів справи не впливає і порушення права Крюкова Л.П. на судовий захист. Своє конституційне право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод він реалізовує.

Викладене дає підстави стверджувати, що суб'єкт права на конституційне звернення просить дати офіційне тлумачення Конституції України і законів України не у зв'язку з їх неоднозначним застосуванням, а тому, що він не погоджується з судовими рішеннями. Дослідження фактичних обставин справи та питання законності актів органів дер-

жавної влади не є компетенцією Конституційного Суду України (згідно зі статтею 14 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Крім того, суб'єкт права на конституційне звернення просить дати офіційне тлумачення положень пунктів 13, 57, 58, 59, 60 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР. Відповідно до статей 147, 150 Конституції України, статті 13 Закону України "Про Конституційний Суд України" вирішення цього питання до повноважень Конституційного Суду України не належить.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Крюкова Л.П. на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України"; невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянина Радіонова В.І. щодо офіційного тлумачення статей 8, 32, 40, 55, 64 Конституції України, статей 137, 138, 248⁷ Цивільного процесуального кодексу України, статей 15, 18, 19 Закону України "Про звернення громадян", статті 32 Закону України "Про інформацію" (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Громадянин Радіонов В.І. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статей 8, 32, 40, 55, 64 Конституції України, статей 137, 138, 248⁷ Цивільного процесуального кодексу України, статей 15, 18, 19 Закону України "Про звернення громадян", статті 32 Закону України "Про інформацію". Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення мотивує неоднозначним застосуванням цих положень судами м. Києва, що призвело, на його думку, до порушення конституційного права на судовий захист.

З матеріалів конституційних звернень вбачається, що Радіонов В.І. звертався до Старокиївського районного суду м. Києва з позовною заявою щодо газети "Національна фортеця", громадян Соскіна О.І., Матвійчук А.М., Карташова Д.З. "про захист та поновлення порушених громадянських прав, про встановлення факту несправедливості поширених повідомлень та про захист честі, гідності і ділової репутації", а також зі скаргою на неправомірні дії посадових осіб Міністерства юстиції України.

Старокиївський районний суд м. Києва своєю ухвалою від 17 вересня 1999 року повернув позовну заяву Радіонова В.І. як таку, що не відповідає вимогам статті 137 Цивільного процесуального кодексу України. З цим погодилася судова колегія в цивільних справах Київського міського суду.

Іншим рішенням Старокиївського районного суду м. Києва від 6 травня 2000 року Радіонову В.І. відмовлено у задоволенні скарги на неправомірні дії посадових осіб Міністерства юстиції України під час розгляду його письмових звернень. Судова колегія в цивільних справах Київського міського суду залишила його касаційну скаргу без задоволення.

Підставою для відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції або законів України суда-

ми чи іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Конституційні звернення Радіонова В.І. не відповідали цим вимогам, оскільки в них не було наведено даних про неоднозначне застосування судами загальної юрисдикції, іншими органами державної влади зазначених у конституційних зверненнях статей Конституції України та законів України.

З конституційних звернень та долучених до них матеріалів не вбачалось і порушення права Радіонова В.І. на судовий захист. Навпаки, конституційним правом на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод він скористався. Процедура розгляду його заяв, передбачена цивільно-процесуальним законодавством, відбулася повністю. Повернення позовної заяви без розгляду не перешкоджає повторному зверненню Радіонова В.І. з цим питанням до суду. Наведене свідчить про відсутність підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктом 2 статті 45, статтями 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянина Радіонова В.І. на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційних звернень вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянина Крюкова С.О. щодо офіційного тлумачення положень статей 13, 18, 118, 120, 199 Цивільного процесуального кодексу України та статей 133, 140, 143, 176⁴ Кримінального кодексу України 1960 року з наступними змінами і доповненнями (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Громадянин Крюков С.О. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статей 13, 18, 118, 120, 199 Цивільного процесуального кодексу України та статей 133, 140, 143, 176⁴ Кримінального кодексу України 1960 року з наступними змінами та доповненнями, зокрема:

— чи може він, керуючись статтею 27 Кримінального процесуального кодексу України, звернутися до суду із заявою про притягнення до кримінальної відповідальності посадової особи за розкрадання його грошових коштів;

— чи повинен прокурор на підставі статей 13, 118, 120 Цивільного процесуального кодексу України брати участь у розгляді цивільної справи в суді за заявою громадянина і захищати права й законні інтереси цього громадянина, а також підтримувати заявлене ним прохання про притягнення посадової особи до кримінальної відповідальності;

— чи є підставою для відводу судді згідно зі статтею 18 Цивільного процесуального кодексу України те, що він і адвокат, який бере участь у справі, раніше працювали в одній юридичній консультації;

— чи повинен суддя, підписуючи протокол судового засідання відповідно до статті 199 Цивільного процесуального кодексу України, ставити дату підписання.

З матеріалів конституційних звернень вбачається, що в Мелітопольському міському суді Запорізької області знаходиться цивільна справа за позовом Крюкова С.О. до ВАТ "Мелітопольпром-комплект" про стягнення грошових коштів, які, як стверджує автор конституційних звернень, "були викрадені у нього керівником цього підприємства під приводом аліментів і поштових переказів".

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами чи іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Згідно з вимогами пунктів 4, 5 частини другої статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" конституційне звернення повинне містити обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України, дані щодо документів і матеріалів, на які посилається суб'єкт права на конституційне звернення, з обов'язковим доданням копій.

Однак цих вимог не дотримано. У матеріалах справи не наведено фактів неоднозначного застосування судами України, іншими органами державної влади перелічених автором конституційних звернень положень Цивільного процесуального кодексу України. У зверненнях не зазначено також, які конституційні права і свободи громадянина Крюкова С.О. порушено. Фактично Крюков С.О. звертається за консультацією з питань застосування норм права для вирішення конкретної судової справи у Мелітопольському міському суді Запорізької області за його позовом. Проте надання консультацій, дослідження фактичних обставин справи не належить до компетенції Конституційного Суду України (стаття 14 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Верховна Рада України 5 квітня 2001 року прийняла Кримінальний кодекс України, який набув чинності з 1 вересня 2001 року. Відповідно до пункту 2 розділу I "Прикінцеві та перехідні положення" цього Кодексу Кримінальний кодекс України 1960 року, окремі положення якого автор конституційних звернень просить офіційно витлумачити, втратив чинність.

Виходячи з положень статті 150 Конституції України та вимог Закону України "Про Конституційний Суд України" (пункт 4 статті 13, статті 42, 94) Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення положень лише чинних Конституції та законів України. Таким чином, підстав для відкриття конституційного провадження немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктом 2 статті 45, статтями 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними зверненнями громадянина Крюкова С.О. на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційних звернень вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням адвокатського об'єднання "Сприяння" щодо офіційного тлумачення положень статті 4 Закону України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції" від 17 липня 1997 року (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Адвокатське об'єднання "Сприяння" (далі — Об'єднання) — звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 4 Закону України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції" від 17 липня 1997 року щодо права підсудного на виклик та допит свідків.

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що, на його думку, має місце неоднозначне застосування названої норми судами України, що призводить до порушень конституційних прав і свобод людини.

Як впливає з ухвали судової колегії у кримінальних справах Київського міського суду (далі — Ухвала), 29 березня 1999 року Старокиївський районний суд м. Києва постановив обвинувальний вирок щодо громадянина Ксендікова О.В., захист якого здійснювали адвокати Об'єднання. Ксендікова О.В. було засуджено за вчинення кількох злочинів, передбачених різними статтями Кримінального кодексу України. З Ухвали також випливає, що при розгляді цієї справи у першій інстанції суд відмовив у задоволенні клопотання про допит свідків, які були допитані слідчим, але не були включені до обвинувального висновку. Судова колегія у кримінальних справах Київського міського суду касаційну скаргу залишила без задоволення, а обвинувальний вирок — без змін. Перевіривши в порядку нагляду зазначені рішення, Голова Київського міського суду та заступник Голови Верховного Суду України не знайшли підстав для їх опротестування. У відповіді Голови Київського міського суду, зокрема, зазначено, що доводи скарги про порушення права на захист у зв'язку з відмовою судом у задоволенні клопотання про виклик до суду свідків не дістали підтвердження, оскільки докази, які містяться у справі, є достатніми для прийняття законного рішення. Заступник Голови Верховного Суду України не вбачає підстав для витребування цієї справи та принесення протесту.

Відповідно до статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" однією з вимог щодо змісту конституційного звернення є наявність обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України та законів України. Згідно зі статтею 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Цих вимог у конституційному зверненні не дотримано. Фактично оспорується законність рішення Старокиївського районного суду м. Києва в частині правильності застосування норм Кримінально-процесуального кодексу України, що є компетенцією судів загальної юрисдикції і відповідно до статті 14 Закону України "Про Конституційний Суд України" не належить до повноважень Конституційного Суду України. Тому підстав для відкриття конституційного провадження у даній справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням адвокатського об'єднання "Сприяння" щодо офіційного тлумачення положень статті 4 Закону України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції" від 17 липня 1997 року на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України"; невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина

Приходько В.Т. щодо офіційного тлумачення положень статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” в редакції від 26 листопада 1993 року (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

Громадянин Приходько В.Т. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” в редакції від 26 листопада 1993 року, а саме: чи передбачає вона здійснення перерахунку пенсії колишнім працівникам органів прокуратури у зв’язку з підвищенням заробітної плати працівникам органів прокуратури. Необхідність в офіційному тлумаченні суб’єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що, на його думку, має місце неоднозначне застосування зазначеної норми судами загальної юрисдикції України, що порушує його право на пенсійне забезпечення.

Як вбачається з матеріалів справи, у 1986 році громадянин Приходько В.Т. вийшов на пенсію з посади старшого помічника прокурора Київської області. Відповідно до статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру” з 1994 року його пенсію було перераховано. У зв’язку з підвищенням у 1999 році розмірів посадових окладів працівників органів прокуратури Приходько В.Т. звернувся до Управління соціального захисту населення Дніпровської районної державної адміністрації м. Києва (далі — Управління соцзахисту) із заявою про перерахунок призначеної йому пенсії. Однак заяву було залишено без задоволення.

Не погодившись із цим рішенням, Приходько В.Т. звернувся до Дніпровського районного суду м. Києва з позовом до Міністерства праці і соціальної політики України та до Управління соцзахисту про визнання його права на перерахунок пенсії з урахуванням нових розмірів надбавок до посадових окладів працівників прокуратури. Рішенням цього суду від 26 червня 2000 року в задоволенні позову Приходьку В.Т. було відмовлено. Судова колегія в цивільних справах Київського міського суду залишила його касаційну скаргу без задоволення. Перевіривши в порядку нагляду рішення зазначених судів, заступник Голови Київського міського суду та заступник Голови Верховного Суду України не знайшли підстав для їх опротестування.

З матеріалів справи також випливає, що положення щодо обчислення пенсії містяться в абзаці другому пункту 2 Постанови Верховної Ради України “Про введення в дію Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про прокуратуру” від 26 листопада 1993 року, а не у статті 50¹ Закону України “Про прокуратуру”.

Відповідно до абзацу першого пункту 2 цієї Постанови положення статті 50¹ зазначеного Закону поширювались на колишніх працівників прокуратури, які до 1 січня 1994 року вийшли на пенсію за віком або по інвалідності безпосередньо з прокурорсько-слідчих посад за умови наявності у них вислуги років. Стаття 50¹ Закону України “Про прокуратуру” не містила пунктів щодо перерахунку пенсії, а включала пункти, де перелічувались окремі категорії працівників органів прокуратури та встановлювався порядок призначення їм пенсії.

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 150 Конституції України та пункту 4 статті 13 Закону України “Про Конституційний Суд України” Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення тільки Конституції України та законів України. Цей перелік є вичерпним. Названа постанова належить не до законів України, а до підзаконних нормативно-правових актів України, які не є предметом офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Отже, конституційне провадження у справі щодо цього питання не може бути відкрите за невідомістю Конституційному Суду України питань, порушених у зверненні.

До того ж, 12 липня 2001 року Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про прокуратуру”, в якому статтю 50¹ Закону України “Про прокуратуру” викладено в новій редакції. Зокрема, частини дванадцята і сімнад-

цята цієї статті закріпили положення щодо перерахунку пенсій та порядку його проведення для колишніх працівників прокуратури. Таким чином, питання щодо перерахунку призначеної працівникам прокуратури пенсії у зв'язку з підвищенням заробітної плати відповідних категорій прокурорсько-слідчих працівників вирішено в законодавчому порядку. Тому підстав для офіційного тлумачення положень чинної статті 50¹ Закону України "Про прокуратуру" немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Приходька В.Т. щодо офіційного тлумачення положень статті 50¹ Закону України "Про прокуратуру" в редакції від 26 листопада 1993 року на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Потапова Ф.І. щодо офіційного тлумачення положень статей 40, 102, 131, 152 Конституції України, окремих положень статей законів України "Про Конституційний Суд України", "Про Вищу раду юстиції", "Про статус народного депутата України", Кримінального кодексу України (1960 року), Кримінально-процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

У конституційному зверненні громадянин Потапов Ф.І. порушує питання щодо офіційного тлумачення положень статей 40, 102, 131, 152 Конституції України, окремих положень статей законів України "Про Конституційний Суд України", "Про Вищу раду юстиції", "Про статус народного депутата України", Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України.

Необхідність офіційного тлумачення суб'єкт права на конституційне звернення об'єктує неодноразовим застосуванням окремих положень зазначених статей Конституції та законів України Президентом України, посадовими особами Верховної Ради України, Верховного Суду України, Секретаріату Конституційного Суду України, Генеральної прокуратури України, Вищої ради юстиції, Міністерства юстиції України, що, як вважає автор звернення, призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Громадянин Потапов Ф.І. неодноразово звертався до Конституційного Суду України з приводу порушеного ним питання. На кожне звернення йому в порядку, передбаченому Законом України "Про Конституційний Суд України", Регламентом Конституційного Суду України, надсилались письмові відповіді Секретаріатом Конституційного Суду України, з якими він не погоджується.

Дослідження матеріалів справи показує, що громадянин Потапов Ф.І. звернувся до Нововолинського міського суду Волинської області з позовом до Нововолинського заводу харчових концентратів про зміну формулювання причин звільнення його з роботи, виплату заробітної плати за час вимушеного прогулу, відшкодування завданої йому моральної та матеріальної шкоди. Проте жодної належно засвідченої копії судового рішення у справі немає.

Судове рішення автор конституційного звернення оскаржив до Верховного Суду України, а також подав скарги на дії окремих посадових осіб до Генеральної прокуратури України та Вищої ради юстиції, а також на діяльність судових органів — до Міністерства юстиції України, які залишились без задоволення, оскільки були подані за непідві-

домчістю, без дотримання вимог чинного законодавства щодо їх оформлення, на що він одержав письмові відповіді. Не погоджуючись з відповідями посадових осіб зазначених органів, громадянин Потапов Ф.І. просить визнати їх незаконними.

Згідно зі статтею 14 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, а також питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Перевірці на відповідність Конституції України (конституційність) підлягають закони та правові акти, перелічені у статті 150 Конституції України. Правом на конституційне подання щодо цього наділене виключне коло суб'єктів, визначених статтею 40 Закону України "Про Конституційний Суд України". Громадяни України можуть виступати суб'єктами права на конституційне звернення тільки з питань офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність неоднозначного застосування їх положень судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Наявні у справі матеріали не засвідчують неоднозначного застосування судами та іншими органами державної влади України положень зазначених у конституційному зверненні громадянина Потапова Ф.І. статей Конституції та законів України.

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" конституційне звернення має містити обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України.

У конституційному зверненні громадянина Потапова Ф.І. обґрунтування такої необхідності немає, а лише наведено перелік статей Конституції України та законів України, які, на думку автора звернення, потребують офіційного тлумачення.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Потапова Ф.І. щодо офіційного тлумачення положень статей 40, 102, 131, 152 Конституції України, окремих положень статей законів України "Про Конституційний Суд України", "Про Вищу раду юстиції", "Про статус народного депутата України", Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України"; невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

□□□

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 13 Закону України "Про статус суддів" (суддя-доповідач — Євграфов П.Б.).

Суб'єкт права на конституційне подання — Генеральна прокуратура України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення частини четвертої статті 13 Закону України "Про статус суддів" від 15 грудня 1992 року, відповідно до якого "проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослу-

ховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитись тільки з санкції Генерального прокурора України за наявності порушеної кримінальної справи, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки”.

У конституційному поданні стверджується, що необхідність в офіційному тлумаченні частини четвертої статті 13 Закону України “Про статус суддів” зумовлена невизначеністю в законодавстві функцій Генерального прокурора, які на час його відсутності входять до повноважень осіб, що тимчасово виконують його обов’язки. Однак у правозастосовній практиці існує різне розуміння можливості здійснення виконуючим обов’язки Генерального прокурора України, зокрема його заступником, повноважень щодо санкціонування дій, передбачених частиною четвертою статті 13 цього Закону.

21 червня 2001 року Верховна Рада України прийняла Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про статус суддів”, згідно з яким у частині четвертій статті 13 слова “з санкції Генерального прокурора України за наявності порушеної кримінальної справи” замінено словами “за вмотивованим рішенням суду”. Оскільки цей Закон набув чинності з 5 липня 2001 року, то необхідність в офіційній інтерпретації положення частини четвертої статті 13 Закону України “Про статус суддів” від 15 грудня 1992 року відпала, бо відповідно до статті 150 Конституції України та закону України “Про Конституційний Суд України” (пункт 4 статті 13, статті 39, 93) Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення лише чинних положень Конституції та законів України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 45, 50, 93 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 13 Закону України “Про статус суддів” на підставі пункту 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” — невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

27 грудня 2001 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Народні депутати України звернулися до Конституційного Суду України з поданням розглянути питання щодо конституційності Закону України “Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” (далі — Закон). Своє клопотання вони мотивують порушенням встановленої статтями 84, 94 Конституції України процедури розгляду та ухвалення Закону і невідповідністю його статтям 8, 13, 18, 19, 41, 42 Конституції України.

У конституційному поданні стверджується, що 16 лютого 2000 року на пленарному засіданні Верховної Ради України було розглянуто проект Закону України “Про скасування дискримінації в оподаткуванні суб’єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження” № 5060. 17 лютого 2000 року на пленарному засіданні Верховної Ради України зазначений проект Закону прийнято в цілому з урахуванням доповнень, поданих під час попереднього обговорення. Од-

нак на підпис Президенту України було направлено Закон, проект якого за № 5060-1 не обговорювався в комітетах та на пленарному засіданні Верховної Ради України і який істотно відрізняється від прийнятого Закону. До того ж Закон було ухвалено з порушенням встановленої Регламентом Верховної Ради України процедури.

Неконституційність Закону суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що він значно звужує дію законів України, які регулюють правовий режим спеціальних економічних зон, інвестиційної діяльності, а також порушує встановлений статтею 13 Конституції України принцип рівності всіх суб'єктів права власності перед законом, оскільки допускає встановлення пільг для окремих підприємств. Крім того, Закон погіршує становище суб'єктів підприємницької діяльності, утворених за участю іноземних інвесторів, і не відповідає міжнародним договорам України.

Згідно з пунктом 4 частини другої статті 39 Закону України "Про Конституційний Суд України" конституційне подання повинне містити правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта, який оспорується. В конституційному поданні таке правове обґрунтування відсутнє, не зазначено також, яким саме положенням статей 8, 13, 18, 19, 41, 42, 84, 94 Конституції України суперечить цей Закон.

Обґрунтовуючи неконституційність положень Закону, суб'єкт права на конституційне подання також посилається на його невідповідність положенням чинних міжнародних договорів та законодавства України, дію яких він обмежує. Однак усунення суперечностей та колізій між законами та іншими нормативно-правовими актами не є компетенцією Конституційного Суду України.

Твердження суб'єкта права на конституційне подання про розбіжності між змістом окремих положень законопроекту № 5060 та відповідними положеннями Закону, про порушення конституційної процедури прийняття Закону не підтверджено конкретними фактами. Встановлення фактів правопорушень з боку народних депутатів України чи посадових осіб Верховної Ради України та порушень Регламенту Верховної Ради України до компетенції Конституційного Суду України не належить.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 13, 39, 45 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ:
СУЧАСНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

18—19 жовтня 2001 року у "Президент-готелі "Київський" відбулись урочисті заходи, присвячені 5-й річниці Конституційного Суду України. На урочистому засіданні з вітальним словом виступили Президент України Леонід Кучма, Голова Верховного Суду України Віталій Бойко, Віце-прем'єр-міністр України Володимир Семиноженко, Київський міський голова Олександр Омельченко, директор Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України Юрій Шемшученко, перший проректор Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого Володимир Сташис, Голова Спілки юристів України Валерій Євдокимов, Голова Європейського Суду з прав людини Луціус Вільдхабер, Почесний Голова Арбітражного Суду Королівства Бельгія Анрі Буль, Голова Конституційного Суду Республіки Білорусь Григорій Василевич, Голова Федерального Конституційного Суду Німеччини Ютта Лімбах, Голова Конституційного Суду Російської Федерації Марат Баглай, заступник Голови Конституційного Суду Республіки Болгарія Недельчо Беронов, заступник Голови Конституційного Суду Республіки Молдова Костянтин Лозовану, суддя Конституційного Суду Республіки Азербайджан Бахман Гарібов. У своїй доповіді Голова Конституційного Суду України Віктор Скомороха охарактеризував діяльність Конституційного Суду України за п'ять років існування, зосередив увагу на актуальних питаннях конституційної юрисдикції в Україні та перспективах її розвитку в подальшому.

Урочисте засідання було продовжено науково-практичною конференцією "Актуальні проблеми конституційної юрисдикції: сучасність та перспективи розвитку", в якій взяли участь народні депутати України, представники Верховного Суду України, Центральної виборчої комісії, Адміністрації Президента України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України, відомі науковці та фахівці в галузі конституційного права, а також представники Ради Європи, Європейської комісії "За демократію через право", ОБСЄ та органів конституційної юрисдикції понад 15 іноземних держав.

**НЕ ЛЮДИНА ДЛЯ ДЕРЖАВИ, А ДЕРЖАВА ДЛЯ ЛЮДИНИ —
НОВА ФОРМУЛА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

**Вітальне слово
Президента України Л.КУЧМИ**

Шановні члени Конституційного Суду України!

Високоповажні гості!

Пані і панове!

Наше зібрання присвячене п'ятій річниці події, яка увійшла знаковою віхою в історію незалежної Української держави — утворення Конституційного Суду України. Ця дата збрала сьогодні фактично всю вітчизняну юридичну еліту, представників впливових міжнародних організацій.

Я радий вітати присутніх на урочистому засіданні: Голову Європейського Суду з прав людини пана Луціуса Вільдхабера, голів та суддів конституційних судів іноземних держав, керівників інших міжнародних організацій та фондів, провідних науковців-правників. Висловлюю вам щиру подяку за підтримку зусиль нашої держави, за те, що ви знайшли можливість відгукнутися на запрошення і прибути до столиці України.

Такий рівень представництва засвідчує визнання та авторитет, які здобув за недовгий час свого існування наш Конституційний Суд як в Україні, так і за її межами, про його роль і місце у державі, суспільному житті.

Утворення єдиного органу конституційної юрисдикції ми по праву вважаємо одним з найважливіших актів становлення України як демократичної, правової держави, як важливий крок до побудови громадянського суспільства, входження до європейської та світової спільноти. Є всі підстави для висновку, що цей акт об'єктивно відповідав одвічному прагненню українського народу жити в державі, яка б надійно забезпечувала його права та інтереси і базувалася на засадах загальноновизнаних у світі цінностей, ідеалах гуманізму, справедливості, поваги до людини і громадянина.

Прийнята у червні 1996 року Конституція України, увібравши в себе і національний досвід, і кращі зарубіжні здобутки в державотворенні, отримала високу оцінку в Раді Європи, у провідних міжнародних експертів. Але, як відомо, навіть найкраща Конституція може повноцінно виконувати свої функції лише у тому разі, якщо спиратиметься на глибинне усвідомлення громадянами спільних цінностей, на високу правову культуру населення.

Треба враховувати й те, що засоби регулювання суспільних відносин, особливо пов'язані з забезпеченням верховенства Основного Закону, дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, принципу поділу влади, належним чином реалізуються за наявності відповідних — і достатньо ефективних — механізмів правового захисту. Це особливо важливо для держав, які перебувають у стані радикального трансформування суспільного устрою та економічних відносин, утвердження і зміцнення свого суверенітету. Адже для таких перехідних періодів особливо характерні неповнота і суперечливість правової бази, неузгодженість багатьох законодавчих актів з Конституцією та між собою, а з другого боку — низький рівень правосвідомості, поваги до законів.

Треба також додати недостатність досвіду в застосуванні навіть основоположних конституційних норм. Через значний розкид поглядів і позицій в суспільстві, а нерід-

ко і їх поляризацію, багато питань вирішується не на засадах права, логіки і справедливості, а під тиском емоцій, егоїстичних інтересів та амбіцій. І, підкреслюю це особливо, дається взнаки невідповідність між сучасними правовими нормами та засадами і обмеженими економічними можливостями держави в їх забезпеченні та реалізації.

Усі ці обставини не могли не вплинути — і продовжують впливати зараз — на ситуацію в Україні. Конституційний Суд, сформований відразу ж після прийняття Основного Закону, мав стати одним з найсуттєвіших засобів його реалізації, захисту основ конституційного ладу, утвердження верховенства і прямої дії Конституції. А також сприяти, керуючись її положеннями, нормами та вимогами, зваженому, правовому розв'язанню наявних проблем у суспільстві та попередженню появи нових.

Аналіз підсумків пройденого п'ятиріччя підтверджує, що становлення органу конституційної юрисдикції в Україні загалом відбувається у правильному напрямі.

У цьому контексті треба відзначити насамперед позитивну роль Конституційного Суду в створенні та розвитку нової політичної системи, забезпеченні цивілізованого вирішення спорів між гілками влади, стабільності та утвердженні народовладдя. Не менш відчутним є і його вплив на взаємовідносини між державою та політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян, між державою і громадянином, на становлення конституційної моделі місцевого самоврядування та функціонування Автономної Республіки Крим.

Важливе значення має з'ясування сутності багатьох конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема таких, як право на життя, свободу об'єднання, медичну допомогу, судовий захист.

Зі свого боку держава робитиме все від неї залежне для подальшого піднесення статусу Конституційного Суду, утвердження його незалежності та авторитету в суспільстві, створення необхідних правових, матеріально-технічних та інших умов роботи. Ця турбота, як ми бачимо, вже матеріалізована у щойно відкритому новому приміщенні Суду. Це справді Палац правосуддя — як мені сказали, один з кращих в Європі. Відповідно, на добрі слова заслуговують столична влада, будівельники та архітектори — всі, хто причетний до реалізації даного проекту.

Поки що, на жаль, це скоріше виняток, ніж правило. У такі моменти з особливою гостротою відчуваєш, наскільки потребують умов, які відповідали б їх статусу та суспільній місії, всі судові органи. То ж нехай Конституційний Суд буде для них взірцем, еталоном і з цієї точки зору.

Шановні учасники засідання! Думаю, що нинішня дата, за всієї її урочистості, дає нам і добру нагоду повернути увагу до питань, які турбують юридичну громадськість, Уряд та депутатський корпус, широкий загал наших співвітчизників. І, безумовно, мене як Главу держави.

Обговорення таких проблем на ювілейній науковій конференції було б дуже корисним. Тим більше, що їх розв'язання значною мірою залежить від присутніх.

Цілком очевидно, що розглядати все це потрібно крізь призму загальнолюдських цінностей, фундаментальних основ права. І спитати себе: чи все робиться для того, щоб громадяни України відчували у повсякденному житті переваги демократичного суспільства і повною мірою ними користувалися, щоб Україна увійшла до європейської спільноти цивілізованою державою, яка належним чином виконує свої міжнародні зобов'язання?

До зазначених цінностей ми відносимо перш за все — як і визначено Конституцією України — людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Так само, відповідно до Основного Закону, передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії мають визначати зміст і спрямованість діяльності держави, її головний обов'язок.

У цих конституційних приписах закладено принципово нову для нас модель суспільних відносин, яка суттєво відрізняється від тієї, за якою ми жили тривалий час. Не людина для держави, а держава для людини — ось квінтесенція цієї формули. І вона має постійно, послідовно та цілеспрямовано втілюватися в життя.

Права громадян, загальні засади та гарантії їх реалізації визначені в Україні на рівні кращих європейських та світових стандартів — така, повторюю, думка щодо нашої Конституції у Раді Європи, провідних міжнародних експертів. Однак чи є вже достатні умови для того, щоб ці основоположні норми реально мали пряму дію? Поки що до цього ще далеко — як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин.

По-перше, у суспільстві, в органах державної влади і місцевого самоврядування, у їх посадових осіб бракує розуміння доконечної необхідності та обов'язковості реалізації конституційних положень, а відтак, своєї відповідальності за стан і результати цієї роботи. Тобто усвідомлення того, що ці органи та посадові особи — на службі у громадян, а не навпаки.

Відповідно, критерій істини у цій сфері досить часто визначають не Конституція чи суд, а окремі люди, їх суб'єктивна позиція. На жаль, навіть серед юристів часом немає єдиної думки щодо змісту прав і свобод людини і громадянина та форм їх реалізації.

Згідно з Конституцією основним засобом захисту цих прав і свобод є суд. Делегування, а також привласнення іншими органами чи посадовими особами його функцій не допускаються.

Цілком зрозуміло, що попередня система судів в Україні була неспроможна забезпечити реалізацію нових вимог. Але говорити про реальне її реформування було б передчасно. Замість повноцінного закону про новий судоустрій маємо, по суті, косметичні зміни до чинних законів. І то це було зроблено парламентом лише для того, щоб через порушення визначених Конституцією термінів реформування судової системи її діяльність не припинилася взагалі. Що в сукупності не кращим чином позначається на захисті конституційних прав громадян. До мене надходять численні листи людей, які змушені через незгоду із судовими рішеннями звертатися з останньою надією безпосередньо до Президента.

Значна частина таких звернень має під собою підстави. Однак за даних умов передбачені чинним законодавством засоби вичерпано. Не в останню, якщо не у першу, чергу через це збільшується і кількість звернень громадян України до Європейського Суду з прав людини.

Отже, маємо численні підтвердження нагальної необхідності у чіткому збалансуванні рівнів незалежності і відповідальності судів та суддів. Таке збалансування, власне зрілим демократіям, дозволяє судам бути органами реального захисту людини, її прав і свобод, не поступаючись водночас своєю незалежністю і, головне, не переступаючи закон.

Ось чому я наполягав і наполягаю на прискоренні прийняття нового закону про судоустрій, інших вкрай необхідних законів та кодексів — насамперед передбачених зо-

бов'язаннями України, взятими при вступі до Ради Європи. Це потрібно, підкреслюю, не Раді Європи, а нам, нашій державі та її громадянам.

До всіх і кожного має прийти розуміння того, що звернення до суду, включаючи Конституційний, — надійний, ефективний і найбільш уживаний спосіб захисту громадянських прав.

Впорядкування судової системи тісно пов'язане з реформуванням правоохоронних органів, потреба в якому назріла також давно. Указом Президента для цього створено спеціальну комісію, і я чекаю від неї пропозицій з усього спектра проблем. У тому числі щодо подолання застарілих, стереотипних уявлень про правоохоронні органи як структури з виключно репресивними, каральними функціями.

Ми маємо постійно ставити собі запитання: з чим і як йдемо до Європи — економічно розвиненими, прогнозованими і конструктивними партнерами чи вічними революціонерами, з постійними конфронтаціями, нескінченними виборчими перегонами і нестабільною економікою? І постійно активізувати роботу на євроінтеграційному напрямі, зокрема в гармонізації національного законодавства з європейським. Тут потрібні, насамперед, напружені й осмислені зусилля Міністерства юстиції України.

У реалізації цих та інших завдань розраховую на потенціал та авторитет Конституційного Суду. Зокрема, вважаю за доцільне підготувати з урахуванням правових позицій, вже висловлених у його рішеннях, і з участю відповідних органів, вітчизняних та зарубіжних науковців максимально повний науковий коментар до Конституції України. Потреба в цьому назріла давно.

Не можу не привернути уваги до реалізації тих норм Основного Закону, згідно з якими носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. У цьому виключному праві народу визначати і змінювати конституційний лад у державі — сутність основ реальної демократії.

Я змушений акцентувати увагу на даному аспекті тому, що під гаслами демократії і парламентаризму в Україні не припиняються спроби не допустити забезпечення і розвитку реальної влади народу.

З цієї точки зору дуже характерними є колізії навколо прийняття нової редакції Закону "Про вибори народних депутатів України". Його довелося кілька разів повертати до Верховної Ради України на повторного розгляду через невідповідність численним нормам Конституції. Це ніщо інше, як спроба підмінити загальне, рівне і пряме виборче право суто партійною справою.

Вважаю за необхідне також нагадати про торпедування частиною депутатського корпусу процесу імплементації підсумків всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, проведеного у повній відповідності до Конституції і з урахуванням висновків Конституційного Суду.

Як відомо, переважна більшість учасників референдуму висловилися за краще збалансування відносин між Президентом і Верховною Радою та вдосконалення структури парламенту, зменшення кількості народних депутатів України, обмеження депутатської недоторканності. Однак волевиявлення народу донині не враховане — ним просто знехтували. Не виконане і відповідне Рішення Конституційного Суду, хоча реалізація його покладена не тільки на Президента, а й на Верховну Раду.

Неважко уявити, які негативні політичні та моральні наслідки завдало це державі і народові, як позначилося на формуванні правової свідомості в суспільстві, рівні громадянської активності. Адже таким чином ставиться під сумнів якраз згаданий кон-

ституційний припис щодо джерела влади в Україні. На жаль, не можна сказати, щоб ця обставина особливо схвилювала поборників демократії і за межами України.

Є проста, але неспростовна логіка: можна бути в опозиції до влади чи іншої партії, але не можна бути в опозиції до свого народу.

Думаю, що є потреба у подальшому зміцненні правових засад діяльності самого Конституційного Суду, розширенні його можливостей для виконання своїх повноважень та функцій, спрощенні процедури доступу до нього громадян. На це має бути спрямований законопроект, який зараз опрацьовується у Верховній Раді. Не можна звести його до різного роду технічних деталей, які не мають принципового значення і лише ускладнюють сутність справи.

Не кажу вже про небезпечність і контрпродуктивність будь-яких спроб обмежити незалежність Конституційного Суду, ускладнити виконання ним конституційних повноважень. Треба виходити з того, що поділ влади здійснюється тільки для кращого її здійснення, належного контролю за діями відповідних органів та посадових осіб, щоб не допустити неприпустимої її концентрації.

Постійно і вимогливо слідкувати за дотриманням вимог Основного Закону в цій сфері, за дією механізмів стримувань та противаг — один з основних обов'язків Конституційного Суду. Цілком зрозуміло, що його рішення щодо конституційно-правових конфліктів не завжди сприймаються однозначно. Вони можуть бути предметом зваженого наукового аналізу, по-різному оцінюватися заінтересованими сторонами. Проте нікому і за жодних обставин не дано права впливати на процес прийняття та зміст цих рішень, ставити під сумнів об'єктивність Суду, а тим більше у чомусь його звинувачувати.

Окремої розмови заслуговує проблема виконання рішень Конституційного Суду.

Доводити свою правоту кожний має лише в Суді. Але коли рішення прийняте, його треба виконувати — безумовно і у повному обсязі. Це передбачає персональну відповідальність посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. А отже, потрібні відповідні зміни до Закону "Про Конституційний Суд України".

Заслуговує на схвалення і підтримку подальший розвиток міжнародного співробітництва Конституційного Суду України, зокрема із судами конституційної юрисдикції інших держав, Венеціанською Комісією, іншими міжнародними організаціями та фондами. Співпраця фахівців-правників — один із шляхів до взаєморозуміння і довіри між політиками, державами і народами.

Шановне товариство! Підсумовуючи п'ятирічну біографію Конституційного Суду України, хочу ще раз підкреслити, що його діяльність є вагомим фактором стабільності в державі, який дозволяє вирішувати гострі і складні політичні проблеми у правовому полі конституційними методами і конституційним шляхом. Забезпечення таким чином верховенства Конституції, непорушності її приписів відіграє дедалі помітнішу роль у функціонуванні всього механізму державної влади, збереженні конституційної рівноваги в системі її органів.

Я завершую свій виступ з переконанням, що ми розв'яжемо спільними зусиллями свої актуальні і доленосні проблеми. Розв'яжемо в інтересах України, її громадян, в інтересах усієї Європи.

Ще раз бажаю Конституційному Суду України, його суддям, всім присутнім енергії, мудрості та успіхів на цьому шляху, добра і здоров'я.

**КОНСТИТУЦІЙНА ЮРИСДИКЦІЯ В УКРАЇНІ:
СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ****В.Скомороха,**

Голова Конституційного Суду України

Проголошення в 1991 році незалежності України поклато початок тривалим і складним трансформаційним процесам у суспільстві та державі. Нинішній рік для України — рік воістину знаменних подій: наш народ відзначив десятиріччя незалежності України та п'ятиріччя її Конституції.

На урочистих зборах, присвячених 10-й річниці незалежності України, Президент України Л.Кучма наголосив, що перший і, безумовно, найважчий та вирішальний етап цих процесів завершився. Головний його підсумок, на думку Президента України, очевидний для нас і для всього світу: незалежна Україна відбулася остаточно і безповоротно. Вона живе, існує не тільки у зовнішній атрибутиці, а повноцінно і повнокровно, в усіх властивих суверенним державам вимірах та параметрах¹.

Одним з реальних демократичних надбань України за роки незалежності є конституційна юрисдикція. Конституція своїми розділами VIII і XII запровадила в Україні конституційне правосуддя і стала основоположною правовою базою його функціонування. Конституційне правосуддя, можна сказати, є ровесником Основного Закону — вже 16 жовтня 1996 року прийнято Закон України “Про Конституційний Суд України”, а через два дні — 18 жовтня — призначені на той час судді Конституційного Суду склали на засіданні Верховної Ради України присягу й вступили на посади суддів. У повному складі Суд було сформовано у вересні 1997 року. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України делегували до єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні по шість своїх представників.

З 1 січня 1997 року Конституційний Суд України, як це й передбачено законом, почав приймати до розгляду конституційні подання та конституційні звернення.

Конституційне правосуддя як форма конституційного контролю — новий інститут в історії української держави. Як і в інших державах, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, у нього “немає історичного минулого”². Чинний Закон “Про Конституційний Суд України” розроблено з урахуванням досвіду роботи конституційних судів інших демократичних держав, організаційних аспектів їх діяльності. Конституційне правосуддя в Україні у такий спосіб сприйняло основні риси європейської моделі конституційного судового контролю.

Відзначу, що практика вирішення питань, віднесених до повноважень Конституційного Суду України, свідчить, що за короткий строк він пройшов шлях від заснування до становлення і утвердження як незалежного органу конституційної юрисдикції, посів належне місце серед конституційних органів державної влади в Україні, є повноправним членом Конференції європейських конституційних судів. Ми вдячні всім, хто

¹ Незалежна Україна відбулася остаточно і безповоротно. Виступ Президента України Л.Д.Кучми на урочистих зборах, присвячених 10-й річниці незалежності України // Урядовий кур'єр. — 28 серпня 2001 року.

² Туманов В.А. Пять лет конституционной юстиции в России: уроки, проблемы, перспективы // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации, 1996. — № 6. — С. 10.

сприяв становленню Конституційного Суду України, в тому числі нашим іноземним друзям, поради, підтримка та співпраця яких мали надзвичайно велике значення.

Учасники міжнародного семінару, присвяченого ролі конституційного суду в державі та суспільстві, що відбувся у травні цього року в Києві, зокрема представники Європейської Комісії “За демократію через право” (Венеціанської комісії), високо оцінили роль Конституційного Суду України у підтримці демократії, формуванні правової держави, захисті прав і свобод людини і громадянина. На думку Секретаря цієї авторитетної правової інституції Ради Європи Джанні Букіккіо, наш Конституційний Суд успішно виконує функції своєрідного “відкритого вікна”, крізь яке світ може спостерігати за розвитком зазначених процесів в Україні в контексті основоположних засад європейського та світового конституціоналізму.

Основною метою і завданням Конституційного Суду України є забезпечення в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”, гарантування найвищої юридичної сили Конституції України як Основного Закону держави на всій території України, захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

За п’ять років діяльності Конституційний Суд України розв’язав низку конституційно-правових конфліктів, які іноді набували досить гострого характеру. Зокрема, прийнято рішення та дано висновки щодо: несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності; віднесення до юрисдикції Конституційного Суду питань про конституційність правових актів органів Верховної Ради України, прийнятих до набрання чинності Конституцією України; повноважень Рахункової палати; тимчасового виконання обов’язків посадових осіб; фінансування судів; приватизації державного житлового фонду; утворення парламентських фракцій; позачергового розгляду Верховною Радою України законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні; порядку підписання зовнішньоекономічних договорів; статусу народного депутата України; свободи утворення профспілок; конституційності законопроектів про внесення змін до Основного Закону держави тощо. Становленню української держави сприяло вирішення Судом спорів стосовно повноважень конституційних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Розглянуто значну кількість справ, які стосувалися розв’язання правових спорів щодо захисту закріплених у Конституції України основних прав і свобод людини і громадянина, особистих, економічних і соціальних прав.

Найвизначнішим, на мою думку, є Рішення Суду від 29 грудня 1999 року, яким визнано неконституційними положення чинного на той час Кримінального кодексу України, що передбачали смертну кару як вид покарання¹, і у такий спосіб зроблено важливий крок в утвердженні гуманізму в нашій державі. Актуальними і досить резонансними були рішення від 14 грудня 1999 року щодо застосування української мови², від 27 березня 2000 року — у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою³, від 25 листопада 1998 року — щодо платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров’я та вищих медичних закладах освіти⁴.

¹ Вісник Конституційного Суду України. — 2000, № 1. — С. 16—21.

² Там само. — 2000, № 1. — С. 5—9.

³ Там само. — 2000, № 2. — С. 5—11.

⁴ Там само. — 1999, № 1. — С. 8—12.

Загалом на сьогодні розглянуто понад 18300 матеріалів, у тому числі 353 конституційних подання, 1464 звернення громадян і юридичних осіб. Прийнято 67 рішень та надано 9 висновків з питань відповідності Конституції України (конституційності) законів, інших правових актів, їх окремих положень, офіційного тлумачення Конституції та законів України, відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України конституційним вимогам, а також понад 290 ухвал Суду. Крім того, колегіями Суду було прийнято 409 ухвал, в яких викладено правові позиції та належні пропозиції щодо відкриття, відмови у відкритті конституційного провадження за конкретними поданнями чи зверненнями. Всього за час своєї діяльності (станом на 18 жовтня 2001 року) Конституційний Суд України визнав: неконституційними — 2 закони, 3 постанови Верховної Ради України, 2 нормативно-правових акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим; повністю або частково неконституційними — 88 статей (положень статей) законів України, 13 положень указів Президента України, 3 положення постанови Кабінету Міністрів України, 36 положень нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Офіційне тлумачення Суду стосувалося 50 статей (положень статей) Конституції України та 42 статей (положень статей) законів України.

Важливою вимогою конституційності є стабільність і єдність у розумінні глибокого смислу і змісту конституційних норм. Виконання цієї вимоги забезпечується офіційним тлумаченням.

З питань офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційний Суд України ухвалив 28 рішень, з них 9 стосувалися тлумачення положень Конституції, 12 — законів, 7 — Конституції і законів України.

Так, предметом тлумачення були положення Конституції та законів України щодо: сумісництва посад народного депутата України і міського голови; депутатської недоторканності; зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів; встановлення результатів виборів народних депутатів України у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі; порядку припинення повноважень та вирішення спорів щодо припинення повноважень депутатів місцевих Рад; звернень народних депутатів України з вимогами і пропозиціями до судів, голів судів та суддів у конкретних судових справах, до керівників органів Служби безпеки щодо перевірки інформації, яка стосується окремих громадян, до органів прокуратури, прокурорів і слідчих прокуратури у конкретних справах, що знаходяться в їх провадженні; визначення способу малої приватизації; відповідальності юридичних осіб; порядку виконання рішень Конституційного Суду України тощо.

За зверненнями громадян надано офіційні тлумачення Конституції і законів України у справах щодо: дня й моменту набуття чинності Конституцією України; конфіденційної інформації про особу; оскарження в суді неправомірних дій посадової особи — начальника військового гарнізону; пред'явлення позовів до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язань за облігаціями Державної цільової безпроцентної позики 1990 року; зони відчуження у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС; права приватної власності; права вільного вибору захисника своїх прав тощо.

Треба зауважити, що звернення громадян стосовно офіційного тлумачення Конституції і законів України є поки що єдиною опосередкованою формою захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України, оскільки в Україні відсутній інститут індивідуальної конституційної скарги.

У розглянутих Судом справах щодо внесення змін до Конституції України визнано такими, що відповідають вимогам статей 157 і 158 Конституції України, законопроекти стосовно зміни положень дев'яти її статей.

Проте, як відомо, жодних змін до Конституції парламент ще не вніс. Очевидно, тут йдеться про боротьбу різних політичних сил. Я ж у цьому зв'язку хочу наголосити: Конституційний Суд України — вищий орган судової влади по захисту нашого Основного Закону, і ми маємо захищати його від непродуманих змін. Захист, зокрема, полягає у забезпеченні контролю за додержанням відповідних конституційних приписів при вирішенні питань про внесення змін.

Розглянуті конституційні подання про внесення змін до Конституції України свідчать про захоплення ілюзіями легкого вирішення нинішніх проблем одними лише змінами до Конституції. Слушним, на мою думку, є зауваження ректора Національної юридичної академії України В.Тация щодо стабільності Конституції: вона — не каптан, на кожний політичний сезон не кроїться¹.

Здійснюючи контроль за конституційністю правових актів, реалізуючи інші повноваження, Конституційний Суд України своїми рішеннями і висновками спрямовує діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у правове русло, де вони мають діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме через визначення конституційності правових актів Судом вирішуються спори щодо компетенції органів влади, які прийняли відповідні акти.

Вихід органів державної влади за межі повноважень, визначених Конституцією і законами України, призводить до перебрання ними на себе функцій інших державних органів, прийняття неконституційних правових актів, а отже, до порушення засад поділу влади. Ось приклад.

Верховна Рада України 1 жовтня 1996 року прийняла Постанову “Про тлумачення статті 98 Конституції України”, яку визнано неконституційною, оскільки згідно з приписами перехідних положень Конституції після набуття нею чинності і до створення Конституційного Суду парламент мав право тлумачити лише закони України².

Коротко хочу зупинитися на впливі рішень Конституційного Суду на правозастосовну практику судів загальної юрисдикції, оскільки на підставі звернень громадян про порушення прав і свобод і запитів Верховного Суду він перевіряє конституційність закону, який застосовується судом у конкретній справі, і нашими рішеннями багато в чому визначаються рішення судів та інших правозастосовувачів. Зв'язок Конституційного Суду з міжнародною практикою, Європейським Судом з прав людини опосередковується, зокрема, у прийнятті рішень у контексті його тлумачень Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

У своїй діяльності Конституційний Суд враховує правозастосовну практику і теоретичні дослідження, вивчення міжнародного досвіду конституційного права і порівняльно-правового аналізу. Цьому сприяли 18 міжнародних семінарів та конференцій за участю представників ОБСЄ, Ради Європи, її Венеціанської Комісії, Німецького фонду міжнародного правового співробітництва та інших міжнародних організацій.

¹ Конституція — не каптан, на кожний політичний сезон не кроїться // *Голос України*. — 27 червня 2001 року.

² *Вісник Конституційного Суду України*. — 1997, № 2. — С. 23—26.

Конституційний Суд активно співпрацює з органами конституційного контролю інших держав. Делегації Конституційного Суду України з офіційними візитами відвідали Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Іспанію, Казахстан, Польщу, Російську Федерацію, Словаччину, Словенію, США, Угорщину, ФРН. На наше запрошення Конституційний Суд України відвідали 16 делегацій з країн СНД, Західної Європи та США.

Не можна сказати, що становлення в Україні органу конституційної юрисдикції здійснюється без проблем.

Так, через правову необізнаність громадяни нерідко сприймають Конституційний Суд як апеляційну, касаційну чи контрольну інстанцію над судовими, іншими державними органами. Звідси велика кількість їх звернень до Конституційного Суду з питань, які йому не підвідомчі: станом на 1 жовтня 2001 року — понад 10700. Сподіваємося, що розгортання в країні роботи з метою підвищення загальної правової культури, а також створення адміністративних судів дадуть належні результати.

Конституційний Суд ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Зважаючи на їх юридичну силу, окремі політики поширюють тезу про те, що Конституційний Суд наділено "абсолютними" повноваженнями, висловлюють пропозиції щодо можливості перегляду його рішень парламентом¹. Проте вони чомусь не хочуть зважати на закріплення у Конституції України засад поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, що є ознакою правової держави, а також статусу Конституційного Суду як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Зрозуміло, що правова позиція Суду влаштує не всіх. Стали помітними намагання спрямувати його діяльність з правового русла до сфери політики, втягнути у вирішення політичних конфліктів на користь певної конфліктуючої сторони.

Такі наміри політиків нашим Судом не сприймаються. Судді не повинні орієнтуватися на партійні симпатії чи антипатії, оскільки мають вирішувати лише питання права, бути поза політикою. Підкреслю: при здійсненні правосуддя судді Конституційного Суду України незалежні, про що свідчать усі рішення, висновки та ухвали, які ними прийнято.

Здійсненню конституційного правосуддя сприяло б, на мою думку, прийняття закону про конституційне судочинство, оскільки чинний Закон України "Про Конституційний Суд України" не охоплює всіх його положень, а норми Регламенту, який затверджено Судом, не можуть їх компенсувати за своєю правовою природою.

До закону про конституційне судочинство можна було б включити норми про переважно "письмове" слухання справ, про неможливість подолання неконституційності закону, іншого правового акта, їх окремих положень шляхом повторного їх прийняття у тих же неправових параметрах. Бажаним було б передбачити в законі щорічне видання збірника рішень Конституційного Суду.

Законодавчо слід визначити відповідальність за невиконання рішень та висновків Конституційного Суду, що підвищило б їх ефективність, зокрема сприяло б відновленню порушених прав громадян.

¹ Див.: Степан Гавриш: Утверждение олигархической власти в Украине может состояться путем перехода к парламентаризму // Зеркало недели. — 4 августа 2001 года.

Незаперечним є той факт, що глибоке і всебічне опрацювання проектів законів як суб'єктами права законодавчої ініціативи, так і Верховною Радою України під час їх розгляду та прийняття зменшить потік звернень до Конституційного Суду щодо перевірки законів на відповідність Конституції України.

На часі у зв'язку з цим прийняття закону про нормативно-правові акти. Не менш актуальним є перегляд усього масиву законів, інших нормативно-правових актів, ухвалених до прийняття чинної Конституції України, приведення їх у відповідність до Основного Закону держави, а також прийняття законів, що впливають з положень Конституції, гармонізація національного законодавства з міжнародним правом. Це сприяло б розширенню сфери правового регулювання суспільних відносин, стабільності права, підвищенню рівня правової культури.

Оглядаючи зроблене за ці роки, ми маємо право стверджувати, що Конституційний Суд України став стабілізуючим фактором у функціонуванні владних структур, одним з важливих правових механізмів стримувань і противаг у системі здійснення державної влади, надійним інструментом упровадження в практику норм Конституції України. Реалізуючи свої повноваження, він сприяє становленню України як демократичної, правової держави, вдосконаленню її законодавства, утвердженню принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина.

Кілька слів про моїх колег — суддів Конституційного Суду України. Це — фахівці найвищої кваліфікації. Вони різні. Різні за віком, життєвим і професійним досвідом, світосприйманням. Але, як точно зазначила свого часу газета "Київський вісник", "є те, що їх об'єднує і згуртовує: почуття великої відповідальності за свою роботу, адже рішення Конституційного Суду остаточні й оскарженню не підлягають".

Цілком зрозуміло, що захист прав і свобод людини і громадянина може здійснювати лише компетентний, незалежний та неупереджений суд, повноваження, порядок організації і діяльності якого, процедуру розгляду ним справ визначено законом відповідно до приписів Конституції України. Нинішня нормативно-правова база України в цілому забезпечує діяльність Конституційного Суду.

Однією з основних конституційних засад судочинства є гласність судового процесу. Вона стосується і Конституційного Суду України, забезпечується відкритістю розгляду ним справ, можливістю присутності на засіданнях представників засобів масової інформації, всіх заінтересованих осіб. Після розміщення Суду в новому будинку проблеми відвідання його засідань розв'язані належним чином.

Конституційний Суд у правовій державі є гарантією забезпечення загальнознайомих світовим співтовариством принципів поваги до прав і свобод людини, верховенства права і Конституції. Саме це й визначає всю діяльність Конституційного Суду України.

МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНСТИТУЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

Л.Вільдхабер,
Голова Європейського Суду
з прав людини

Європейський Суд з прав людини є нервовим центром системи захисту прав людини, розгалуженої через національні системи правопорядку 41 європейської країни. Він встановлює єдині правові критерії, які визначають правовий порядок країн-учасниць, впливають на формування національного законодавства і судову практику в таких галузях, як кримінальне право, судочинство з карних, цивільних та адміністративних питань, сімейне право, законодавство щодо іноземців, законодавство про ЗМІ, майнове законодавство. Через прецеденти судової практики Суду Європейська Конвенція з прав людини глибоко вкорінилася у правовому і духовному підґрунті країн-членів Ради Європи, і подібний процес відбувається в тих країнах, які нещодавно стали членами Ради Європи.

Європейський Суд з прав людини завжди розглядав свої стосунки з верховними національними судами як такі, що є основними для функціонування механізму Конвенції. Вже у перших своїх рішеннях Суд визнав субсидіарний характер системи Європейської Конвенції, тобто насамперед державна влада, зокрема державна судова влада, має гарантувати права, виписані в Конвенції. Це, звичайно, покладає основний тягар на верховні та конституційні суди країн-учасниць, партнером яких вважає себе Європейський Суд з прав людини в межах системи захисту, встановленої Європейською Конвенцією з прав людини. Це не тільки є практичною необхідністю в країнах, що прийняли Конвенцію, (сьогодні це 41 країна-учасниця із загальною кількістю населення близько 800 мільйонів чоловік), це необхідний елемент міжнародного судочинства, якщо використовувати його для демократичних країн, які поважають принцип верховенства права. Міжнародний розгляд враховує певну міру розбіжності в рішеннях, які приймалися національними демократичними органами у повній відповідності до правових норм, і хоча така розбіжність не виключає повністю можливості міжнародного розгляду, вона передбачає певну міру судових самообмежень на міжнародному рівні.

В одній із своїх перших справ¹, в якій йшлося про можливу дискримінацію щодо використання мов у системі освіти Бельгії, Європейський Суд з прав людини дуже чітко сформулював свою позицію. Суд ухвалив, що він не може “не брати до уваги юридичні особливості та реалії життя суспільства в країні, яка як країна-учасниця має брати участь у розгляді цієї справи”. Суд не може “брати на себе роль уповноважених державних органів”, інакше це означало б “не зважати на субсидіарну природу міжнародного механізму колективної охорони прав, установлену в цій Конвенції. За державною владою залишається(лось) право вибору заходів, які вона вважає(ла) відповідними у випадках, що регулюються згаданою Конвенцією. Міжнародний Суд з прав людини розглядає(в) тільки відповідність таких заходів вимогам Європейської Конвенції з прав людини”.

¹ Бельгійська лінгвістична справа, 23 липня 1968 року. — Серія А. — № 6. — С. 34—35, § 10.

Ось чому контакти між судами, які ухвалюватимуть остаточні рішення на національному рівні щодо питань цієї Конвенції, та Європейським Судом є такими важливими і, сподіваюся, взаємно корисними. Корисними для національних судів, бо такі контакти допоможуть уникнути хибних уявлень про те, як функціонує система, і одночасно висвітлити проблемні моменти прецедентного права. Корисними і для нас, адже нам потрібна постійна інформація щодо того, як принципові питання, що вирішуються у Страсбурзі, сприймаються тими, хто найбільш заінтересований в їх негайному використанні. Ми також вважаємо, що сукупність правових норм цієї Конвенції має збагачуватися, навіть розширюватися, оскільки верховні національні суди безпосередньо розглядають подібні питання.

Субсидіарна природа системи Конвенції є причиною того, що більша її частина присвячена процесуальним правам у рамках національних систем. Це справедливо не тільки стосовно головних процедурних положень, які регулюють доступ до суду і містять традиційну вимогу міжнародного закону використати всі державні засоби судового захисту, що вимагає від потенційних заявників спочатку скористатися засобами судового захисту, запропонованими національним законодавством. Це також справедливо і щодо нормативних положень Конвенції, спеціально спрямованих на забезпечення національного порядку судочинства (стаття 13, яка гарантує право на ефективний захист перед державною владою; стаття 6, яка встановлює належну правову процедуру і право на неупередженість у цивільному і кримінальному судочинстві; стаття 5, яка надає процесуальні гарантії щодо утримання під вартою).

Процесуальний аспект є, крім того, важливим щодо захисту основних прав та свобод; на додаток до зобов'язання утриматися від порушення класичних громадянських та політичних прав Європейський Суд записав до Конвенції чітке зобов'язання забезпечити такі права шляхом надання процесуальних гарантій. Отже, Суд вважає процесуальні гарантії такими, що передбачаються у праві на подружнє життя згідно зі статтею 8 Конвенції, де йдеться про дітей, яких можна усиновлювати або брати на виховання.

У цьому контексті (зважаючи на "субсидіарну сутність") прокоментую взаємодії міжнародного та національного права. Англomовні та скандинавські країни до сьогодні посідають переважно подвійну позицію і вважають міжнародне та національне право окремими відмінними законодавчими системами.

Проте у дев'яностих роках скандинавські країни разом вирішили прийняти спеціальне законодавство, яке забезпечило Європейській Конвенції з прав людини пряму дію в національному законодавстві. У 2000 році таке рішення було прийнято у Великій Британії, а у Республіці Ірландія проект законодавства наразі знаходиться на розгляді парламенту. Центральні та східноєвропейські країни віддали перевагу прямій дії Конвенції. Проте подібна динамічна система виходить за межі традиційних теоретичних категорій. Недостатньо просто гарантувати, що положення Конвенції мають пряму дію. Необхідно перенести прецедентне законодавство Європейського Суду з прав людини до національного законодавства, тобто національні суди, особливо верховні та конституційні, мають орієнтуватися на прецедентне законодавство Страсбурга з метою усвідомлення тенденцій у таких сферах, важливих для верховенства права, як, наприклад, неупереджене судочинство або свобода висловлювань та об'єднань. Перевага в національному законодавстві, надана тексту Конвенції, має узгоджуватися із судовою практикою, яка з цього тексту випливає. Ця ідея легше сприймається дер-

жавами — членами Європейського Співтовариства, які давно використовують ці принципи. Суд у Страсбурзі не робив висновків щодо будь-яких суворих зобов'язань включити Конвенцію до національного законодавства, проте у справі “Ірландія проти Сполученого Королівства”¹ він зазначив, що включення до національного законодавства угоди, подібної до Конвенції, стало найефективнішим засобом забезпечення її виконання.

Вважаю, є очевидним, що субсидіарний принцип може ефективно працювати тільки в разі існування у національній судовій системі відповідних процедур. Якщо суд збирається ґрунтувати своє рішення про порушення або відсутність порушення Конвенції на основі оцінки фактів представниками національної судової влади, то має існувати судова практика на національному рівні, яка здатна забезпечити таку оцінку. Ось чому Суд у Страсбурзі в кількох випадках визнав порушення статті 2 Конвенції (право на життя) несуттєвим питанням. Це сталося не через брак доказів для обвинувачення, а з огляду на процедурні аспекти. Отже, зобов'язання захищати право на життя згідно зі статтею 2 Конвенції, витлумачене разом із загальним зобов'язанням держави (стаття 1 Конвенції) “забезпечити кожному в межах своєї юрисдикції права та свободи, зазначені в Конвенції”, вимагає ефективного офіційного розслідування у випадку вбивства людини із застосуванням сили².

Сам факт, що представники влади поінформовані про насильницьку смерть або нез'ясоване зникнення за підозрілих обставин має результатом *ipso facto* (“внаслідок самого факту”) — зобов'язання згідно зі статтею 2 проводити ефективне розслідування обставин смерті чи зникнення.

Європейський Суд з прав людини неодноразово приймав рішення³ у справах, коли особа дає обґрунтовані свідчення того, що вона зазнала поводження, яке порушує статтю 3 (заборона тортур, нелюдського або принизливого ставлення) з боку поліції або інших представників держави. Таке положення, переглянуте разом з основним обов'язком держави, встановленим статтею 1 Європейської Конвенції з прав людини, опосередковано вимагає, що повинно бути проведено розслідування згідно зі статтею 2, яке має визначити винних та привести до їх покарання.

Коли такі справи потрапляють до Страсбурга, Суд опиняється у складній ситуації, оскільки він має діяти як суд першої інстанції, що означає відхід від субсидіарного принципу і небезпеку підірвати структуру системи Конвенції. Брак ефективного розслідування нерідко робить неефективними будь-які доступні національні засоби судового захисту і таким чином унеможлиблює виконання положення про використання всіх національних засобів судового захисту. Моя місія щодо представників влади країн-учасниць є однаковою — я роз'ясню і переконую: правило виконання положення про використання всіх засобів існує для того, щоб надати вам можливість виправити дисфункцію ваших законодавчих та адміністративних систем за допомогою національних засобів судового захисту. Невикористання такої можливості і незабезпечення таких засобів судового захисту або брак їх результатів можуть призвести до порушен-

¹ Ірландія проти Сполученого Королівства, 18.1.1978. — Серія А. — № 25. — С. 91, § 239.

² Макканн та інші проти Сполученого Королівства, 27.09.1995, Серія А № 3246, С. 49б, § 161; Кайа проти Туреччини, 19.2.1998. — Звіти 1998-I. — С. 329, § 105; Танрікулу проти Туреччини. — 8.7.2000, § 101.

³ Див. напр.: Асенов проти Болгарії. — 28.10.1998, Звіти. — 1998-VIII. — С. 3290, § 102; Ланіта проти Італії, 6.4.2000, § 131; Везнедароглу проти Туреччини. — 11.4.2000. — § 32.

ня Конвенції, навіть якщо не будуть встановлені необхідні критерії доведення основного обвинувачення, а в разі повторення у більших масштабах — до підриву всієї системи прав людини, втіленої у Європейській Конвенції з прав людини”.

Зважаючи на місце, яке посідає Суд у європейському конституційному контексті, головною проблемою, яка постала перед ним, є проблема багаточисленності заяв. Загальна зареєстрована їх кількість становить наразі близько 19000. Цього року ми передбачаємо реєстрацію близько 13500 заяв, що означає збільшення на 30 відсотків порівняно з минулим роком. Це — не тимчасове явище. Навпаки, Суду ще доведеться зазнати на собі всіх наслідків деяких останніх ратифікацій Конвенції.

Суд робить все можливе, щоб спростити та раціоналізувати своє судочинство, але необхідно вжити додаткових заходів, і в цьому аспекті не виключене подальше реформування всієї Конвенції, як це було визнано необхідним в останньому звіті Групи з оцінки, заснованої Комітетом міністрів Ради Європи. Така реформа має, на мою думку, взяти за відправний пункт те, що я раніше говорив про субсидіарну природу. Майбутнє системи залежить від ефективного захисту фундаментальних прав на національному рівні. Звернення до Страсбурга не треба розглядати як звернення до останньої інстанції, а як останню можливість звернутися за допомогою у виняткових випадках, у справах, вирішення яких збільшить зведення прецедентів законодавства, які разом з Конвенцією становлять міжнародно-правовий режим європейських положень з прав людини.

Таким чином, я повертаюся до провідної ролі, яку мають відігравати верховні та конституційні суди у країнах-членах. Святкуючи сьогодні річницю одного з таких судів, за присутності представників інших верховних судів, ми, представники Страсбурга, визнаємо їх роль, віддаємо належне досягнутому, бажаємо натхнення і всього найкращого в майбутньому і вітаємо вас з відмінною організацією надзвичайно корисної конференції.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Г.Василевич,
Голова Конституційного Суду
Республіки Білорусь

Діяльність Конституційного Суду Республіки Білорусь протягом усієї його історії не була простою, як і в багатьох інших державах. Одне безперечно, спеціалізовані органи конституційного контролю стали невід'ємним атрибутом не тільки республік колишнього Союзу РСР, Східної Європи, а й держав Заходу.

Основною функцією Конституційного Суду Республіки Білорусь є здійснення контролю за конституційністю нормативних актів. Реалізуючи цю функцію, Конституційний Суд робить тим самим свій внесок у вдосконалення правової системи Білорусі, наближення її до міжнародних стандартів. Практично кожний висновок Конституційного Суду ґрунтується на нормах Конституції, міжнародних пактах, ратифікованих Республікою Білорусь, на врахуванні загально визнаних принципів міжнародного права.

Кожному відрізку часу діяльності Конституційного Суду притаманні свої особливості. Для першого року роботи характерним було те, що до Конституційного Суду ніхто з уповноважених суб'єктів не звертався з пропозиціями щодо перевірки актів. У зв'язку з цим Конституційний Суд почав порушувати провадження у справах за своєю ініціативою.

Конституційний Суд при підготовці до розгляду своїх справ в абсолютній більшості випадків витребує письмову думку не тільки сторін у справі, а й інших заінтересованих органів, насамперед тих, які мають відношення до вирішення правових питань. Засідання Конституційного Суду є відкритими, відповіді, які він отримує, завжди оприлюднюються і також не є закритими, вони залишаються в матеріалах справи і з ними можна ознайомитися.

Цікаво, наскільки співпадає позиція Конституційного Суду з позицією тих чи інших структур, основна функція яких — забезпечення правового порядку в країні.

Звернемося до 1998 року, коли Конституційним Судом було дано 11 висновків. Щодо офіційної позиції Верховного Суду, то у 3 справах Конституційний Суд, даючи висновки, з нею погодився, у 6 — не погодився, у 2 справах позиція Верховного Суду не була відображена. Стосовно офіційної позиції Прокуратури Республіки Білорусь ситуація принципово інша: у 9 справах Конституційний Суд з нею погодився, в одній — не погодився, в одній справі позиція не була відображена в матеріалах (не витребувалась). А у 1998 році Конституційний Суд розглядав справи, рішення в яких сприяли розширенню прав і свобод громадян, насамперед у галузі адміністративних, кримінально-процесуальних, шлюбно-сімейних та інших відносин.

Треба підкреслити, що Конституційний Суд Республіки Білорусь нині не має права порушувати провадження у справі за своєю ініціативою, і цим його повноваження відрізняються від тих, які він мав раніше згідно з Конституцією в редакції від 15 бе-

резня 1994 року. Тому, коли в пресі питають, чому Конституційний Суд не реагує, як вважають, на неконституційні рішення, то критика має бути адресована лише суб'єктам, наділеним правом внесення пропозицій до Конституційного Суду. До речі, ще у Посланні Конституційного Суду про стан конституційної законності у 1998 році ми цьому аспекту приділили найбільшу увагу. Дотримуюсь тієї точки зору, що при виявленні суперечностей між Конституцією та підконституційним актом органу влади зобов'язаний вжити відповідних заходів до усунення таких суперечностей, і насамперед шляхом внесення пропозицій до Конституційного Суду, чим забезпечується оптимально оперативне і професійне вирішення спору і що є найбільш прийнятним.

Конституційний Суд, загальні, господарські суди, інші органи державної влади ще не повністю використовують той потенціал, який містить Конституція, особливо в розділі, присвяченому особі, суспільству, державі. Повинні ефективніше, за участю інших органів судової влади, використовуватися можливості статті 112 Конституції.

Положення про Конституційний Суд Республіки Білорусь включено до глави "Суд" Конституції Республіки Білорусь, чим підкреслюється належність Конституційного Суду до судової влади — самостійної гілки державної влади. Можна сперечатися з даного приводу і стверджувати, що перевагу треба було б віддати віднесенню його до особливої сукупності державних структур — контрольно-наглядним органам. Одне безперечно, що Конституційний Суд Республіки Білорусь, як, втім, і спеціалізовані органи конституційного контролю інших країн, — це особливий судовий орган, який здійснює функції правосуддя (конституційного правосуддя) і водночас виступає як один з вищих органів державної влади, наділений повноваженнями щодо перевірки конституційності нормативних актів усіх державних органів.

Яким же є статус Конституційного Суду, і чи є правові підстави для його розгляду?

Насамперед хочу звернути увагу на формулювання частини першої статті 116 Конституції: контроль за конституційністю нормативних актів у державі здійснюється Конституційним Судом Республіки Білорусь. У зв'язку з цим можна зробити кілька висновків:

1) ця норма передбачає активний вплив Конституційного Суду на правотворчий процес і, передусім на його результат — прийняті нормативні акти;

2) реагування на виявлені недоліки, суперечності між Конституцією та всіма іншими підконституційними нормативними актами можливе, в припустимих для Конституційного Суду формах, не тільки шляхом давання висновків, а й шляхом прийняття інших його рішень;

3) частина перша, як, втім, і частина сьома статті 116 Конституції є базою для розвитку компетенції Конституційного Суду, яка визначається не тільки Конституцією, а й законом;

4) зважаючи на те, що Конституційний Суд — це один з державних органів, який здійснює специфічну контрольну функцію, спрямовану на забезпечення верховенства Конституції та ієрархічної підпорядкованості решти нормативних актів, правова позиція Конституційного Суду має бути вирішальною при розгляді подібних спорів, зокрема і у випадку здійснення правової експертизи Міністерством юстиції, Міністерством закордонних справ щодо відповідності Конституції відомчих нормативних актів, які підлягають реєстрації, ратифікації міжнародних договорів.

У юридичній літературі приділено увагу аналізу поняття "контроль", часто його ототожнюють з наглядом. Ці поняття відрізняються, що дістає вияв і в тих заходах, які

можуть застосовувати державні органи, котрі здійснюють відповідні функції. Наглядом органи самі, як правило, не мають права скасування правового акта, але шляхом відповідного реагування намагаються забезпечити законність на практиці. Контролюючі ж органи, навпаки, відрізняються не тільки правом скасування правових актів, а й правом активного втручання у незаконну діяльність. Контрольна функція Конституційного Суду має свою специфіку. Конституційний контроль охоплює сферу нормотворчості згори донизу. При цьому проблеми доцільності не повинні мати вирішального значення. Більш того, прийняття не самого вдалого правового рішення, реалізованого в нормативному акті, не означає його неконституційності. Цим відрізняється конституційний контроль від контролю, який здійснюють інші державні органи, включаючи і відомчий контроль.

Ще однією особливістю конституційного контролю, що здійснюється Конституційним Судом, є відсутність у нього системи підпорядкованих йому органів. Здійснення ним своїх повноважень спирається на авторитет прийнятого рішення (цьому може сприяти його правова аргументованість, а не політичне обґрунтування). Виконання рішення залежить від підтримки інших владних структур — Президента, Парламенту, Уряду, судів, органів прокуратури, а також громадської підтримки.

Оцінюючи роль і місце Конституційного Суду, треба мати на увазі, що базові норми про Конституційний Суд Республіки Білорусь містяться в Конституції. Це єдиний орган судової влади, якому в Конституції приділено найбільш детальну увагу. Більш того, крім основних питань, що стосуються Конституційного Суду, в Конституції прямо зазначено, що не тільки його організація і порядок діяльності, а й компетенція визначаються законом, тобто визначено предмет законодавчого регулювання. Це означає, що конституційні положення можуть бути розвинуті і доповнені законом виходячи з юридичної природи цього органу державної влади. Для порівняння відзначимо, що аналогічно вирішується питання про компетенцію Уряду (стаття 109 Конституції), органів місцевого управління і самоврядування (стаття 124), прокуратури (стаття 128), Комітету державного контролю (стаття 131). Щодо судів загальної компетенції і господарських судів, то в Конституції сформульовано лише основні (але не всі) принципи правосуддя. Законом же визначається судоустрій у Республіці Білорусь, порядок здійснення правосуддя, компетенція судів. Саме на це прямо вказано в статтях 109, 110, 112, 113, 114 та інших Конституції. Так, згідно зі статтею 112 суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і прийнятих відповідно до неї інших нормативних актів. Це ж саме положення, що знаходить своє підтвердження у частині сьомій статті 116 Конституції, поширюється і на конституційне правосуддя. На це доводиться спеціально звертати увагу, оскільки на практиці мають місце нерозуміння сутності конституційних приписів або навмисне їх ігнорування і протидія, з посиланням на Конституцію, врегулюванню в законі тих чи інших питань. Конституційний контроль має справу з результатами нормотворчості. Більш зрозумілим було б посилання на недоцільність прийняття того чи іншого рішення, тим більше, що воно знаходиться у відданні інших державних органів і вони мають право здійснювати державну політику, включаючи і галузь юриспруденції.

Конституційний Суд Республіки Білорусь, з одного боку, є особливим судовим органом, а з другого, — виступає як державний орган, юридичні акти якого (висновки) є джерелами права, що за своєю юридичною силою стоять відразу за Конституцією.

Для того, щоб конституційний контроль став ефективнішим, достатньо дещо вдосконалити поточне законодавство і практику його застосування: треба прискорити роботу щодо приведення нормативних актів у відповідність до положень Конституції, передусім тих, які стосуються основних прав і свобод громадян. При цьому варто віддати належне нашим ученим і практикам за величезну роботу з оновлення кодексів.

Вважаю за необхідне поширити конституційний принцип, закріплений у статті 112 Конституції, на міжнародні договори: при розбіжності з ними деяких підзаконних актів пріоритет повинен віддаватися міжнародним договорам, які мають обов'язкову силу для Республіки Білорусь; висновки щодо конституційності міжнародних договорів перед їх ратифікацією Парламентом повинен давати Конституційний Суд, а не інші державні органи; у зв'язку з цим бажано на пленумах Верховного Суду і Вищого господарського Суду обговорити практику виконання міжнародних договорів при вирішенні питань, пов'язаних із захистом прав і свобод громадян, суб'єктів господарювання.

На мою думку, є підстави для більш широкого трактування частини другої статті 9 Закону про Конституційний Суд. У ній передбачено, що визнання нормативного акта чи окремих його положень такими, що не відповідають Конституції або актам, які мають вищу юридичну силу, є підставою для скасування у встановленому порядку положень інших нормативних актів, що ґрунтуються на такому акті чи його окремих положеннях, або таких, що відтворюють його або містять ці положення. Положення таких нормативних актів не можуть застосовуватися судами, іншими органами та посадовими особами.

Це означає, що визнання неконституційною, наприклад, норми відомчого акта, який був предметом розгляду в Конституційному Суді, повинно мати наслідком коригування й актів, що мають вищу юридичну силу. Про це Конституційний Суд повинен вказувати в мотивувальній та резолютивній частинах висновку.

Говорячи про предмет конституційного контролю, вважаю, що ним можуть бути як акти, що втратили свою силу, так і прийняті, але ще не введені в дію.

Конституційний Суд є тим органом, який у кожному висновку, обґрунтовуючи свою позицію, посилається на найважливіші міжнародні документи. Виходячи з його висновків можна констатувати, що національне законодавство включає всю систему нормативних актів, у тому числі й міжнародні договори.

Рішення Конституційного Суду є джерелами права. Конституційний Суд виступає як "негативний" законодавець у тому розумінні, що він "виводить" з правового обігу визнані ним неконституційними акти (норми). Вирішуючи конкретні справи, він тим самим створює правові умови громадянам для захисту їх прав. Як приклад наведу лише деякі рішення, де визначено позицію Конституційного Суду, яка впливає в цілому на правотворчу та правозастосовну діяльність:

- про верховенство Конституції та безпосередню дію її норм;
- про відповідальність не тільки суб'єктів сплати податків перед державою, а й держави перед громадянами (суб'єктами господарювання), з яких стягуються податки;
- про встановлення місцевих податків і зборів у суворій відповідності із законом, про розбіжності в правовому регулюванні в галузі встановлення загальнореспубліканських та місцевих податків і зборів;
- про свободу трудового договору незалежно від місця проживання громадянина;
- про деякі аспекти реалізації свободи пересування та вибору місця проживання;

- про право на юридичну допомогу, в тому числі визначення строків, умов і суб'єктів, які можуть її надавати;
- про доступність до правосуддя, включаючи і конституційне;
- про строки і порядок утримання під вартою, у тому числі встановлення максимального строку з урахуванням терміну ознайомлення обвинувачуваного з висунутим обвинуваченням;
- про неприпустимість суміщення судом функцій формулювання обвинувачення і правосуддя (на нашу думку, це можна робити різними складами суду);
- про право на амністію осіб, щодо яких вироки за обставин, які від них не залежать, не вступили в законну силу до терміну вступу в силу закону про амністію;
- про принципи надання зворотної сили нормативним актам;
- про строки введення в дію актів тлумачення і вимоги до таких актів;
- про обов'язковість опублікування нормативних актів, які стосуються прав і свобод громадян;
- про принципи і порядок надання відпусток;
- про плату за користування жилими приміщеннями та їх технічне обслуговування і необхідність дотримання принципів соціальної держави.

Конституційний Суд має право перевірити на відповідність Конституції не тільки акти загальнодержавного рівня, у тому числі закони про ратифікацію міжнародних договорів, регламенти палат парламенту, до речі, всупереч вимогам законодавства, так офіційно і не опубліковані, нормативні акти міністерств, державних комітетів, місцевих Рад депутатів, місцевих виконавчих і розпорядчих органів.

У зв'язку з тим, що здійснюється перевірка акта на його відповідність не тільки Конституції, а й актам, що мають вищу юридичну силу, ніж той, що перевіряється, можлива перевірка конституційності всіх норм "по вертикалі", тобто, наприклад, перевірка відповідності нормативного рішення райвиконкому рішенням облвиконкому, яке має в свою чергу відповідати указу, закону, а останні — Конституції. Перевіряючи конституційність оспорюваного нормативного акта, Конституційний Суд може у своєму рішенні (висновку) вказати на неконституційність й іншого акта, який має вищу юридичну силу, ніж той, щодо перевірки якого надійшла пропозиція.

У практиці роботи Конституційного Суду були випадки, коли вносилися пропозиції про перевірку окремих статей закону (кодексу), але аналогічні норми містилися в інших статтях. У цьому разі Конституційний Суд, на наш погляд, також має право перевірити їх конституційність і прийняти відповідне рішення.

І ще один висновок, пов'язаний з повноваженнями Конституційного Суду. У нас окремі особи вносять пропозиції про створення системи адміністративної юстиції. Зазвичай посилаються на відповідні ідеї та розробки, що існують у Російській Федерації. Однак ці автори часом не враховують білоруське законодавство: нам не потрібно створювати адміністративну юстицію, просто необхідно задіяти Конституційний Суд для вирішення питань, що виникли стосовно дій нормативних актів міністерств та інших, в тому числі місцевих виконавчих та розпорядчих, органів. Виконання ж адміністративного законодавства, точніше суперечки про це, — предмет розгляду суддями в адміністративних справах.

Місцеві Ради депутатів мають "подвійну" природу. Це, з одного боку, державні органи, а з другого, — органи місцевого самоврядування. Незважаючи на це їх рішення

можуть бути предметом розгляду в Конституційному Суді. Тільки рішення місцевих референдумів випадають зі сфери контролю Конституційного Суду, водночас таке положення не поширюється на закони, прийняті шляхом всенародного голосування, тобто в масштабі всієї Республіки.

Чи може Конституційний Суд миритися з бездіяльністю законодавця, наприклад неприйняттям у встановлений або розумний термін законів, передбачених у Конституції, іншими словами, своїми рішеннями, по суті, заповнювати прогалини у законодавстві, що є неконституційним? Власний досвід, а також досвід роботи конституційного контролю інших країн, зокрема Російської Федерації, свідчать на користь позитивної відповіді.

Конституційний Суд формулює загальні принципи права, які органи держави повинні враховувати, приймаючи рішення, тобто його акти суттєво впливають на еволюцію правової системи. Більш того, висновки Конституційного Суду — це джерело права. Конституційний Суд виступає як “негативний” законодавець, коли у зв’язку з визнанням неконституційним нормативного акта (окремих положень) “виключає” його з правової системи.

Безумовно, дуже важливою є реакція державних органів на рішення Конституційного Суду (тут я не торкаюсь суто формального аспекту, для якого достатньо твердження: рішення Конституційного Суду необхідно виконувати). Іноді в окремих структурах виникає прагнення проаналізувати рішення Конституційного Суду і висловити свою точку зору. Однак ця позиція не має юридично обов’язкового значення.

Розгляд справ у Конституційному Суді, звернення до нас громадян свідчать, що актуальною залишається проблема судового захисту. Право на правосуддя — невід’ємне право кожної людини. Водночас воно не повинне зводитися лише до права на звернення до суду. Сам суд має бути неупередженим, компетентним і незалежним. Громадянин повинен мати реальну можливість користуватися послугами адвоката, а розмір державного мита має бути прийнятним і не ставати перешкодою для звернення до суду. Це право не виключає попереднього порядку розгляду спорів (наприклад у КТС), альтернативного порядку (наприклад звернення до вищестоящого або іншого органу не повинне позбавляти особу права на звернення до суду). Вважаю, що громадянин має право на звернення до суду і в тому випадку, якщо він з якихось причин у встановлений строк не скористався попереднім порядком вирішення спору. У зв’язку з цим враховують цей висновок, терміни: не три місяці для звернення до КТС і суду (стаття 242 ТК), а, наприклад, десять днів для звернення до КТС і три місяці — до суду.

Практично немає запитів загальних судів щодо конституційності нормативних актів, які застосовуються у справі, як того вимагає стаття 112 Конституції. До чого це призводить, ми ясно бачимо на прикладі справ про приватизацію кімнат у комунальних квартирах, про відбуксирування транспортних засобів — у них норми, що суперечать Конституції, застосовувалися роками, а належного судового захисту громадяни не мали; про право на альтернативну службу — сім осіб уже було засуджено, і ніхто не висловив сумніву, чи правильно це. Тільки Білоруський Хельсинський Комітет порушив питання щодо цього.

Розглядаючи одну із справ, ініційовану Президентом, ми визнали неприпустимим суміщення судом функцій обвинувачення і правосуддя. Тривалий період у нас існувала ситуація, коли утримання під вартою особи в період її ознайомлення з матеріалами

кримінальної справи по закінченні півторарічного строку жодними юридично значущими документами не оформлювалось. Завдяки рішенню Конституційного Суду, принциповій позиції Прокуратури Республіки Білорусь, яка на стадії до розгляду справи у Конституційному Суді і після прийняття рішення одногосно висловлювалась на користь справедливого правового розв'язання даної проблеми, у законодавстві було закріплено положення, згідно з яким перебування обвинувачуваного під вартою в період ознайомлення з матеріалами кримінальної справи можливе тільки на підставі рішення суду; при цьому встановлено граничний термін тримання під вартою. В одному зі своїх рішень Конституційний Суд однозначно наголосив на необхідності забезпечення обвинувачуваному, підозрюваному права на одержання у будь-який момент юридичної допомоги.

Важливим для практики з точки зору наслідків є підхід Конституційного Суду до надання нормативним актам зворотної сили.

У частині шостій статті 104 Конституції зазначено, що закон не має зворотної сили, за винятком випадків, коли він пом'якшує або скасовує відповідальність громадян. Проблема ця досить не проста, і ми не будемо торкатися її в усіх аспектах. Відзначимо тільки, що стаття 104 Конституції присвячена законам, однак, по суті, йдеться про універсальний правовий принцип — неприпустимість надання нормативним актам зворотної сили, якщо тільки ними не пом'якшується або не скасовується відповідальність. При цьому треба мати на увазі, що дія цього принципу поширюється на всі нові нормативні акти.

Думка щодо неприпустимості надання зворотної силу закону, який посилює відповідальність, була висловлена Конституційним Судом і в інших рішеннях, особливо тих, що стосуються податкових, фінансових та інших економічних відносин. В одній з цих справ ми досить ретельно аналізували питання про строк введення в дію акта тлумачення, який був прийнятий через п'ять років після прийняття акта, що тлумачиться. Тут треба мати на увазі таке. Акт тлумачення — не є самостійним нормативним актом. Його сфера і час дії невіддільні від норми, що тлумачиться. Основна вимога полягає в тому, щоб акт тлумачення точно відображав суть акта, що тлумачиться, був йому адекватний. Можна, звичайно, висловити побажання, щоб акти тлумачення приймалися оперативніше, а не через кілька років. Однак і тут можливий контраргумент: акт тлумачення з'являється тоді, коли виникає спір.

Для практики важливе значення має вирішення питання про долю вже прийнятих судових рішень, які ґрунтуються на іншому розумінні акта, що тлумачиться, ніж те, що було дано в акті про тлумачення. По суті, йдеться про співвідношення автентичного нормативного тлумачення акта (тобто тлумачення тим самим органом, який видав акт, що тлумачиться) і казуального тлумачення, яке дається судами (загальними, господарськими). Підхід до визначення їх співвідношення має бути такий: автентичне нормативне тлумачення має верховенство. Цей висновок не суперечить моїй попередній думці про те, що судові прецеденти як джерела права мають бути визнані в нашій Республіці, набути розвитку. Однак вони не можуть домінувати щодо рішень законодавця.

В юридичній літературі висловлювалася думка, що судові постанови у зв'язку з прийняттям акта тлумачення і висловленої в ньому позиції, яка відрізняється від практики, що складалася, не повинні підлягати перегляду. Однак з цим не можна погодитися. Якщо акт нормативного тлумачення адекватний акту, що тлумачиться, то він діє в таких самих ча-

сі, просторі, щодо такого самого кола осіб, як і акт, котрий тлумачиться. Водночас ми не виключаємо права (але не обов'язку) органу державної влади приймати рішення про непоширення правил, які містяться в акті тлумачення, на раніше винесені судові постанови з тим, щоб не погіршити правове становище, наприклад, громадян або суб'єктів господарювання. Цей висновок зумовлюється і таким. Акт тлумачення може бути предметом розгляду в Конституційному Суді. В разі визнання його відповідним Конституції або закону, дійсно, можна припустити, що судові постанови можна не переглядати, виходячи з більш повного захисту інтересів громадян, юридичних осіб. Однак, якщо акт тлумачення визнано Конституційним Судом таким, що не відповідає Конституції, то судові постанови необхідно привести у відповідність до рішень Конституційного Суду.

Чинна Конституція закріплює особливе місце міжнародних договорів у системі джерел права: вони йдуть за Конституцією і конституційними законами, маючи у той же час вищу юридичну силу, ніж інші нормативні акти. У нас поки ще мало приділяється уваги забезпеченню пріоритетів міжнародних договорів щодо інших актів. Вважаю, що в разі виявлення судами розбіжностей між договором та іншим підконституційним актом має діяти правило, закріплене в статті 112 Конституції. Суди часто приймають рішення, не маючи відомостей про чинні у Республіці міжнародні договори. Видання відповідних довідників або збірників могло б сприяти утвердженню пріоритетів міжнародних договорів, підвищенню правової культури у виконанні міжнародних договорів.

Вважаю конче необхідним прийняття пленумами Верховного суду і Вищого господарського Суду постанов з питань застосування судами конституційних норм, норм міжнародних договорів. Аналіз судової практики, а також прийняття постанов пленумів, сприяло б однозначному застосуванню норм Конституції, її верховенству.

Ретельне вивчення духу і букви Конституції при забезпеченні прав і свобод громадян диктується ще й тим, що згідно з новою редакцією статті 61 кожний має право відповідно до міжнародно-правових актів, ратифікованих Республікою Білорусь, звертатися до міжнародних організацій з метою захисту своїх прав і свобод, якщо вичерпано всі наявні внутрідержавні засоби правового захисту. Таким чином, на рівні Конституції визнається в принципі право кожного з нас звертатися за захистом до міжнародних організацій. Це покладає певні обов'язки на державні органи, насамперед в частині уважного і об'єктивного розгляду скарг громадян. На мою думку, треба наділити Конституційний Суд правом розгляду за ініціативою громадян конституційності нормативних актів, застосованих у конкретних справах. Це не суперечитиме Конституції. Адже аналіз статті 116 дозволяє дійти висновку про можливість розширення повноважень Суду, закріплених у Конституції, шляхом прийняття відповідного закону. Стаття 116 Конституції також передбачає право вказаних в ній органів і осіб на звернення до Конституційного Суду щодо перевірки конституційності застосованих у конкретній справі нормативних актів.

Рішення Європейського Суду в Конституційному Суді Республіки Білорусь розглядаються як судові прецеденти. Ці рішення справляють значний вплив на формування нашої позиції щодо конкретних справ. Вони спонукають нас діяти з урахуванням стандартів, які формуються Європейським Судом. На нашу думку, Європейський Суд з прав людини перетворився на наднаціональний орган влади, і це зумовлює необхідність перегляду все ще існуючих стереотипів абсолютизації державного суверенітету.

Знайомство з практикою Європейського Суду з прав людини дозволяє зробити висновки про подібність проблем, що вирішуються ним і Конституційним Судом Республіки Білорусь, і про можливості використання європейських міжнародних актів та досвіду їх реалізації у здійсненні конституційного контролю в нашій країні. Однак, на превеликий жаль, ці можливості залишаються обмеженими, оскільки Білорусь ще не є членом Ради Європи.

Аналіз діяльності Конституційного Суду Республіки Білорусь, органів конституційного контролю інших країн свідчить, що державно-правова система розвивається успішно і динамічно, якщо Конституційному Суду вдається посісти належне місце серед інших владних структур, діяти суворо в межах наданих повноважень, коли єдиним пріоритетом в його роботі є демократична конституція, право, в основі якого лежить принцип справедливості.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД РЕСПУБЛІКИ УЗБЕКИСТАН:
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК**

(тези)

Б.Ешонов,Голова Конституційного Суду
Республіки Узбекистан

Конституційний Суд Республіки Узбекистан є судовим органом конституційного контролю, що самостійно й незалежно здійснює судову владу через конституційне судочинство. Він розглядає справи щодо конституційності актів законотворчої і виконавчої влади, визначає відповідність Конституції законів та інших актів, прийнятих Олій Мажлісом (парламентом), указів Президента, постанов уряду і місцевих органів державної влади, міжнародних договірних та інших зобов'язань Республіки Узбекистан, дає висновок щодо відповідності Конституції і законів Республіки Каракалпакстан (суверенна Республіка Каракалпакстан входить до складу Республіки Узбекистан) Конституції і законів Узбекистану, дає тлумачення норм Конституції і законів республіки, розглядає інші справи, віднесені до його компетенції Конституцією і законами Республіки Узбекистан. Діяльність Конституційного Суду регулюється Законом “Про Конституційний Суд Республіки Узбекистан” від 30 серпня 1995 року.

Історія конституційної юрисдикції в Узбекистані розпочалась у березні 1990 року, коли було створено Комітет конституційного нагляду, обраний Верховною Радою за поданням Голови Верховної Ради Узбекистану в складі Голови, заступника Голови і дев'яти членів Комітету, включаючи представника від Республіки Каракалпакстан.

Його обов'язки вичерпувалися науковою експертизою щодо відповідності актів найвищих органів державної влади та управління, інших органів, утворених чи обраних Верховною Радою Узбекистану, Основному Закону держави. Передбачалося, що це буде здійснюватися за дорученням або за пропозицією Верховної Ради, Президента і окремих державних органів та посадових осіб, а також за пропозицією не менш як однієї п'ятої народних депутатів Узбекистану. Було закріплено, що Комітет конституційного нагляду не розглядає акти щодо застосування законів, законність вироків і рішень судів, дії окремих посадових осіб. Як бачимо, це, по суті, був орган, перехідний до органу конституційного правосуддя.

Конституція Республіки Узбекистан прийнята 8 грудня 1992 року. Відповідно до неї Конституційний Суд увійшов до судової системи Республіки Узбекистан. Перший Закон “Про Конституційний Суд Республіки Узбекистан” був прийнятий 6 травня 1992 року. 7 травня того ж року Верховна Рада Узбекистану прийняла постанову “Про тимчасове покладення функцій Конституційного Суду на склад Комітету конституційного нагляду Республіки Узбекистан”.

Чинний Закон “Про Конституційний Суд Республіки Узбекистан” було прийнято 30 серпня 1995 року. У грудні того ж року створений Конституційний Суд, що діяв за європейською моделлю конституційної юрисдикції. Вперше в історії нашої держави створено інститут, головне призначення якого — гарантування верховенства Конституції і законів, реальний поділ влади, обґрунтування і незаперечне додержання прав

людини, взаємна відповідальність держави і громадянина, захист суспільства від можливого свавілля влади.

Повноваження Конституційного Суду, порядок його утворення та діяльності визначаються Конституцією, названим раніше Законом “Про Конституційний Суд Республіки Узбекистан”. Відповідно до нього, Конституційний Суд Узбекистану обирається з числа спеціалістів у галузі політики і права, за поданням Президента Республіки Олій Мажлісом (парламентом) у складі Голови, заступника Голови і п’яти членів Конституційного Суду, включаючи суддю з Республіки Каракалпакстан. Строк повноважень суддів Суду — п’ять років.

Конституція Республіки Узбекистан не встановлює вікового цензу для суддів, разом з тим виконання обов’язків судді Конституційного Суду несумісне з депутатським мандатом, членством у політичних партіях і рухах, зайняттям будь-якої іншої оплачуваної посади. Судді Конституційного Суду користуються правом недоторканності, в своїй діяльності незалежні і керуються тільки Конституцією.

Приблизно через півроку після утворення Конституційного Суду був прийнятий процесуальний кодекс суду у вигляді Регламенту. В ньому визначені правила судової процедури та етикету, особливості діловодства, вимоги до персоналу та інші питання, що стосуються порядку організації діяльності Конституційного Суду. Прийняття Регламенту має на меті забезпечення реалізації завдань Суду, здійснення повноважень, передбачених Конституцією і відповідним Законом.

Етичні норми для суддів Конституційного Суду встановлені прийнятим Судом Кодексом честі. В ньому знайшли відображення правила поведінки етичного характеру, обов’язкові для судді Конституційного Суду. Зокрема, згідно з Кодексом честі суддя Конституційного Суду Республіки Узбекистан усією своєю діяльністю і поведінкою повинен сприяти формуванню у посадових осіб і громадян почуття поваги до Конституційного Суду і бути прикладом законслухняності. Завжди і скрізь повинен поводити себе у такий спосіб, щоб утверджувати в суспільстві впевненість у неупередженості та незалежності Конституційного Суду.

Вступаючи на посаду, суддя складає присягу такого змісту: “Урочисто клянусь чесно і сумлінно виконувати обов’язки судді Конституційного Суду, захищати конституційний лад, керуючись при цьому тільки Конституцією Республіки Узбекистан”. До присяги суддю приводить Президент Республіки.

При Конституційному Суді утворено Науково-консультативну раду, до складу якої ввійшли відомі вчені, юристи і практики. Це дорадчий орган, що здійснює свою діяльність на громадських засадах. Він покликаний надавати Конституційному Суду сприяння в найбільш повному використанні досягнень правової науки і практики конституційної юстиції, а також зарубіжного законодавства.

Конституційні принципи діяльності Суду втілюються в таких принципах, як незалежність, колегіальність, гласність та рівність прав суддів.

Незалежність Конституційного Суду забезпечується встановленим Конституцією порядком обрання членів Конституційного Суду та їх звільнення, недоторканністю, юридичною процедурою вирішення справ і питань, які відносяться до компетенції судді, таємницею нарад суддів при винесенні рішень, відповідальністю за неповагу до Конституційного Суду або втручання в його діяльність, створенням необхідних організаційно-технічних умов для діяльності Суду, а також матеріальним і соціальним забезпеченням суддів.

Право внесення на розгляд Конституційного Суду мають Олій Мажліс (парламент), Президент республіки, Голова парламенту, Жокарги Кенес (парламент) Республіки Каракалпакстан, група депутатів — не менше однієї четвертої частини від загального складу депутатів парламенту, Голова Верховного суду, Голова Вищого господарського суду і Генеральний прокурор республіки. Питання може бути внесено і за ініціативою не менш як трьох суддів Конституційного Суду.

Вирішення справ щодо компетенції Конституційного Суду здійснюється колегіально. Засідання Суду, як правило, проводяться відкрито. Розгляд справ проходить на засадах рівності сторін перед законом незалежно від їх службового становища, підпорядкованості і місця перебування.

Справи розглядаються на засіданні складом Конституційного Суду за правилами конституційного судочинства. Учасниками судового засідання є сторони, представники сторін, свідки, експерти та спеціалісти.

Закони та інші нормативні акти, визнані неконституційними, вважаються такими, що не мають юридичної сили з моменту їх прийняття. Рішення Суду остаточне і оскарженню не підлягає. Відповідно до Закону Конституційний Суд може сам переглянути своє рішення, якщо відкрилися нові обставини, не відомі на момент прийняття рішення, або змінилась конституційна норма, на підставі якої прийняте рішення.

Конституційний Суд Узбекистану здійснює наступний конституційний контроль.

Широко практикується внесення на розгляд Суду питань за ініціативою суддів, у ході якого, як правило, враховуються результати аналізу звернень громадян, державних органів і громадських об'єднань. При цьому зазначимо, що ми розробили Положення про роботу Конституційного Суду із зверненнями громадян.

Конституційний Суд розглянув ряд справ про захист прав і свобод громадян, зокрема таких, що впливають із трудових, цивільних, житлових, податкових правовідносин. Одне з таких питань було пов'язане з наданням інвалідам Другої світової війни та сім'ям, які одержують пенсію в разі втрати годувальника, за загиблого військовослужбовця, пільг за оплату жилої площі та комунальних послуг. Указом Президента Узбекистану від 7 травня 1990 року перелічені категорії громадян цілком звільнялися від квартирної плати. Однак затверджене раніше, 7 липня 1981 року, урядом Узбекистану Положення з даного питання не було змінене, і працівники комунальних служб продовжували брати квартирну плату у розмірі 50 відсотків від її повної вартості. Рішенням Конституційного Суду Кабінету Міністрів запропоновано змінити це Положення.

На одному із засідань Конституційного Суду були розглянуті підсумки вивчення 2000 рішень і розпоряджень хакимів (керівників адміністрацій) областей і м. Ташкента. Визнано, що правові акти місцевих органів державної влади в основному відповідають Конституції і Закону Республіки Узбекистан "Про державну владу на місцях", але деякі з них не відповідали Конституції. Щодо них прийнято відповідні постанови Конституційного Суду.

Розглянуто також справи про перевірку щодо конституційності окремих нормативних актів Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан. Так, було визнано, що Кабінет Міністрів, затвердивши своєю постановою рекомендації з укладення трудового договору, перевищив свої повноваження і порушив статтю 75 Трудового кодексу і статтю 20 Закону "Про Кабінет Міністрів Республіки Узбекистан".

Відповідно до статей 11 і 106 Конституції судова влада в Узбекистані діє незалежно від законодавчої і виконавчої влади. Всупереч цьому, мали місце випадки втручання в діяльність судів. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів від 8 листопада 1996 року № 387 “Про затвердження Положення про порядок повернення стягнення недоїмки з податків та обов’язкових платежів до бюджету на майно підприємств і організацій” рекомендовано Вищому господарському суду спростити процедуру розгляду таких позовів і прийняти рішення щодо них у триденний термін.

Постановою Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан від 24 серпня 1992 року затверджено Положення про контрактну форму укладення трудових договорів з педагогічними працівниками. Положенням передбачено укладення таких договорів з педагогічними працівниками державних вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, професійно-технічних училищ, загальноосвітніх шкіл терміном від 1 до 5 років. Конституційний Суд дійшов висновку, що дана норма не відповідає Конституції і обмежує трудові права педагогічних працівників. Стаття 18 Конституції встановлює, що всі громадяни мають однакові права і свободи і рівні перед законом. Забезпечення кожному рівних можливостей роботи, умов праці та зайнятості передбачено і статтею 58 Трудового кодексу. Інститут моніторингу чинного законодавства при Олій Мажлісі звернувся до Конституційного Суду з проханням: 1) дати тлумачення статті 118 Трудового кодексу про можливість встановлення скороченої тривалості робочого часу для окремих категорій працівників і 2) перевірити конституційність норм, регулюючих порядок призначення і виплати допомоги у зв’язку з доглядом за хворим членом сім’ї. Обидва питання визнані суддями Конституційного Суду такими, що заслуговують на розгляд на судовому засіданні. Їх правильне ставлення до питань дало змогу істотно розширити права працівників на скорочену тривалість робочого часу і одержання допомоги у зв’язку з доглядом за хворим членом сім’ї.

Ось деякі питання, що вивчалися і вирішувалися у зв’язку зі зверненнями державних органів і громадян.

За час своєї діяльності Конституційний Суд утвердився як орган, здатний захистити Конституцію, такий, що користується довірою та повагою суспільства.

Конституційний Суд активно реалізує свої повноваження щодо тлумачення Конституції і законів. Даючи тлумачення ряду статей законів, Суд вніс ясність до деяких питань, пов’язаних з реалізацією норм законів.

Так Конституційний Суд розглянув справу “Про тлумачення абзацу п’ятого частини першої статті 6 Закону Республіки Узбекистан “Про адвокатуру” в зв’язку з тим, що Республіканський науково-дослідний криміналістичний центр відмовляв у задоволенні прохання адвокатів про видачу письмових висновків експертів з питань, необхідних для надання юридичної допомоги клієнтам. При цьому Центр посилався на відсутність норми, що закріплює таке право адвоката в процесуальних кодексах. Вказана норма закону “Про адвокатуру” встановлює, що, здійснюючи професійну діяльність, адвокат має право “витребувати за згодою клієнта і одержувати письмовий висновок експертів ... з питань, необхідних для надання юридичної допомоги”. Відповідно до прийнятої щодо цієї справи Постанови Конституційного Суду “... експертні установи або експерти за запитом адвоката, за згодою його клієнта, повинні надати йому письмові висновки експертів з питань, необхідних для надання юридичної допомоги”.

Не раз Конституційний Суд користувався наданим йому Конституцією правом законодавчої ініціативи.

Хочу підкреслити, що практична діяльність Конституційного Суду Республіки Узбекистан як органу конституційного контролю стає дедалі важливішим інструментом забезпечення конституційної законності, займає належне місце в державному механізмі Узбекистану.

ВІДНОСИНИ МІЖ СУДАМИ

Н.Беронов,

заступник Голови Конституційного суду
Республіки Болгарія

Із задоволенням виконую приємний обов'язок вітати учасників міжнародної конференції, присвяченої п'ятій річниці Конституційного Суду України. Від імені Конституційного Суду Республіки Болгарія і особисто від імені його Голови, пана Х.Данова, дякую за запрошення взяти участь у її роботі.

Два тижні тому Конституційний Суд Республіки Болгарія відзначив десяту річницю від дня свого створення. За цей період Суд затвердив себе як інституція, що гарантує верховенство Конституції, сприяючи демократичному розвитку нашої країни.

Конституційний Суд як орган, що гарантує верховенство Конституції та її точне дотримання, має повноваження давати обов'язкове тлумачення її приписів. Це тлумачення відрізняється від казуального при застосуванні конституційних текстів. Воно спеціально призначено дати офіційне розуміння змісту конституційної норми, яка тлумачиться, фіксувати його у категоричний та обов'язковий спосіб. Приписи Конституції мають безпосередню дію, тому питання її тлумачення пов'язане із її застосуванням. Дане Конституційним Судом обов'язкове тлумачення гарантує правильне застосування приписів Конституції, усуває суперечності.

На відміну від деяких держав, у конституційному правосудді Болгарії громадяни не включені до кола суб'єктів, які мають право звертатися до Конституційного Суду. Прихильники тези неприпустимості конституційної скарги висловлюють думку, що ця скарга призвела б на практиці до конфронтації між верховними судами та Конституційним Судом, перетворивши його на четверту інстанцію, гальмуючи тим самим правовий захист сторони у спорі.

Наприкінці хочу висловити впевненість в успішній роботі конференції, яка, безсумнівно, допоможе нам краще пізнати один одного і обговорити проблеми, що постали перед конституційними судами.

х х х

Конституція Республіки Болгарія регламентує у двох різних главах судову владу і Конституційний Суд. Це стало приводом для дискусії з питання, чи є Конституційний Суд частиною судової влади.

У перші роки існування Конституційний Суд, мотивуючи своє рішення, висловив думку, що він діє окремо від конституційно затверджених трьох гілок влади — законодавчої, виконавчої та судової. Основним аргументом на користь цього є структура Конституції та спосіб формування Конституційного Суду. У болгарській правовій доктрині переважає позиція, що Конституційний Суд існує окремо від судів загальної юрисдикції, але відповідно до його компетенції і способів, якими вона реалізується, його визначають як особливий суд, що здійснює конституційне судочинство.

Відносини між судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом реалізуються в кількох напрямках.

У формуванні Конституційного Суду беруть участь і суди загальної юрисдикції. Третина суддів Конституційного Суду обирається на загальних зборах суддів Верховного касаційного суду та Верховного адміністративного суду. У виборах не беруть участі представники інших судових структур.

У Конституції точно зазначена кількість суб'єктів права, які можуть звертатися до Конституційного Суду. Серед них — два Верховних суди: касаційний та адміністративний. Загальні збори суддів кожного з них можуть самостійно звертатися до Конституційного Суду. Крім цього, припустимо, що при вирішенні конкретної справи відповідний суддівський склад Верховного касаційного або Верховного адміністративного суду, який розглядає справу, може зупинити судочинство і винести питання на розгляд Конституційного Суду в разі, якщо виявить невідповідність між застосованим у справі законом і Конституцією. Після того, як Конституційний Суд прийме рішення щодо відповідності цього закону Конституції, судовий склад Верховного касаційного або Верховного адміністративного суду завершить судові провадження у конкретній справі.

Найважливіший напрям — обов'язковість рішень Конституційного Суду для загальних судів судової системи. Вона не оговорена окремо, але впливає з принципового припису Закону про Конституційний Суд, в якому зазначено, що його рішення є обов'язковими для всіх державних органів, юридичних осіб і громадян. За десять років існування Конституційного Суду Болгарії не було жодного випадку недотримання цього припису. Як законодавча, так і виконавча гілки влади завжди виконували рішення Конституційного Суду. Згідно із Законом про Конституційний Суд в разі виникнення правових наслідків актів, оголошених неконституційними, вони вирішуються органом, який їх видав.

Рішення Конституційного Суду є обов'язковими і для судової влади. Оскільки приписи Конституції мають безпосередню дію, то якщо Конституційний Суд дав тлумачення окремого конституційного припису, це тлумачення є обов'язковим для всіх, у тому числі й для судів загальної юрисдикції, і вони повинні застосовувати конституційну норму при здійсненні правозастосовної діяльності.

Суди загальної юрисдикції зобов'язані додержувати рішення Конституційного Суду щодо відповідності певного закону Конституції. Це обумовлено й тією обставиною, що акт, оголошений Конституційним Судом неконституційним, перестає бути частиною чинного права, у зв'язку з чим суди загальної юрисдикції не можуть посилатися на нього.

До компетенції Конституційного Суду не належить тлумачення закону. Суд може це зробити лише в межах свого права оцінювати відповідність цього закону Конституції.

Коли приймалася Конституція, не обговорювалось питання, як подолати спір між загальними судами та Конституційним Судом, якщо він виникне у зв'язку з недотриманням обов'язкового характеру рішень Конституційного Суду. Певно, конституційний законодавець вважав таку ситуацію неможливою, враховуючи діяльність вищих магістрів у країні. Однак життя і практика достатньо багатогранні і динамічні, і якщо така колізія виникне, вихід треба буде шукати у майбутньому правовому регламенті (*de lege ferenda*).

ОСНОВНІ РИСИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ЛАТВІЇ

Р.Акситіс,
заступник Голови Конституційного
Суду Латвійської Республіки

Процес створення конституційної юрисдикції в Латвії був тернистим і складним. Корені ідеї Конституційного Суду сягають у часи до окупації Латвії у 1940 році.

Думка про необхідність Конституційного Суду була закладена в Декларації 4 травня 1990 року про відновлення незалежності Латвійської Республіки. На жаль, реалізація ідеї затрималася. Прийнятий 15 грудня 1992 року Закон “Про судову владу” передбачав створити у складі Верховного суду Латвії Судову палату конституційного нагляду. Однак реально така палата не була створена.

У 1993 році було передбачено, що необхідно прийняти спеціальний Закон про Конституційний Суд. На початку 1994 року законопроект розроблено в Міністерстві юстиції і внесено до парламенту.

Проект ґрунтувався на концепції, що Латвії необхідний цілком незалежний орган конституційного судочинства — Конституційний Суд, який не повинен бути підпорядкований жодному іншому органу, в тому числі й Верховному суду.

5 червня 1996 року 6-а Сaeйма, тобто парламент Латвії, вніс зміну до статті 85 Конституції Латвійської Республіки, встановивши, що “в Латвії існує Конституційний Суд, який у межах установленної законом компетенції розглядає справи про відповідність законів Конституції, а також інші справи, передані законом до його компетенції. Конституційний Суд має право визнавати нечинними закони та інші акти або їх частини. Суддів Конституційного Суду на встановлений законом термін затверджує Сaeйма закритим голосуванням більшістю не менш як п’ятдесят один член Сaeйми”. Всього в нашому парламенті сто депутатів.

Одночасно було прийнято Закон про Конституційний Суд, який набув чинності 28 червня 1996 року.

Чому знадобилося стільки часу — більш як два роки, — щоб прийняти Закон про Конституційний Суд? Відповідь проста. Тому, що більша частина депутатів того часу політизувала це питання, і тому, що інтереси окремих партій взяли гору над інтересами демократичної держави у цілому.

Нині Суд має не тільки сім кваліфікованих суддів, а й працездатний персонал. Наважусь твердити, що за неповні п’ять років свого існування Конституційний Суд вписав ряд значущих сторінок до літопису розвитку правової системи Латвії. На мою думку, дві найважливіші з них такі.

По-перше, Конституційний Суд низкою рішень довів, що стаття 1 Конституції Латвійської Республіки, яка визначає, що Латвія є незалежною демократичною республікою, не тільки фраза. Включене до цієї статті поняття демократичної держави і правові принципи, що впливають з нього, є основними цінностями державного устрою Латвії, які стоять вище за інтереси партій та миттєві інтереси чиновників.

Професор Латвійського університету Е.Мелькіс, аналізуючи рішення Конституційного Суду, пише, що Суд за нетривалий час свого існування майже кожним своїм

рішенням давав якийсь висновок щодо розуміння права або теорії чи практики застосування норм, що виходить не тільки за межі справ, які розглядаються, а й юридичних уявлень, які існували впродовж тривалих років.

По-друге, Конституційний Суд довів, що здатний діяти як незалежний орган судової влади, що не підкоряється іноді потужному і впливовому тиску. Найбільш яскраво це відобразилося у подіях 1999 року, коли в Конституційному Суді розглядалися дві гучні справи. Одна стосувалася незаконної передачі у найм квартир, які належали державі, а друга — секретності розмірів зарплати чиновників. Щодо цих справ деякі посадові особи недвозначно давали зрозуміти, на які дії вони очікують від Конституційного Суду. Однак Конституційний Суд не взяв до уваги ці натяки і прийняв рішення щодо обох справ відповідно до закону і совісті. Не минуло й місяця, як Президент міністрів і Міністр юстиції висунули ідею ліквідації Конституційного Суду і передачі компетенції Конституційного Суду Верховному суду.

Та вони прорахувались, сподіваючись “легко звільнитися” від незручного Суду.

Значення Конституційного Суду в системі взаємної рівноваги державної влади суспільство вже оцінило. Не перебільшуючи, можу сказати, що мас-медіа, всі як один, стали на захист Конституційного Суду. Як результат, партії, навіть ті, до яких належали згадані посадові особи, послідовно почали відмежовуватися від висловлювань щодо ліквідації Конституційного Суду. Авторам ідеї ліквідації нічого іншого не залишалося, як спішно повідомити, що такого наміру у них зовсім і не було.

Сьогодні Президент міністрів того часу — більше не Президент міністрів, і Міністр юстиції того часу — більше не Міністр юстиції. А Конституційний Суд не забуває про ту велику довіру, яку йому виявило суспільство у цьому конфлікті.

30 листопада 2000 року до нашого Закону про Конституційний Суд було внесено істотні зміни. Коротко про ці зміни, зміст яких, вважаю, визначається тим, що наш Суд є новим Судом.

1. Право судів загальної юрисдикції звертатися до Конституційного Суду

Такі права є майже у всіх державах Європи, в яких створено конституційні суди як окремі. Відповідно до цієї моделі до обов'язків будь-якого суду входить перевірка відповідності застосовуваної правової норми Конституції і, якщо результат такої перевірки є позитивним, суд може застосовувати норму, але якщо суд вважає, що норма не відповідає Конституції, він зобов'язаний звернутися до Конституційного Суду. Конституційний Суд, у свою чергу, якщо він встановить, що норма, яка оспорується, не відповідає Конституції, визнає цю норму нечинною. Основним принципом є те, що Конституційний Суд приймає рішення про відповідність правової норми, але не приймає рішення щодо обставин конкретної кримінальної, цивільної або адміністративної справи.

Безумовно, до Закону внесено право судів загальної юрисдикції звертатися до Конституційного Суду не тому, що так прийнято в інших країнах, а тому, що ця система має суттєві переваги. З одного боку, Конституційний Суд має можливість зробити більш всебічну оцінку норми, з другого — рішення Конституційного Суду є більш ефективним засобом упорядкування правової системи. Розгляд справи у Конституційному Суді спрямований на з'ясування відповідності норми. У цьому процесі доступні засоби, які не може використати суддя, розглядаючи кримінальну, цивільну або ад-

міністративну справу. Наприклад, тільки процес Конституційного Суду передбачає можливість заслухати думку того органу чи посадової особи, які видали акт, що оспорується, витребувати інформацію від інших державних органів і посадових осіб саме щодо відповідності акта тощо.

При цьому, “централізуючи” перевірку щодо відповідності правових норм, відвертається можливість того, що різні суди по-різному будуть оцінювати відповідність чи невідповідність однієї й тієї самої норми правовим нормам найвищої юридичної сили.

Конституційний Суд має право визнати невідповідну норму такою, що втратила чинність, суд загальної юрисдикції може тільки не застосовувати її в конкретній справі. Отже, якби невідповідна норма стосувалася інтересів сотень осіб, для їх захисту потрібно було б проведення численних судових процесів для захисту порушених прав. Конституційний Суд може зробити це в одному рішенні. Саме такий прагматичний аспект і можливість максимально ефективно впорядкувати правову систему є головною метою, що ставлять перед собою автори закону, надаючи можливість судам загальної юрисдикції звернутися до Конституційного Суду. На жаль, цю можливість суди Латвії поки що не використали.

Водночас треба усвідомити тіньовий бік цієї моделі. А саме те, що вирішення конкретної цивільної, кримінальної або адміністративної справи, а також і час розгляду спору затягуються. Тому необхідні норми, які унеможливили б використання подання заяви до Конституційного Суду як засобу навмисного затягування розгляду справи.

2. Право особи звертатися до Конституційного Суду

За традицією в Законі заяви осіб названо конституційними скаргами, хоча за змістом вони набагато вужчі, ніж конституційна скарга в класичному розумінні. Одним з основних питань щодо конституційної скарги є питання, чи подається вона тільки щодо відповідності Конституції лише правової норми чи щодо такої відповідності будь-якого акта публічної влади, а також судового рішення. Обрано найбільш вузький варіант, таким чином відступивши від “класичної” конституційної скарги. Цей варіант ґрунтується на концепції, що Конституційний Суд має бути “судом права”, а не ще однією інстанцією оскарження “над” уже існуючими загальними судами. Тут автори закону взяли до уваги той негативний досвід, що мав місце у деяких постсоціалістичних державах, у яких за наявності широкої моделі конституційної скарги, утворюються напружені відносини між Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції. Такі відносини могли б негативно вплинути на правову систему в цілому.

Конституційну скаргу треба подавати до Конституційного Суду протягом шести місяців після набрання чинності рішенням, прийнятим в суді останньої інстанції (наприклад, у Сенаті Верховного суду).

Конституційний Суд приймає до розгляду конституційні скарги з 1 липня 2001 року. До 1 жовтня 2001 року подано 208 скарг. За ними порушено і готується до розгляду 8 справ. На жаль, більшість скарг не відповідає вимогам, передбаченим законом. Тому ми підготували невеликий методичний матеріал “Право звертатися до Конституційного Суду”. І цей буклет доступний кожному, хто бажає подати скаргу до Конституційного Суду.

3. Звуження компетенції Конституційного Суду з не характерних для Конституційного Суду питань

Нині компетенція Конституційного Суду Латвійської Республіки ширша, ніж у “класичного конституційного суду” з двох питань:

1) Конституційний Суд розглядає питання щодо відповідності правових норм не тільки Конституції, а й іншим правовим нормам вищої юридичної сили. Закон зберігає ситуацію, коли Конституційний Суд не концентрує увагу тільки на конституційних питаннях, а й допомагає забезпечити впорядкування ієрархії прав на всіх рівнях.

Подібна практика є в багатьох постсоціалістичних державах. До того ж, ієрархія правових норм також є частиною Конституції: якщо акти нижчої юридичної сили перебувають у суперечності з правовими нормами вищої юридичної сили, порушується також і Конституція, а не тільки інша норма вищої юридичної сили;

2) Конституційний Суд нині має розглядати справи не тільки щодо відповідності виданих Кабінетом міністрів і Президентом міністрів нормативних актів, а й відповідність інших, у тому числі адміністративних, актів правовим нормам вищої юридичної сили. Відмовитися від включення останніх до компетенції Конституційного Суду спонукає як розвиток судової реформи і перспективи введення адміністративного суду, так і особливості процесу Конституційного Суду, наприклад коло суб'єктів, які можуть подати заяву про порушення справи.

4. Вдосконалення процесу Конституційного Суду

Розширення кола суб'єктів, які мають право звернутися до Конституційного Суду, надзвичайно збільшує кількість справ, що розглядаються, тому в Законі закладено можливість того, що “у випадках, коли доданих до справи документів достатньо, щоб розглянути справу у письмовій формі, судові засідання за участю учасників справи можна не проводити”. Процес у письмовій формі має місце у більшості конституційних судів країн Європи. Причому у процесі в письмовій формі розглядається більша частина справ.

Таким чином Конституційний Суд Латвії повільно, але невідступно просувається до критеріїв, які визначають діяльність аналогічних інституцій інших країн.

**ЧИ НАДАЛА КОНСТИТУЦІЯ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ
ГРОМАДЯНИНУ ПРАВО
ЗВЕРТАТИСЯ ДО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ
ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ СВОЇХ ПРАВ І СВОБОД?**

Г.Воробей,
суддя Конституційного Суду
Республіки Білорусь

Відповідно до статті 2 Конституції Республіки Білорусь людина, її права, свободи і гарантії їх реалізації є найвищою цінністю і метою суспільства і держави. Стаття 21 проголошує, що забезпечення цих прав і свобод громадян є найвищою метою, насамперед усієї держави. Звідси ми робимо висновок, що особисті інтереси громадян є інтересами держави. І, природно, протиставляти особисті та державні інтереси (інколи ще зустрічаються чиновники, які дорікають скаржникам у цьому) не можна, оскільки це суперечить Основному Закону нашої держави. Треба пам'ятати, що держава та її органи створюються для захисту і забезпечення прав і свобод громадян, а не для того, щоб зробити їх щасливими.

У концепції правової держави (якою відповідно до статті 1 Конституції є Республіка Білорусь) найвищою цінністю є не щастя індивідуума, а його свобода. Щастя у правовій державі кожен здобуває сам собі без допомоги чиновників. На державу в особі її чиновників покладається обов'язок захисту свободи і прав людини. Оскільки конструюючим елементом правової держави є її ставлення до особистості, до її прав, а також структура органів влади, яка виключає порушення цих прав з боку держави. Вона відповідальна перед громадянином за створення умов для вільного і гідного розвитку особи (частина друга статті 2 Конституції).

Які ж органи, насамперед, мають захищати порушені права і свободи громадянина? Про це чітко й зрозуміло йдеться в Основному Законі нашої держави. Так, у статті 59 Конституції є припис: "Державні органи, посадові та інші особи, яким довірено виконання державних функцій, зобов'язані в межах своєї компетенції вживати необхідних заходів для здійснення та захисту прав і свобод особи. Ці органи та особи несуть відповідальність за дії, що порушують права і свободи особи".

У даному разі державні органи і посадові особи мають відповідати за дії, що порушують права і свободи громадян, аж до звільнення з роботи, оскільки це — порушення Основного Закону держави.

Конституційний Суд є одним із найважливіших органів держави, тому він, насамперед, зобов'язаний в межах своєї компетенції вживати необхідних заходів щодо захисту прав і свобод громадян. Конституційний Суд не може допустити при зверненнях громадян безвідповідального ставлення до їх скарг і вживає всіх необхідних заходів щодо відновлення порушених прав і свобод громадян. Отже, це конституційний обов'язок Конституційного Суду — приймати і розглядати скарги і звернення громадян. У той же час це не означає, що за кожним зверненням або скаргою громадян мають прийматися рішення Конституційного Суду, оскільки свої рішення він змушений приймати в межах своєї компетенції. Але право громадян на звернення до Конституційного Суду цим не повинно обмежуватися.

Це положення повністю підтверджується і статтею 40 Конституції, яка надала право кожному направляти особисті чи колективні звернення до державних органів, одним з яких, безперечно, є Конституційний Суд; тобто це прямий конституційний припис, якого повинен дотримуватися Конституційний Суд — державний орган, що здійснює контроль за додержанням усіх приписів Конституції.

На підставі частини другої статті 40 Конституції Конституційний Суд зобов'язаний розглянути звернення і дати відповідь по суті у визначений законом термін.

Звідси випливає, що громадянин повною мірою має право на звернення до Конституційного Суду. Тут, насамперед, треба підкреслити, що Конституційний Суд першорядну увагу повинен звертати не на вирішення конкретного спору, а на неконституційність нормативного акта, внаслідок дії якого порушені права і свободи громадянина.

У статті 116 Конституції Республіки Білорусь є перелік органів, які наділені правом звернення до Конституційного Суду щодо відкриття провадження у справі. Треба зазначити, що Конституція, надаючи це право шістьом суб'єктам, визначає конкретний перелік випадків, коли ці органи мають звертатися до Конституційного Суду. В цьому переліку відсутня вказівка на те, що вони зобов'язані звертатися до Конституційного Суду, якщо нормативний акт порушує права і свободи громадян.

Це положення підтверджує наш висновок, що громадяни самі мають право звернутися до Конституційного Суду за захистом своїх прав і свобод.

Конституція Республіки Білорусь надає право кожному згідно з міжнародно-правовими актами, що ратифіковані Республікою Білорусь, звертатися до міжнародних організацій з метою захисту своїх прав і свобод, якщо вичерпано всі наявні внутрідержавні засоби правового захисту.

Як же розуміти вислів: “Якщо вичерпано всі наявні внутрідержавні засоби правового захисту?”.

Оскільки на варті захисту прав і свобод громадян стоїть Конституційний Суд, то громадянин має право звернутися до міжнародних організацій після звернення його до Конституційного Суду, оскільки він є останньою інстанцією, якою вичерпуються всі внутрідержавні засоби саме правового захисту. Отже, громадянину буде відмовлено в розгляді його звернення до міжнародної організації, якщо він не доведе, що йому відмовлено у з'ясуванні його скарги у Конституційному Суді.

Положення статті 122 Конституції надає право громадянам оскаржити в судовому порядку рішення місцевих Рад депутатів, виконавчих і розпорядчих органів, які обмежують або порушують їх права, свободи і законні інтереси. Оскільки Конституційний Суд належить, відповідно до глави шостої Конституції, до судової системи, це дає право громадянам у таких випадках звертатися до нього.

Отже, системний аналіз норм чинної Конституції дає можливість стверджувати, що громадяни мають конституційне право звертатися до Конституційного Суду за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів, якщо вони порушені або обмежені нормативним актом, який суперечить Конституції, законам, декретам і наказам Президента.

Порядок і процедуру звернення громадян до Конституційного Суду з даного питання треба визначити шляхом внесення змін і доповнень до закону “Про Конституційний Суд Республіки Білорусь”. Це не суперечитиме статті 116 Конституції, оскільки в ній даються основи компетенції Конституційного Суду. Фундаментальна регла-

ментация компетенції Конституційного Суду визначена відповідним законом. Такий же припис у Конституції передбачено і щодо компетенції Ради міністрів, Комітету державного контролю і Прокуратури.

Всеохоплююча компетенція цих органів регламентується відповідними законами, як зазначено в Конституції.

Виходячи з необхідності приведення законодавства двох союзних держав — Білорусі та Російської Федерації — до спільного знаменника і враховуючи досвід законодавства Росії та практику щодо цього, можна сказати, що в Росії правильно вирішується питання про надання права громадянам звертатися до Конституційного Суду. Таке право і сам порядок звернення досить чітко встановлено в Законі “Про Конституційний Суд Російської Федерації”. Це — ще одне підтвердження необхідності чіткої регламентації порядку звернення громадян Республіки Білорусь до Конституційного Суду.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ У ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД

А.Гюлумян,
член Конституційного Суду
Республіки Вірменія,
Голова Спілки суддів Республіки Вірменія

Два поняття, що містяться у назві даної доповіді, — “розвиток” і “перехідний період” — свідчать, що йдеться не про те, які у нас компетенції, які ми виносили постанови, як вони виконуються, тобто не про статистичний стан конституційного правосуддя, а про динаміку розвитку, про проблеми, які виникають або можуть виникнути сьогодні, оскільки ми діємо у перехідному суспільстві, де політична стабільність нерідко стоїть під питанням, економічна стабільність — ще під більшим питанням, і досягнуте завжди видається недосконалим.

Поняття “розвиток”, як правило, передбачає поліпшення, вдосконалення, прагнення до чогось. Зрозуміло, це поняття можна застосувати до будь-якого суспільства, але в суспільстві із сталою демократією є можливість довго обмірковувати кожну зміну, а в перехідному суспільстві прагнення до найскоріших реформ іноді може призвести і до помилок.

Так зване перехідне, трансформаційне суспільство, якими є суспільства у більшості країн, представники яких беруть участь у цій конференції, має особливості, котрими нерідко зумовлені і проблеми конституційного правосуддя.

Зупинимось на деяких особливостях перехідного суспільства.

1. Неподолана інерція іншого правового мислення нерідко спричиняє конфлікт між старим і новим мисленням. Наприклад, необхідність забезпечення незалежності судів визнається багатьма, але немало і тих, хто вважає необхідним контроль над судами. Або ж, що ще гірше, у деяких країнах діє, а в деяких — пропонується встановити парламентський контроль за постановами конституційного суду. Важко сприймаються нормативні акти, що встановлюють устої ринкової економіки, зокрема, предметом дискусії, як правило, стають рішення про приватизацію відомих підприємств.

2. Законодавче поле недосконале. Поряд діють нормативні акти, прийняті за старого режиму, прийняті після проголошення незалежності, але до прийняття нових конституцій, і, нарешті, акти, прийняті за умов дії нових конституцій. Та й нові конституції, прийняті за умов конфлікту старого і нового правового мислення, мають деяку деформацію конституційних принципів, внутрішні суперечності та прогалини і нерідко потребують змін. У більшості постсоціалістичних держав нові конституції або зазнали змін, або через два—три роки були прийняті нові конституції. Однією з особливостей перехідного суспільства став вплив міжнародних норм на розвиток національного законодавства. Майже всі держави використали формулювання міжнародних документів у своїх законах — нерідко як стимул для підготовки до вступу до міжнародних організацій. Однак інколи включення міжнародних норм до національних законів відображають бажання, а інколи є непопулярними, нав’язаними зі сторони, тому ведеться пошук механізмів поєднання універсальних цінностей з національними особливостями.

3. Економічна ситуація змушує обмежувати можливості індивідуального вибору і сприяє виникненню почуття відносної знедоленості. Гарантувати права всім, навіть за прийнятних умов життя суспільства, є складною справою. Найчастіше виникає необхідність захисту саме соціальних прав громадян. Однак їх захист конституційним судом стає неможливим, оскільки подібні постанови часто називаються популістськими, часто такими і є, а то й просто не виконуються.

4. Демократичні інститути перебувають на стадії формування, не завжди чітко визначені їх компетенції, вони неповністю інтегровані до структур, які можуть конкретно захищати права людини. Наприклад, у нашому випадку створено Конституційний Суд, який не має функціонального зв'язку із судами загальної юрисдикції.

Щоб говорити про проблеми розвитку конституційного правосуддя у вказаному суспільстві, напевно, необхідно почати з того, які цілі та завдання має конституційне правосуддя і якими можуть бути тенденції його розвитку.

Безперечно, мета конституційного правосуддя — забезпечення верховенства Конституції. Історія виникнення спеціалізованих інститутів конституційного контролю свідчить, що праві ті, хто вважає головним завданням конституційного суду попередження диктатури, обмеження дії влади.

Голова нашого Суду (Г.Арутюнян) вважає, що “конституційний контроль виступає у сфері стримувань і противаг, і головним його завданням є виявлення, оцінка та відновлення конституційної рівноваги”.

Готуючи цю доповідь, щоб з'ясувати очікування платників податків щодо конституційного правосуддя і говорити не про надумані проблеми, ми провели невелике опитування. Моїми респондентами були представники різних професій і різного рівня знань. Запитання було поставлено так: “Чи знаєте ви, що Конституційний Суд існує за рахунок податків, які ви платите, за що ви їх платите і чого очікуєте від Суду?” Одні вважали, що Конституційний Суд покликаний сприяти здійсненню принципів розвитку суспільства і держави, інші — що Конституційний Суд необхідний для підтримки демократії, треті — що утримують Конституційний Суд, оскільки в суспільстві багато несправедливості і вони не вірять в інші інститути влади. Була і така думка, що нерозумно утримувати інститут влади, який раз на місяць може розглянути від сили одну справу. Але на це була дана відповідь у формі запитання, яке, на мою думку, відображає всю сутність конституційного правосуддя: “Навіщо тоді здорова людина платить за медичне страхування?”, тобто конституційне правосуддя сприймається як страхування суспільства від нездорового розвитку, можливість конституційного правосуддя — це гарантія стабільності суспільства та його стабільного розвитку, і не має значення, скільки справ на рік розглядає Конституційний Суд — важливо, щоб конституційний контроль був дієвим та ефективним.

Щоб конституційний контроль був саме таким, на нашу думку, необхідно:

1. Визначити оптимальне коло суб'єктів, які мають право на звернення до Конституційного Суду, забезпечити прямий доступ фізичних та юридичних осіб до Конституційного Суду, оскільки Конституційний Суд функціонує з метою захисту конституційних цінностей, якими є основні права і свободи людини і громадянина. Ми часто говоримо, що Конституційний Суд часом втягується у політичний процес. Цьому іноді сприяє та обставина, що правом звернення до Конституційного Суду наділяється певна частина парламенту, у нас — це одна третина. Погодьтеся, одна третина парламенту — це вже така кількість парламентарів, яка може ініціювати не тільки правовий спір, а й політичний процес.

Нещодавнє звернення однієї третини парламенту виявило також проблему конституційного судочинства. Одна третина нашого парламенту — це сорок чотири депутати. Сорок вісім депутатів звернулися до Конституційного Суду з приводу Закону про приватизацію електричних розподільчих мереж. Справа мала значний суспільний резонанс. Згідно із Законом про Конституційний Суд, до початку розгляду справи на засіданні Суду заявник має право відкликати свою заяву; шість із сорока восьми забрали свої заяви, суб'єкт припинив дію як такий, і Конституційному Суду нічого не залишалося, як повернути заяву. Організатори звернення змогли зібрати ще два підписи, забезпечити сорок чотири підписи і знову звернутися до Суду. На цей раз від заяви відмовилися ще шість депутатів. Такій “каруселі” могло б не бути кінця. Конституційний Суд не тільки намагалися втягнути у політику, а й поставили під загрозу авторитет Суду. Здається, що питання формування і припинення колективної заяви мають бути регламентовані законом і припинятися — за рішенням більшості.

2. У зв'язку з наведеним прикладом виникло ще одне запитання. Чи повинні існувати терміни оспорування конституційності нормативного акта, тим більш, якщо оспорується конституційність нормативного акта не за змістом, а за формою.

3. Велике значення має правильний вибір об'єктів конституційного контролю. На нашу думку, об'єктом конституційного контролю мають бути всі нормативні акти.

Роль Конституційного Суду також знаходить своє відображення і в практиці, що стосується міжнародних відносин. Хоча ратифікація міжнародно-правових актів входить до компетенції законодавчої влади, а їх підготовка та виконання зобов'язань є компетенцією виконавчої влади, саме Суду належить останнє слово у наданні їм юридичної сили. Попередній та обов'язковий конституційний контроль міжнародних договорів — єдина можливість уникнути конфлікту між національною Конституцією і нормами ратифікованих міжнародних договорів.

Зростаюча роль міжнародного права у національних правових системах — сьогоднішня реальність. У континентальній правовій системі судова практика Європейського Суду з прав людини стає найважливішим прецедентним інститутом. Виникає цілком слушне запитання: а чи не час розглянути питання про діяльність внутрідержавної судової інстанції, яка розглядала б заяви про порушення прав, закріплених у Європейській Конвенції про захист прав людини? Такою інстанцією може бути Конституційний Суд.

Говорячи про об'єкти конституційного правосуддя, варто зупинитися і на питанні про конституційну бездіяльність у виконанні конституційних норм. Згідно зі статтею 70 Конституції Республіки Вірменія позачергову сесію Національних Зборів скликає Президент Республіки за ініціативою не менш однієї третини від загальної кількості депутатів або уряду. Одна третина Парламенту ініціювала скликання позачергової сесії Парламенту. Президент не скликав, ця ж група звернулася до Конституційного Суду. Суд виніс відмовну ухвалу, оскільки не міг розглянути спір щодо компетенції органів влади, а названа стаття Конституції не вказує виходу із ситуації, що склалася. Спір, який мав великий суспільний резонанс, не був розв'язаний.

4. Про строки, що застосовуються у конституційному судочинстві. Відповідно до Конституції Республіки Вірменія ми приймаємо постанови та даємо висновки не пізніше, ніж через тридцять днів після одержання заяви. Безперечно, це дуже маленький термін. Але варто уникати також необгрунтовано тривалих або невизначених термінів, оскільки затягування розв'язання конституційних спорів може або сприяти нестабільності у суспільстві, або постанова, яка приймається, може втратити значення.

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

ВІД “ПРАВЕДНОГО АВТОНОМІЗМУ” ДО ВИНИКНЕННЯ ІДЕЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ (межа ХІХ—ХХ століть)

О.Мироненко,

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

(Продовження)

Завдяки О.Назімову в Одесі формувалась традиція викладання курсу поліцейського права як вчення про державний устрій і державне управління, крізь призму виключно юридичної природи внутрішнього управління, найтіснішого зв'язку адміністративної юстиції з історією і філософією тощо. Після смерті цього декана юридичного факультету кафедра поліцейського права зміцнилась ще одним фахівцем з державного права В.Грибовським (1867—1931), який прибув до Одеси з Петербурзького університету і поширював конституціоналістські концепції не тільки в аудиторіях Новоросійського університету, а й на сторінках багатьох періодичних видань. А магістр і доктор поліцейського права О.Федоров виявив себе справжнім фахівцем у галузі міжнародного права, оскільки його роботи “Усезагальні адміністративні союзи держав” (1897), “Підручник міжнародного права” (1901), “Морське право” (1903) стали широко відомими і зробили певний внесок у розробку ієрархії норм міжнародного і внутрішнього права, що теж стало згодом одним з важливих елементів теорії і практики конституційної юстиції. Те ж саме можна сказати й про праці доктора міжнародного права І.Івановського, особливо про укладене ним “Зібрання діючих договорів, ухвалених Росією з іноземними державами” (1890). Історичний багаж вітчизняного конституціоналізму поновлював з 1904 року один з представників західно-руської школи права О.Шпаков. Загальні основи судочинства у розглядуваний період збагачували одеські процесуалісти, фахівці з кримінального (М.Абрашкевич, В.Палаузов (1851—1920) та інші) чи цивільного (В.Курдинський, Ю.Гамбаров¹, В.Нечаєв (1860—?), М.Пергамент (1866—?) та інші) права і процесу.

У той же час на відвертих консервативних позиціях залишались одеські фахівці з церковного, чи канонічного права О.Павлов (1832—1898), декан факультету у 1902—1904 роках, заступник проректора університету у 1911—1912 роках доктор богослов'я О.Алмазов (1859—1912) та деякі інші викладачі, природно, гальмуючи цим самим розвиток новітніх конституціоналістських ідей взагалі і вітчизняної доктрини конституційної юстиції зокрема. Таких самих позицій дотримувався і відомий цивіліст П.Цитович (1843—1913), який до приїзду у Одесу (1873 рік) викладав цивільне право у Харківському, а з 1884 року — в Київському університеті. Ближчим до сучасних

¹ Цей фахівець відзначався й тим, що виступав критиком юридичної догматики, юридичного позитивізму, які, на його думку, гальмують творчий розвиток законодавства. Тим самим Ю.Гамбаров сприяв створенню на межі ХІХ і ХХ століть раціоналістичного фундаменту конституційної юстиції.

їм європейських стандартів були погляди професорів В.Косинського, К.Кузнецова, Є.Немировського, І.Терпіцина та інших. Цікаво й те, що згадуваний вище В.Катков на початку ХХ століття переїхав до Одеси і став працювати тут на кафедрі політичної економії. Підходи до сутності права з позицій жорсткого юридичного позитивізму вчений не змінив і у виданих в Одесі роботах “Реформована загальним мовознавством логіка і юриспруденція” (1913), “Цивілістика” (1913) продовжував твердити, що наука про право є наукою про закони, що право — це поняття “нереальне і містичне”, що воно штучно придумане людьми, які не вміли критично поставитись до слова “право” у мовознавстві. У зв’язку з цим вчений пропонував не витратити час, скажімо, на вивчення римського права, а зосередити зусилля у вихованні юристів на оволодінні ними російською мовою¹. Але загалом професорсько-викладцький склад університету після революції 1905—1907 років і відповідної “чистки” був нечисленим, курсова система викладання на юридичному факультеті була скасована, а предметна — запроваджувалась тут в урізаному вигляді.

З галицьких правознавців на першорядне місце у період, що розглядається, висувався доцент, згодом надзвичайний професор Львівського університету С.Дністрянський (1870—1935). Це був різносторонній вчений, який залишив після себе чималу теоретичну спадщину у конституційному, цивільному, приватному, сімейному та інших галузях права. З точки зору історії вітчизняної конституційної юстиції найбільший інтерес представляють роботи Дністрянського “Чоловік і його потреби в правовій системі. Розвідка з австрійського права” (1900), “Звичаєве право та соціальні зв’язки” (1902), “Про природу звичаєвого права” (1904), “Реформа виборчого права в Австрії” (1906), “Природні засади права” (1911) та інші, в яких він виявив себе послідовним “відродженцем” природного праворозуміння, прихильником безумовного верховенства права над політикою, демократизму, “природного конституціоналізму”, парламентаризму, республіканізму, права нації на самовизначення, “наукової конструкції соціалістичної держави” виключно на засадах поміркованих правових реформ.

Декан юридичного факультету Львівського університету професор О.Огоновський (1848—1891) став першим викладачем права, який читав лекції і писав підручники з цивільного права українською мовою, створив піонерське професійне об’єднання галицьких юристів — “Кружок правничий”. Під значним впливом О.Огоновського формувався правовий світогляд доктора права, першого перекладача українською мовою текстів “Руської правди”, майбутнього голови (з 1907 року) НДП і фактичного провідника всього політичного життя на Наддністрянщині К.Левицького (1859—1941)²; доктора права майбутнього ініціатора Української конституанти і президента-диктатора ЗУНР Є.Петрушевича (1863—1940); професора карного права, видавця праць О.Огоновського³ званого у Львові судді П.Стебельського (1857—1923), який

¹ Записки Императорского Новороссийского университета. — 1909. — Вып. I; 1912. — Вып. V; 1913. — Вып. XI, XII.

² Вже на початку розглядуваного періоду вийшли перші його роботи: *Левицькій К.* Наш закон громадській або яки ми маємо права и повинности в громаде. — Львів, 1889; *Левицькій К.* Права національних меншостей. — Львів, 1893; *Левицькій К.* Правда Руска — пам’ятник законодавчий права руского з XI віку. — Львів, 1895; *Левицькій К.* Про права рускої мови. — Львів, 1896 тощо.

³ Див.: Система австрійського права приватного Александра Огоновского // Передне слово П.Стебельського. — Львів, 1897.

зробив вагомий внесок в опрацювання української правничої термінології; доктора права, автора програми НДП, голови Українського клубу в Галицькому сеймі, депутата австрійського парламенту Є.Олесницького (1860—1917); доктора права і філософії, дослідника історії польського державо- і правотворення О.Бальцера (1858—1933), який і став наступником О.Огоновського по юридичному факультету, обирався ректором університету; доктора права, президента сенату при Верховному суді Боснії М.Зобкова (1864—1928), який мав заступити О.Огоновського на кафедрі цивільного права, але був забалатований польськими професорами і змушений популяризувати свої конституціоналістські переконання на викладацьких і судових посадах у Хорватії та Боснії.

Серед інших галицьких правознавців, які саме на межі XIX—XX століть прямо чи опосередковано поповнювали карнавку вітчизняної конституційної юстиції, треба назвати випускника юридичного факультету Чернівецького університету, одного з керівників УРП Л.Бачинського (1872—1930), приват-доцента кафедри цивільного процесу Львівського університету, автора цікавих робіт з проблем юридичного інтересу, суддю, радника краєвого суду, члена апеляційного суду у Львові В.Вергановського (1876—1946), професора кафедри історії держави і права Львівського університету П.Домбковського (1877—1950), суддю, історика, доктора політичних наук М.Яворського (1885—1937) — відомого прибічника бісмарксько-гартманівської концепції “Київського королівства”, явно провокаційно запущеної до “політичного обігу” у 90-х роках XIX століття, та інших. Відзначимо й те, що на юридичному факультеті Львівського університету у 1910 році навчався 2721 студент¹, але українців серед них, як і раніше, було дуже мало.

При дослідженні процесу визрівання вітчизняної доктрини конституційної юстиції не можна не враховувати внеску до цієї справи численних юристів-практиків, серед яких особливе місце займають конституціоналісти-реформатори, що перебували на різних земських посадах після реформи 1864 року², та конституціоналісти-радикали, які обрали для себе роль професійних революціонерів. Перші отримали у літературі узагальнену назву “земські ліберали”. Але вона, мабуть, не зовсім точна, оскільки до “чистих” лібералів, теоретиків лібералізму у Росії загалом можна віднести лише поодинокі осіб (М.Сперанський, К.Кавелін, Д.Чичерін та деякі інші), а в українській політико-правовій думці їх майже не було. Використання окремих ліберальних гасел М.Костомаровим, М.Драгомановим, В.Антоновичем, М.Ковалевським, І.Петрункевичем та деякими іншими мислителями не дає підстав відносити їх до табору класичного лібералізму з тих причин, що останній тут не сприймався і не пропагувався. До того ж, злетівши на верхівку суспільної думки у першій половині XIX століття, класичний лібералізм у розглядуваний період навіть на Заході зупинився у своєму розвитку і виявив свою повну неспроможність у вирішенні нових проблем. Визначення типу “жебрацтво”, “смерть”, “кінець” щодо лібералізму стали превалювати у європейській літературі.

Комуно-громадівський менталітет українського народу як інородне тіло відкидав фундамент класичного лібералізму — індивідуалізм, суверенітет “я”, зверхність особи над державою, розуміння приватної власності як месії для суспільства, панування особистих інтересів над колективними, абсолютна свобода підприємництва на основі

¹ Юридична наука і освіта на Україні. — К., 1992. — С. 190.

² Всього на українських землях Наддніпрянщини було тоді створено понад 60 земських інституцій.

агресивної активності індивіда, утилітаризм та інші. Ліберальні ідеї свободи, рівності, правової держави, конституціоналізму, парламентаризму тощо використовувались майже виключно для пропаганди соціалістичної ідеології, яка разом з категорією “ми”, приматом держави над особистістю, колективу над інтересами індивіда тощо стала всеохоплюючою серед тієї частини суспільства, яка прагнула до змін. Сам термін “ліберал” перетворювався на слово для побутового вживання чи виокремлення тих груп і осіб, які виступали проти кріпацтва, з вихолощенням з нього істинного, наукового (у тому числі й юридичного) змісту. Будь-яку причетність до ліберального руху відкидав навіть лідер “найліберальнішої” (за визначенням шукачів таких джерел) з російських партій П.Мілюков, називаючи кадетський рух “соціальними реформаторами”.

Лібералізм не мав ніяких перспектив в Україні, оскільки для цього тут не було ані духовної, менталітетної бази, ані класової, тобто “матеріальної” основи. На селянському ґрунті подекуди виникало явище, яке іменували “поміщицьким лібералізмом”, оскільки головне джерело визрівання істинного, класичного лібералізму — буржуазія, міщани складались на три чверті й більше з етнічних росіян, євреїв, поляків. Терміни “ліберали”, “лібералізм” стосовно українського руху вживались раніше і застосовуються часто зараз у геть перекрученому змісті. “Між чистими революціонерами і конституційним рухом, — писав ще у 90-х роках XIX століття. Л.Тихоміров, — неможливо провести різкого кордону. Багато з теоретиків були і заявляли про себе як чисті конституціоналісти, багато з лібералів були і заявляли про себе як чисті соціалісти”¹. Ось чому значно точнішим найменуванням земських активістів було б: “земські конституціоналісти”, “земські легісти”, “земські легалісти” тощо.

Фундатором та ідеологом земського конституціоналізму не тільки в Україні, а й на теренах всієї Російської імперії обґрунтовано, що було доведено у попередній статті, можна вважати нащадка старовинного козацько-старшинського роду, професійного юриста І.Петрункевича (1843—1928) — суддю, повітового і губернського гласного на Чернігівщині з 1868 до 1886 року², а після цього (не за власною волею) — активного діяча Тверського земства, провідника кадетського руху в Росії. Саме І.Петрункевич став ініціатором і натхненником перших на теренах Російської імперії таємних з’їздів конституціоналістів у Києві і Харкові (1878), Москві (1879), у яких брали участь і відомі українофіли. Спроба на цих з’їздах переконати революціонерів-народників відмовитись від терору і стати союзниками земців успіху не мала, але Земський Союз розпочав свою діяльність. У Харкові до руху конституціоналістів активно підключились могутні інтелектуальні сили в особі професорів О.Потебні, Л.Соколовського, Г.Цехановецького, Є.(Ю.) Гордієнка, М.Деларю, гласних Г. і П. Лінтварьових, М.Ковалевського³, Ф.Іваницького, В.Колокольцева, Д.Плетньова, М.Баженова, О.Голіцина; у Чернігові — земляки і однодумці І.Петрункевича: О.Ліндфорс, В.Савич, О.Русов, М.Константинович, О.Карпінський, О.Свечін, О.Муханов, Є.Малаявкін, М.Міклашевський, І.Шраг; на Полтавщині — І.Присецький, І.Лучицький, Ф.Лизогуб,

¹ Тихоміров Л. Конституционалисты в эпоху 1881 года. — М., 1895. — С. 9.

² У цей період І.Петрункевич неодноразово позбавлявся права мешкання в рідній Україні і вислався до Костромської, Смоленської, Тверської губерній. У 1886 році він повернувся до Чернігова і знову був обраний тут губернським гласним. Але відразу після отримання такої звістки одержав категоричну вказівку протягом 24 годин залишити межі Київського генерал-губернаторства. Як політичний поселенець під наглядом охоранки перебував понад 25 років.

³ Йдеться про Ковалевського Миколу Миколайовича, а не Максима Максимовича.

П.Гриневич, П.Шкляревич, І.Леонтович; на Катеринославщині — П.Рудь, П.Каменський, М.Корф, П.Міклашевський, М.Родзянко; на Херсонщині — Д.Міхальчі, Д.Горшков; у Таврії — С.Крим, Я.Харченко, М.Мурзаєв, В.Оболенський, О.Новіков, В.Вінберг; за межами рідної землі — видатні українці М.Ковалевський (професор університетів у Москві, Петербурзі, Стокгольмі, Оксфорді, Брюсселі, Чикаго, Сан-Франциско і Парижі), В.Вернадський (професор, гласний у Тамбові), С.Котляревський (професор, гласний у Саратові), М.Петрункевич (брат І.Петрункевича, гласний у Твері) та інші.

Українські земці-конституціоналісти, серед яких, що видно з наведеного списку, окрім І.Петрункевича, було ще чимало професійних юристів, у тому числі і визначних правознавців-науковців, на межі XIX—XX століть продовжували збагачувати щойно народжену ними ж і близьким до земського руху М.Драгомановим новітню дотрину вітчизняної конституційної юстиції. У 1894 році земцями Саратова, де провідну роль відіграв згадуваний вище професор С.Котляревський, було створено “партію народного права”¹, головними гаслами маніфесту якої стало введення представницького управління і незалежність суду. А у 1895 році у Лондоні фондом “Вільної руської преси”, що був тісно пов’язаний з земським рухом, виданий “Проект російської конституції”, натхненником якого став майже не згадуваний у літературі український революціонер, публіцист і письменник С.Кравчинський (Степняк, 1851—1895) — автор цікавих робіт “Підпільна Росія” (1881), “Росія під владою царів” (у двох томах, 1885) тощо. Але і саратовський маніфест, і, особливо, конституція С.Кравчинського були лише копіями “Політичної програми товариства “Земський Союз” 1881 року.

Вже у 90-х роках радикальні конституційні проекти І.Петрункевича вступили у конфлікт з лояльними до самодержавства, побудованими за формулою “Народу — думка, царю — влада!” конституційними пропозиціями майбутнього засновника російської партії октябристів Д.Шіпова (1851—1920). Цей конфлікт з часом поглиблювався ще більше. Саме на межі позицій І.Петрункевича та Д.Шіпова у 1899 році почав діяти земський гурток “Бесіда”, який поступово лівішав, просувався у бік “радикального конституціоналізму”, викинув зі своїх лав усіх “неконституціоналістів”, тісно співробітничав з популярним щотижневиком “Право”, опублікував низку робіт земців-конституціоналістів, у тому числі й статей І.Петрункевича, хоча українців у гуртку майже не було². Водночас група радикальних земців-конституціоналістів на платформі знищення самодержавства, запровадження конституційного режиму, права на самовизначення націй все тісніше об’єднувалась навколо тижневика “Освобождение”, який з червня 1902 року видавав у Штутгарті П.Струве³.

Ідейним натхненником, а потім і формальним лідером нового нелегального політичного гурту земців “Союз визволення” залишався І.Петрункевич, якого губернатори настільки боялись, що єдиною умовою дозволу з їх боку на те чи інше земське зібрання виставляли неучасть у ньому І.Петрункевича, проголошуючи його своєю персоною нон-грата⁴. Протягом “Союзу визволення” у земському русі все відчутні-

¹ Головою партії був революційний народник, один з засновників гуртків чайковців та “Земля і воля”, майбутній есер М.Натансон (1850/51—1919).

² По одному чи по два засідання відвідали Микола Ковалевський, С.Котляревський та О.Русинов з Лохвиці, а потім серед членів “Бесіди” їх не бачили.

³ Всього у 1902—1904 роках у Штутгарті і Парижі вийшло 79 номерів тижневика.

⁴ У цьому зв’язку очікуваним був факт розгрому Височайшим повелінням від 8 січня 1904 року Тверського земства, де верховодили брати І. та М. Петрункевичі.

ше ставало об'єднання навколо згадуваного вище голови Московської губернської земської управи — слов'янофіла, противника західноєвропейського парламентаризму Д.Шіпова, якого підтримували М.Родзянко та деякі інші земці, що перетворилось з часом на ядро майбутньої партії октябристів. На загальних земських з'їздах 1903—1904 років переважали “шіпівці”. Але 6—9 листопада 1904 року на з'їзді у Петербурзі “петрункевичці” змогли виграти у них “генеральну битву” (вираз І.Білоконського) з співвідношенням голосів 71 : 27.

Йдеться про принципово важливе положення резолюції з'їзду щодо порядку формування і функцій народного представництва у майбутній конституції Росії. Така переконлива перемога стала можливою завдяки блискучій аргументації І.Петрункевича на користь правової, конституційної держави, державного будівництва на основі права, а не соціально-етичних принципів чи любові народу до царя, на чому наполягав Д.Шіпов, який бачив у народному представництві лише законорадчий орган. У результаті гострої дискусії в резолюції було записано, що народне представництво формується шляхом усезагальних виборів для здійснення саме законодавчої влади і — що особливо треба підкреслити у руслі розглядуваної проблеми — для контролю за законністю дій адміністрації¹. Причому остання формула, яка відчиняла широкі двері для здійснення політичного, тобто парламентського, контролю за діяльністю виконавчої влади, була прийнята майже одногосно (за — 95, проти — 3). Перемога парламентського напрямку, прихильників верховенства права, правової держави на чолі з І.Петрункевичем серед земського активу об'єктивно надавала імпульсу прискоренню еволюції конституційної юстиції. Хоч термін “конституція” у згаданому документі з'їзду не вживався, але у “петрункевичців” на цей час уже був готовий (розроблений і всебічно обґрунтований) новаторський у світовому вимірі проект запровадження ідеї спеціального конституційного суду.

Звернемо увагу, що ці події відбувались напередодні революції в Росії². Про те, як інтенсивно збагачувалась новітня концепція конституційної юстиції І.Петрункевичем і його однодумцями у 1902—1905 роках, говорилося раніше. Тому зупинимось тут лише на деяких аспектах, про які не йшлося. Зокрема, не можна виключати певного впливу на формування ідеї новітньої європейської моделі судового конституційного контролю так званого конституційного проекту Геллєрта, який зберігається у рукописному вигляді у російських архівах “Союзу визволення”³. Він теж містить спеціальний розділ “Охорона конституції”. Але за основу тут береться американська модель конституційної юстиції: вищий нагляд за конституційною законністю і “взагалі правильною течією політичного життя” належить Сенату, який може призупиняти дію законів, визнаних неконституційними, а також тлумачити законодавство. Та Сенат у Геллєрта — це не спеціальний конституційний суд, а прообраз Верховного суду США. У цих же архівах зберігається і рукопис невідомого автора під назвою “Основні положення”⁴, де

¹ Див.: Факсиміле з протоколу постанов II з'їзду земських діячів 6—9 листопада 1904 року // *Белокопский И.П.* Земское движение. Изд. 2-е. — М., 1914. — С. 215—222.

² Ми виходимо з того, що загальновізним ії початком вважається “Кривава неділя” 9 січня 1905 року. І.Петрункевич (не без підстав) надавав настільки великого значення своїй перемозі над Д.Шіповим, що вбачав початок революції саме з названого з'їзду земців, тобто з 6—9 листопада 1904 року.

³ Докладно про цей проект йдеться у роботі: *Медушевский А.Н.* Демократия и авторитаризм. — С. 379—380.

⁴ Там само. — С. 381—383.

йдеться, по суті, тільки про політичний конституційний контроль, який здійснюється парламентом і монархом, а адміністративний — належить спеціальному органу державного контролю. Можливо, деякі функції судового нагляду як форми конституційної юстиції могла б виконувати адміністративна палата Сенату.

Українські правознавці чи просто представники всіх “трьох елементів”¹ земства поділялись не тільки на “шіпівців” і “петрункевичів”. Окремі з них примкнули ще й до серединної течії — “новосильцевців”, ядро яких збиралось на московській квартирі повітового предводителя дворянства з Тамбовщини Ю.(Г.) Новосильцева. З цієї групи утворилася ще одна нелегальна, але досить аморфна організація під назвою “Союз земців-конституціоналістів”, у складі якої збагачували концепцію обмеженої правом і конституцією монархії українські вчені І.Луцицький, М.Герценштейн (правознавець і економіст з Одеси) та інші.

На загальноземській нараді (з’їзді) у Москві 22—26 квітня 1905 року всі три основні течії дійшли згоди і сформулювали конституційні принципи побудови майбутньої Росії, стрижнем яких стали ідеї І.Петрункевича і “Союзу визволення” загалом про правову державу і народне представництво. Саме на концептуальній платформі “Союзу визволення” підготований (основні автори — С.Муромцев та Ф.Кокошкін) черговий проект Основного закону Російської імперії, який було опубліковано² і ухвалено у першому читанні загальним земським з’їздом 8 липня 1905 року абсолютною більшістю голосів (проти — 7). З точки зору історії конституційної юстиції цей проект значно поступався документу, розробленому власне “Союзом визволення” на початок жовтня 1904 року і офіційно ухваленому у березні 1905 року, але теж містив важливі для інституту конституційного контролю положення.

Новаторська ідея створення спеціального конституційного суду так і залишилась ніким не зрозумілою, була не тільки відкинута, а й похована мало чи не назавжди. Її місце зайняли твердження про те, що: 1) Російська імперія “управляється на твердих підставах законів, виданих у порядку, цим основним законом передбаченими” (§ 1); 2) жоден закон не повинен суперечити положенням основного закону (§ 4); 3) закони не можуть публікуватись, якщо порядок їх ухвалення не відповідає основному закону чи у разі порушення ними “точного смислу” останнього (§ 7); 4) суд відмовляє у застосуванні законів, хоч і оприлюднених, у випадку їх суперечності із змістом основного закону (§ 8); 5) Державна дума здійснює політичний контроль за діяльністю як окремих міністрів, так і Ради міністрів у цілому (§ 92); 6) голова уряду (державний канцлер) і міністри контролюють дії і розпорядження підпорядкованих їм державних органів (§ 100); 7) за навмисні порушення приписів основного закону міністри притягаються до відповідальності однією з двох палат Державної думи з відданням до суду загальних зборів першого і касаційного департаментів Правительствующого сенату (§ 102); 8) суд повністю відокремлюється від урядової (адміністративної) влади (§ 109); 9) судові установи не можуть бути у підпорядкуванні іншої влади, окрім судової (§ 110); та деякі інші положення³.

¹ До “І елемента” офіційно відносилась земська адміністрація, до “ІІ елемента” — гласні, а до “ІІІ елемента” — наймані службовці земств (лікарі, вчителі, статистики тощо).

² Русские ведомости. — 1905. — № 180. — 6 июля.

³ Певну роль у їх формулюванні відіграли: Конституционные требования, выработанные собранием представителей городов и земств 15 и 16 июня 1905 года // Русские ведомости. — 1905. — № 161. — 17 июня; Программа “Союза освобождения” // Освобождение. — 1905. — № 69—70. — С. 305—306.

Незважаючи на “поховання” новаторської ідеї створення спеціального конституційного суду, у цілому проект С.Муромцева та Ф.Кокошкіна стрижневою основою мав документ “петрункевичців”. Земських з’їздів у той час відбувалося багато, але всі вони “йшли тим шляхом, який було встановлено “Союзом визволення”... Це відкрило двері не тільки членам земських установ, а й особам різних професій, і перетворило земські з’їзди на дієві центри громадської опозиції, що розташовувалась у різних професійних інтелігентських союзах “Визволення”¹.

Для аналізу процесу формування вітчизняної доктрини конституційної юстиції чимале значення мають пояснювальна записка І.Петрункевича² щодо рішень цього земського з’їзду, надана на вимогу особливого дізнання Сенату з приводу таких резолюцій, виступи делегатів-українців на самому з’їзді, звернення останнього до російського суспільства, зініційоване тим же І.Петрункевичем і підписане від Харківського земства П.Літварьовим, Миколою Ковалевським, від Чернігівського — О.Свечіним, І.Шрагом, О.Мухановим, Ю.Глебовим, від Катеринослава — В.Карповим, П.Мордовським, від Житомира — А.Давидовим, від Києва — І.Лучицьким, Н.Страдомським, від Одеси — С.Ярошенком, від Полтави — Г.Старицьким, від Сімферополя — С.Дуваном, від Севастополя — П.Лескевичем, від Херсона — А.Грабенком та іншими.³ У цих документах гостро ставились питання про “охораненіє сили закону”, “послідовність і сталість у виданні законів”, про необхідність викорінення “законодавчого свавілля”, “законодавчої випадковості”, “безладного, м’ятушогося законодавства”, про надання виключного права тлумачити закони Державній раді, про нездатність Сенату забезпечувати дотримання законів, про необхідність вивчення закордонної практики охорони конституції, а не “досвіду призупинення конституційних гарантій” тощо. Немає потреби доводити важливість сформульованих проблем для визрівання у суспільстві відчуття необхідності оборони майбутньої конституції. Особливо вражають надзвичайно сміливі за формою і глибокі за змістом аргументи І.Петрункевича, спрямовані на побудову конституційної держави “на началах права, справедливості і порядку”⁴.

12—15 вересня 1905 року відбувся з’їзд земців (від 7 українських губерній брали участь 19 осіб), на якому було остаточно вироблено текст політичної програми майбутньої всеросійської партії. Дискусія, на відміну від попередніх таких форумів, не відзначалася гостротою, оскільки точилась навколо написаної ще до цього керівною Радою “Союзу визволення” на чолі з І.Петрункевичем “Платформи конституційно-демократичної партії”, обговорюваної вже неодноразово, у тому числі по кілька разів на зібраннях Катеринославського, Полтавського, Таврійського, Харківського, Херсонського і Чернігівського земств. Ще спокійніше пройшов з’їзд земців 12—18 жовтня 1905 року, на якому “петрункевичці” і “новосильцевці”, об’єднавшись на політичних і конституційних засадах “Союзу визволення”, створили партію кадетів. На цьому со-

¹ Петрункевич И.И. Из записок общественного деятеля. — С. 392.

² Повний текст названого документа був опублікований у 1914 році. Див.: Белокопский И.П. Земское движение. — М., 1914. — С. 340—346.

³ Обращение к обществу от съезда земских и городских деятелей // Там само. — С. 330—334.

⁴ Там само. — С. 342. Велику роль у формуванні вітчизняної доктрини конституційної юстиції відіграла підготовлена під керівництвом І.Петрункевича (за фінансової підтримки П.Долгорукова) у 1902—1904 роках і видана саме у цей період двотомна фундаментальна праця “Політичний устрій сучасних держав” (Т. I. — СПб., 1905. — 652 с.; Т. II. — СПб., 1906. — 320 с.).

рокарічна історія еволюції доктрин земських конституціоналістів-еволюціоністів, які зробили видатний внесок у становлення концепції світової і вітчизняної конституційної юстиції, закінчилась¹. Надалі вона крокувала вже чи то у суто “партійних конституціях”, чи то у “доктринальних конституціях”, чи то у фактичних та юридичних конституціях або їх проектах.

У 1906 році, після початку роботи Державної думи, чимало земців-конституціоналістів з українських земель з числа професіональних правознавців відстоювали фундаментальні для теорії і практики конституційної юстиції принципи обмеження влади, її поділу та інші з трибуни першого у Російській імперії “парламенту”². Серед депутатів Державної думи були названі вище І.Петрункевич³, Л.Петражицький, Максим Ковалевський, М.Ковальський, С.Котляревський, П.Новгородцев, М.Гредескул, Г.Шершеневич, Ф.Кокошкін та інші. Поряд з ними у Думі працював кандидат права Київського університету, відомий гласний Чернігівського земства І.Шраг (1847—1919), який вважався лівим у партії кадетів і послідовно вимагав з думської трибуни її негайного розпуску, розширення компетенції, проведення нових демократичних виборів, скасування всіх без виключення законів, які, на його думку, не відповідали змісту Маніфесту 17 жовтня, тобто були неконституційними. Ще один кандидат права М.Міклашевський (1860—1909) незадовго до виборів в Думу був вигнаний з посади члена Харківського окружного суду і позбавлений звання судді як “недостойний довіри і поваги громадської” рішенням вищої дисциплінарної присутності Сенату. Дійсна причина такого кроку полягала в тому, що М.Міклашевський набув авторитету як голова харківської земської групи “Союзу визволення”, що відіграла видатну роль у народженні новітньої ідеї створення спеціального конституційного суду. Виборці не погодились з ухвалою Сенату, мабуть, ще й тому, що суддя був популярним серед них не тільки як кадет, але й як соціаліст⁴. З таких змішаних позицій він і відстоював у Думі ідею новітнього конституціоналізму.

Свій внесок до цієї загальної справи робили й інші “думці”: професор юридичного факультету Новоросійського університету (обраний від Москви) кадет М.Герценштейн (1859—1906), який загинув від злодійської руки найманців “Союзу російського народу”; талановитий винахідник підводного човна, бурський волонтер у війні з англійцями, вихованець юридичного факультету Університету святого Володимира, помічник присяжного повіреного з Житомира, брат майбутнього президента АН УРСР і академіка АН СРСР Д.Заболотного, трудовик і прогресист І.Заболотний (1870—1912); кандидат права, міський керченський голова, гласний феодосійського земського зібрання, правий кадет О.Новіков (1843—?); колишній київський гімназист, відомий цивіліст,

¹ 6—13 листопада 1905 року відбувся ще один формальний з'їзд земських діячів, але він, окрім визнання Маніфесту 17 жовтня “найдрагоціннішим завоюванням російського народу” і направлення спеціальної депутації у складі І.Петрункевича, Ф.Кокошкіна та С.Муромцева до голови Ради міністрів С.Вітте, ніяких суттєвих рішень не ухвалював.

² Ми беремо цей термін у лапки, оскільки маємо сумнів у тому, чи може Державна дума називатись парламентом взагалі.

³ Ще однією акцією загального визнання найвищого авторитету цього видатного українського правознавця було надання йому першого слова з трибуни Державної думи.

⁴ Похорон М.Міклашевського у 1909 році перетворився у Харкові на грандіозну, небачену до цього всенародну маніфестацію.

присяжний повірений, член союзу рівноправ'я євреїв кадет М.Шефтель (1852—?); полтавський губернський гласний, випускник юридичного факультету Університету святого Володимира, арештант багатьох царських тюрем, найближчий помічник М.Драгоманова при розробці знаменної для історії вітчизняної конституційної юстиції ідеї судового конституційного контролю І.Присецький (1854—1911); його земляк, правознавець, приват-доцент Харківського університету, прихильник правих кадетів Л.Яснопольський (1873—?); мировий суддя з Києва, майбутній державний діяч УНР і Української держави А.Вязлов (1862—1919); кандидат права, голова аграрної комісії Думи з Чернігова, звинувачуваний особисто імператором за конституціоналістські переконання “в дерзости и бестактности”, О.Муханов (1860—1907); адвокат з Волині, представник конституціоналістів “Групи західних околиць” Щ.Понятовський (1863—?) та інші. До цього списку слід додати і прізвища депутатів-земців Державної думи, які були обрані за списками кадетів від Катеринославщини (В.Радаков), Полтавщини (П.Чижевський), Таврії (В.Оболеньський, С.Крим, К.Панкєєв, М.Мурзаєв), Харківщини (Ф.Іваницький, Микола Ковалевський, Г.Лінтварьов, М.Деларю, П.Богушевський) та Херсонщини (Д.Горшков, А.Парамонов).

Окрім названих, ідеї “Союзу визволення”, конституційний проект якого передбачав створення спеціального конституційного суду, чи “Союзу земців-конституціоналістів”, що схилився до запровадження американської моделі конституційної юстиції, у І Державній думі активно підтримували українські правознавці С.Горват від Києва, М.Земцов від Катеринослава, О.Свечин від Чернігова, Є.Шольп від Києва; у ІІ Думі — В.Богословський від Катеринослава, В. та Й.Гессени від Петербурга, О.Пергамент від Одеси¹, М.Познанський від Харкова². Та починаючи з ІІ Державної думи (і особливо у ІІІ та ІV Думах) серед її депутатів, у тому числі й українського походження, стало явно переважати число прихильників існуючого режиму, які дотримувались позиції, що передбачала введення лише деяких елементів конституційного контролю у рамках офіційно ухвалених Основних державних законів 1906 року, тобто уявного (монархічного) конституціоналізму, а то й відверто відстоювали необмежене самодержавство. Об'єктивна історія вітчизняної доктрини конституційної юстиції потребує назвати і ці імена. Серед крайніх правих з числа українських правознавців-депутатів ще у І Державній думі виділявся М.Способний (Катеринослав), а надалі — Л.Лютц (Херсон), П.Павлов (Полтава), О.Бобринський (Київ), В.Бубнов (Київ), О.Гжицький (Поділля), К.Сувчинський (Київ). Серед депутатів-октябристів чи мирнообновленців відомими стали українські юристи М.Алексєєнко (Катеринослав)³, М.Ан-

¹ О.Я.Пергамент (1868—1909) — молодший брат М.Пергамент. Був відомий не лише як видатний адвокат, що виступав на гучних політичних процесах, а й як науковець, автор оригінальних праць “Посаг за Бессарабським правом” (1901), “Спирні питання Бессарабського права” (1905), “Про застосування місцевих законів Арменопуло і Доніча” (1905) та інших. Найвагомішою, з точки зору внеску до вітчизняної доктрини конституційної юстиції, є написана разом з В.Маклаковим робота “Наказ Державної думи” (1907).

² М.М. Познанський (1868—?) — відомий криміналіст і захисник у політичних процесах. Неодноразово заарештовувався царською охранкою. Товариш голови ІІ Державної думи.

³ М.М.Алексєєнко (1848—1917) — професор фінансового права. Вважався у ІІІ і ІV Думах найвизначнішим знавцем бюджетного процесу. Був незмінним головою її бюджетної комісії. Його внесок у складання вітчизняної доктрини конституційної юстиції поповнюється ще й тим, що у Харківському університеті він читав курс лекцій з державного права європейських країн. Протягом 1886—1890 років М.Алексєєнко був деканом юридичного факультету, а у 1890—1899 роках — ректором університету.

тонов (Харків), А.Гамалія (Чернігів), О.Голіцин (Харків), М.Дудніков (Херсон), М.Іскрицький (Чернігів), П.Каменський (Катеринослав), П.Матюнін (Харків), П.Неклюдов (Харків), Н.Пилипенко (Полтава), Г.Скоропадський (Чернігів).

Карнавку вітчизняного конституціоналізму взагалі і доктрини конституційної юстиції зокрема на Наддністрянщині на рубежі XIX—XX століть збагачували М.Бучинський (1847—1903) — адвокат із Станіслава, прихильник поглядів М.Драгоманова, наповнювач етнографічної юриспруденції; А.Горбачевський (1856—1944) — дрогобицький правознавець, співзасновник НДП, депутат галицького сейму; Я.Демченко (1842—1912) — галицький мировий суддя, активний громадський діяч; І.Добрянський (?—1915) — львівський фахівець з кримінального права, прихильник союзу з Росією; М.Дорундяк (1857—1908) — адвокат з Борщівщини, просвітнянський діяч; Г.Засінський (1846—1926) — львівський суддя, депутат галицького сейму; Т.Кормош (1861—1927) — перемишльський правознавець, активний діяч НДП; М.Король (1856—1925) — жовківський адвокат, депутат австрійського парламенту; А.Кос (1864—1917) — юрист з Калуша, активний громадський діяч; Є.Косевич (1876—1914) — засновник і співавтор “Молодої України”; О.Кулачковський (1865—1929) — незмінний редактор австрійського “Вісника державних законів”; Т.Ревакович (1846—1919) — львівський суддя, один з засновників “Просвіти”; В.Яворський (1854—1926) — депутат австрійського парламенту, відомий захисник “Січей” у судових процесах, та інші юристи-практики.

Рух земців-легістів, депутатів-українців Державної думи на Наддніпрянщині та послів до австрійського парламенту чи галицького сейму на Наддністрянщині можна віднести до централістського чи правого крила вітчизняного конституціоналізму. А на лівому його фланзі перебували конституціоналісти-радикали з кола професійних революціонерів. 15 квітня 1881 року загинув на шибениці один з організаторів вбивства імператора Олександра II колишній студент юридичного факультету Новоросійського університету А.Желябов (1851—1881). До числа радикалів належав і доктор права О.Терлецький (1850—1902) — один з фундаторів (разом з Франком і Павликом) УРП. З позицій соціалістичної орієнтації, під впливом марксизму праворозуміння О.Терлецького будувалось на класових підходах до сутності права. Для нього конституційні засади держав Європи як “хартії буржуазного світу” не були істинними, і найпершим завданням його конституційна доктрина мала на меті надання політичних і економічних прав трудящим, досягнення рівності всіх перед законом і рівності закону для всіх з метою втілення принципу повної соціальної справедливості. Ідеал О.Терлецького — федеративна демократична республіка, де “суд і правду” вершить громада, яка поєднує і законодавчу, і виконавчу, і судову владу, тобто панує безпосередня демократія і втілюється принцип верховенства волі народу¹.

Близьких до такої конституційної платформи поглядів дотримувався галицький правознавець, один з керівників УРП та УСДП, піонер ідеї повної політичної самостійності (“політичної відрубності”) України Ю.Бачинський (1870 — 1940). Така концепція, висунута ним у 1893 році², ґрунтувалась на суто економічних підходах, що бу-

¹ Мислителю належить чималий внесок до розробки проблем історії українського державотворення. Такі праці були видані через два десятиліття після його смерті. Див.: Терлецький О. Історія української держави: Княжа доба. — Львів, 1923; Терлецький О. Історія української держави: Козацька доба. — Львів, 1924 тощо.

² Див.: Бачинський Ю. Україна irredenta. — Берлін, 1924.

ло характерним для всіх марксистів. Правові, політичні, національні, культурницькі аспекти для Ю.Бачинського були другорядними. Робота критикувалась і М.Драгомановим, і І.Франком, що й спонукало молодого радикала залишити лави УРП.

Набагато більше приділив уваги правовим засадам перетворення України на самостійну державу відомий український громадський і політичний діяч, юрист і публіцист М.Міхновський (1873—1924). Його погляди докорінно відрізнялись від концептуальної платформи “відрубності України” Ю.Бачинського, який щиро вірив, що завдяки незалежності “пролетаріат звільниться від пагубної ідеології націоналізму”, і вільна Україна увійде до світового інтернаціонального співтовариства. Запозичивши у Ю.Бачинського основні гасла політичної самостійності, М.Міхновський вклав у них зовсім інший зміст.

По-перше, у зв'язку з цим в українському конституціоналізмі на стику XIX—XX століть з'явився принципово новий підхід до уконституціювання державного ладу майбутнього, докорінно відмінний від усіх попередніх правових концептуальних платформ і конституційних проектів. По-друге, на арену політичного життя суспільства з появою гасел М.Міхновського вийшли незнані тут раніше расистські і шовіністичні постулати вже покійних тоді Ж.А.Гобіно, Г.Трейчке, В.Ніцше і ще живих Л.Гумпловича, О.Гірке¹ щодо “хімії рас”, “богообраності окремих народів”, “зверхності окремих націй”, “класу надлюдей” тощо. По-третє, націонал-шовіністична політична програма і конституційний проект М.Міхновського стали реальним явищем в історії українського конституціоналізму, містять елементи притаманного цим поглядам політичного та ідеологічного конституційного контролю, а тому не можуть бути виключені з історії вітчизняної конституційної юстиції.

Досить впливовими на громадську думку розглядуваного періоду еволюції вітчизняної доктрини конституційної юстиції були концепції і практичні дії екстремістів з числа українських юристів-революціонерів іншого спрямування. Йдеться про корінного харків'янина, нащадка суддівського роду, визнаного лідера есерівського терористичного руху Б.Савінкова (1879—1925). З студентських років він зарекомендував себе як організатор і безпосередній учасник низки гучних політичних вбивств і терористичних актів, за що у 1906 році отримав смертний вирок. Зумівши втекти від шибениці, у 1909 році Савінков опублікував книгу “Спомини терориста”, в якій доводив, що тільки нещадний терор може змусити самодержця піти на поступки і запровадити у Росії конституційний лад, а “припинення терористичної боротьби буде найгрубішою історичною помилкою, оскільки не можна керуватися виключно параграфами партійної програми, що забороняє терор у конституційних державах, а необхідно рахуватися і з особливостями політичного становища у країні”².

¹ Про їх правові погляди докладніше див.: *Мироненко О.М.* Права і свободи людини у політичних і правових вченнях мислителів Німеччини. — К., 1995; *Мироненко О.М.* Права і свободи людини у західній політико-правовій думці. — К., 1995. Оскільки М.Міхновський не був науковцем, виникає сумнів у тому, що він спеціально вивчав роботи названих теоретиків. Та й зміст його нечисленних публікацій свідчить, що скоріш за все його політичні лозунги, які М.Грушевський називав фашистськими, виникали підсвідомо, на стихійному підґрунті.

² *Савінков Б.В.* Воспоминания террориста. — М., 1991. — С. 167—168. У 1914 році за кордоном Б.Савінков видав роман “Те, чого не було”, де майстерно аналізується процес розвалення есерівської партії.

На протидію екстремістам вагомим виявився внесок до скарбниці вітчизняної конституційної юстиції одного з найкращих теоретиків соціал-демократії українського правознавця, кандидата права, професійного революціонера М.Порша (1877—1944). Саме він став основним автором і ідейним натхненником конституційних програм РУП 1903 і 1905 років. Надалі М.Порш розвивав своє бачення новітнього конституціоналізму і конституційної платформи українського державотворення у полеміці з Д.Донцовим, Д.Антоновичем, В.Винниченком, С.Петлюрою та іншими, відкидаючи перебільшення впливу російського лібералізму на український рух, обґрунтовуючи необхідність політичної автономії України виключно економічними і культурницькими аргументами, доводячи, що для досягнення повної самостійності потрібна велика підготовча робота особливо у галузях права і економіки, тощо. Цьому він присвятив статті і брошури “З приводу існуючого питання” (1905), “Національні організації пролетаріату” (1906), “Автономія України в світлі соціал-демократичної критики” (1906), “Про автономію України” (1907), “Україна у державному бюджеті Росії” (1909), “Сучасний момент в житті української нації і завдання української соціал-демократії” (1910), “Капіталізм і російська культура на Україні” (1912), переклав українською мовою перший том марксового “Капіталу” тощо.

Чимало українських юристів у розглядуваний період відкрито стали на більшовицьку платформу і використовували свої професійні знання для обґрунтування власних підходів до проблем конституціоналізму і парламентаризму. Серед них — уродженець Черкас, випускник юридичного факультету Київського університету М.Урицький (1873—1918), вбивство якого у березні 1918 року стало приводом для розв’язання “червоного терору”; ще один вихованець того ж факультету родом з Київщини І.Саммер (1870—1921) — активний діяч “Союзів боротьби за звільнення робітничого класу” та РСДРП; майбутній нарком юстиції РСФРР і перший радянський Генеральний прокурор киянин Д.Курський (1874—1932); чернігівчанин, випускник Демидівського юридичного ліцею М.Подвойський (1880—1948); волинянин, вихованець юридичного факультету французької Сорбонни Д.Мануїльський (1883—1959) та інші.

Але якщо названі імена добре відомі в історії держави і права, то деякі з українських правознавців-більшовиків, які присвятили себе професійній революційній діяльності, виявились зовсім забутими. Серед останніх — активний більшовик з Харкова Б.Авілов (1874—1938), який неодноразово заарештовувався за революційну діяльність і все ж залишив після себе змістовні юридичні праці, які певним чином впливали на формування вітчизняної доктрини конституційної юстиції. У даному випадку йдеться про роботу Б.Авілова “Про Державну думу”. В ній автор з суто правових позицій піддає обґрунтованій критиці Державну думу, що схожа на “гнилий горіх: зовні начебто й горіх, а розкусиш, то відчувається одна гіркота”. На думку Б.Авілова, це “грубий витвір під виглядом народного представництва”, а закони, ухвалені Державною думою, не можуть відповідати гаслам навіть Маніфесту 17 жовтня, оскільки вони приймаються “думцями-вовками”, а призначені для “бідних овець”¹.

Таким чином, після висунення у 1881—1884 роках І.Петрункевичем та М.Драгомановим вітчизняних проектів судового конституційного контролю у вигляді його американської моделі теоретичні уявлення про конституційну юстицію на Україні еволюціонували аж до піонерського у XX столітті обґрунтування тим же І.Петрун-

¹ Авілов Б.В. О Государственной Думе. — Спб., 1906. — С. 29—32.

кевичем та М.Лазаревським ідеї спеціального конституційного суду. Такий процес відбувався, з одного боку, в межах політичної ідеології соціалізму, з другого — у рамках вчень про конституційну і правову державу, тобто правової ідеології новітнього, переважно, “природного конституціоналізму” і парламентаризму. На цьому шляху зазначеним уявленням довелося “пробиватись” через правову і політичну пасивність більшості пересічних мешканців українських губерній, схильних до підтримки самодержавної монархії у вигляді “єдиної і неподільної” Росії. Але саме завдяки подібній інертності, індиферентності ретроградів і традиціоналістів політичні провідники отримували можливість поширювати ідеї прогресу, робити їх реальним концептуальним надбанням майбутнього.

Досягнення юридичної науки в Україні почали явно перевищувати рівень логіко-понятійного аналізу і еволюціонізували до стану емпірико-теоретичного підходу, тобто ідеологія конституціоналізму і парламентаризму на українських землях вже досягла висот справді наукового пізнання. Конституційні проекти українських мислителів розглянутої доби у вирішенні проблем розвитку державності відрізнялись не лише досить високим рівнем юридичної техніки, а й позбавлялись деякої наївності у поглядах на поділ влади, її обмеження, верховенство права, поступово вимальовували концептуальну модель взаємодії суспільства і держави, держави і особи, крокували у напрямі визнання панування права, провідної ролі конституції, загальнодержавного постійно діючого колегіального представницького органу в системі владних гілок, а деякі з них і окреслювали головні функції, обсяг компетенції, і навіть визначали конкретні органи, обриси механізму майбутньої системи конституційного нагляду, у тому числі й судового конституційного контролю.

РЕЦЕНЗІЇ

**НЕУПЕРЕДЖЕНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ЕТАПУ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Помітним явищем у громадському житті нашого суспільства став вихід з друку збірника доповідей, виступів та статей Б.Футея,¹ присвячених актуальним проблемам становлення України як правової держави. Дослідження автора мають дискусійний характер. У збірнику висвітлено найбільш значні події процесу сучасного українського державотворення.

Автор одним із перших подав західному читачеві об'єктивну та неупереджену інформацію про Україну початку 90-х років, її стан та проблеми, здобутки та перспективи здійснення судової, правової та конституційної реформ в Україні.

Високу оцінку знайшла у виступах і статтях Б.Футея така історична пам'ятка українського народу, як Конституція Пилипа Орлика, до якої автор неодноразово звертається (с. 21, 110).

З огляду на складну та суперечливу історію становлення української державності автор зробив слушний висновок про необхідність запровадження в Україні вихідних засад правової системи: обмеження влади, чесність і справедливість виборчого процесу на основі багатопартійності та плюралізму, верховенство права, незалежність судової влади тощо. Значна увага у збірнику приділяється питанням розробки проекту Конституції України. Зокрема, автор повертається до аналізу системи конституційних прав і свобод людини і громадянина, правильно вказує на не зовсім вдале поєднання негативних і позитивних прав, звертає увагу на неможливість за деяких конкретних умов реалізації багатьох з них. Аналізуючи чинну Конституцію України, автор розглядає проблему співвідношення негативних і позитивних прав та висловлює занепокоєння з приводу значної кількості винятків, які дозволяють державі суттєво обмежувати свободу слова. Акцентується увага і на можливості обійти конституційні положення шляхом ухвалення поточного законодавства (с. 51).

Досить переконливо а аргументовано показано окремі вади запропонованого в проектах української Конституції та закріпленого в чинній Конституції України механізму поділу влади, передусім недостатньо чіткого розмежування повноважень між законодавчою та виконавчою владою, а також неоднозначного визначення ролі, місця та повноважень глави держави. Всебічний аналіз повноважень Президента України дозволив автору зробити висновок, що "Президент фактично є головою виконавчої гілки", хоча "у Конституції про це не зазначено" (с. 53). Надалі відзначається незбалансованість системи "стримувань і противаг" між окремими гілками влади.

Значна увага у збірнику приділяється питанням організації в Україні судочинства та забезпечення незалежності судової влади. Головною проблемою нової судової системи України, на думку автора, є те, що "вона може бути втілена в життя із затримкою у часі. Перехідні положення Конституції дозволяють існувати старій судовій си-

¹ *Футей Б.* Становлення правової держави: Україна 1991—2001 рр. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 288 с.

стемі протягом п'яти років" (с. 55). Не можна не визнати, що саме так і сталося на практиці, причому реформування судової системи здійснено лише частково.

Особливе місце відводиться у збірнику питанням забезпечення незалежності судової влади. Автор дає визначення судової незалежності як теорії, "відповідно до якої судді насправді вирішують справи згідно з їх власною оцінкою доказів, правом і справедливостю, які вільні від примусу, лестошів, втручання, погроз влади або приватних громадян" (с. 31) та висуває цілу низку слушних і вартих уваги пропозицій щодо забезпечення незалежності судової влади, з переважною більшістю яких не можна не погодитися.

Цікавим є критичний аналіз і міркування автора щодо залучення до здійснення правосуддя громадян як присяжних та народних засідателів. Автор переконливо показує неповноту і непослідовність конституційного регулювання цих питань, проводить зіставлення європейської та американської моделі суду присяжних і висловлює щодо цього деякі зауваження та пропозиції. Слушними також є пропозиції автора стосовно законодавчого закріплення стандартів поведінки суддів, підвищення культури судочинства, забезпечення фінансової самостійності суддів тощо.

Детально, глибоко і всебічно автор розглядає Закон України "Про Конституційний Суд України", висловлює занепокоєння щодо фізичної можливості розгляду Конституційним Судом значної кількості конституційних подань та звернень.

У збірнику розглядається українське виборче законодавство та випадки його порушення в процесі виборів, а також практика розгляду виборчих спорів в Україні. Треба зазначити, що окремі зауваження та пропозиції автора щодо удосконалення виборчого процесу були враховані згодом при розробці нового виборчого законодавства.

Загалом збірник залишає позитивне враження, яке ще більше підсилюється за рахунок постійного звернення автора до зарубіжного досвіду, аналізу окремих судових рішень американських судів, а також поданої у розділі 3 характеристики особливостей судової системи США. Не менш цікавою є інформація про порядок та особливості набуття юридичної освіти у США, континентальній Європі та Англії, а також висновки щодо можливості використання зарубіжного досвіду для удосконалення юридичної освіти в Україні.

Збірник написано на високому науково-теоретичному рівні, матеріал викладено логічно і послідовно.

Разом з тим не з усіма зауваженнями, пропозиціями та висновками, висловленими у збірнику, можна погодитися. Так, помилково стверджується, що розробники Конституції України "мали намір встановити президентську республіку" (с. 52). Навряд чи можна погодитися з пропозицією уніфікувати судову систему України, відмовившись від такого її елемента, як Конституційний Суд України (с. 114). Не зовсім вірно вказується причина повторного голосування на парламентських виборах 1994 року (с. 131). Досить спірним є твердження, що Конституція, яка містить нездійсненні цілі та права, які неможливо реалізувати (на сучасному етапі), "неодмінно знищить правило закону" (с. 24), "неминуче втратить довіру у громадян" (с. 36), бо відомо, що Конституція як Основний Закон держави не може не містити в собі і норми-цілі, і норми-принципи, оскільки розрахована на тривалий час, на перспективу розвитку держави і суспільства.

Висловлені зауваження ніяк не знижують значення та загального враження від виданого збірника, який, поза всяким сумнівом, став помітним явищем в українській юридичній літературі, репрезентує неупереджену і разом з тим компетентну оцінку фахівця концептуальних правових проблем становлення Української держави.

М.Панов,

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України,
проректор з наукової роботи
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого,

О.Петришин,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент, головний вчений секретар
Академії правових наук України,

В.Колісник,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник управління
планування і координації правових досліджень
Академії правових наук України

**МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

(грудень 2001 року)

4 грудня

відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова та судді Конституційного суду України М.Костицького з Федеральним прокурором США Ч.Льюїсом

10—11 грудня

Голова Конституційного Суду України В.Скомороха та суддя Конституційного Суду України М.Козюбра брали участь у Міжнародному форумі Голів конституційних судів держав-членів Організації Чорноморського економічного співробітництва (м. Кишинів, Республіка Молдова)

Над випуском працювали:

Галина Сурначова
Олена Пазенко
Любов Лавриненко
Луїза Ляшко
Вікторія Зарецька
Максим Васильєв
Михайло Черненко

Здано до складання 14.01.2002. Підписано до друку 28.03.2002
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 9,1. Умовн. друк. арк. 10,1. Наклад 1300 прим.
Віддруковано у ЗАТ 'Віпол', ДК № 15. 03151, Київ – 151, вул. Волинська, 60